

Oi oma kuntani

Markku Lehto

Oi oma kuntani

KUNNALLISALAN KEHITTÄMISSÄÄTIÖ
KAKS

OI OMA KUNTANI

Kunnallissalan kehittämissäätiön
Polemia-sarjan julkaisu nro 65

© Pole-Kuntatieto Oy
ja Markku Lehto

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2006
ISBN 952-5514-56-0 (nid.)
ISBN 952-5514-57-9 (PDF)
ISSN 1235-6964

Sisällys

ESIPUHE 7

AIVAN ALUKSI 9

PIILEVÄT VOIMAVARAT 11

Mistä on kysymys? 11

Tuottavuudesta vaikuttavuuteen 14

Vähemmästä enemmän 17

Aktiivinen yhteiskunta versus aktiivinen ihminen 21

MONIMUTKAINEN IHMINEN 25

Toimintakyky ja toimintamahdollisuudet 25

Omatoimisuus, omavoimaisuus ja voimaantuminen 28

Ihmisten erilaisuus 31

Tarpeiden koko kirjo 35

Tietoisuus mahdollisuuksista 37

Oikeus valita väärin 43

VAATIVA YHTEISKUNTA 45

Omatoimisuus ja sosiaalinen ympäristö 45

Työnjaon yhteiskunta: tehokkuus vaatii turhan karsimista 47

Osattava enemmän vähemmästä 49

Työ ja perhe 52

Nautinto: ihminen helpon elämän valtavirrassa 54

MUUTOKSEN MAHDOLLISUUS 57

Elämänhallintaan tarvitaan areenoita ja kannustajia 57

Keinoista 59

Kokonaisuuden hallinta 60

Vaihtoehtojen tarjoaminen 66

Universaalit keinot, yksilölliset ratkaisut 67

Kunta vallankumouksen kourissa 72

Kunta kaikkivaltiaana 80

Kunta järjestäjänä ja vakuuttajana	82
Kunta edunvalvojana	84
Kuinka suurista kustannuksista puhutaan?	85
LOPUKSI	87
KIRJAT, JOIHIN TEKSTISSÄ VIITATAAN	91

Esipuhe

Pari vuotta sitten pyysin kansliapäällikkö Markku Lehtoa kirjoittamaan ennen eläkkeelle jäämistä pitkän valtionhallintokokemuksensa perusteella kunnista. Mitä sellaista hänen reppuunsa oli kertynyt, jota ei työssä voinut tyhjentää? Kumpikaan meistä ei silloin arvannut, että teksti olisi alku trilogialle. Sellaiselle trilogialle, jossa ajatus kehittyi koko ajan. Näin vain kävi.

Kirjasarjansa päätösosassa *Oi oma kuntani* Lehto pohtii, miten kunta voisi olla mukana ihmisen omatoimisuuden vahvistamisessa. Pohdinta päättyy jälleen kerran yllättävään tulokseen.

Esitän kirjoittajalle parhaat kiitokset.

Marraskuussa 2006

Lasse Ristikartano

Asiamies

Kunnallissalan kehittämissäätiö KAKS

Aivan aluksi

Kunta on kohtaloni. Aloitin yliopistoassistentin urani tutkimalla palveluvarustuksen kuntakohtaisia eroja ja ministeriöurani selvittämällä huoltoavun, kotipalvelujen ja vielä erikseen sosiaali-toimen menojen alueellisen vaihtelun syitä. Olen ollut purkamassa keskitettyä päätösvaltaa, uudistamassa suunnittelujärjestelmiä ja lain-säädäntöä ja lopuksi toteuttamassa kansallisia terveydenhuollon ja sosiaalihuollon uudistushankkeita – niin ja ehdin mukaan vielä kun-ta- ja palvelurakenneuudistukseenkin.

Puolitoista vuotta sitten tässä sarjassa julkaistu *Takaisin tulevai-suuteen* keskittyi nimenomaan palvelurakenteen ongelmiin. Kirjoit-tamisen motiivi kumpusi hitaan rakenneuudistuksen synnyttämästä tyytymättömyydestä. Tässä sarjassa asiat voi sanoa poleemisesti, toi-sin kuin virkamiesmuistioissa. Kun siihen tarjottiin mahdollisuus, en malttanut olla käyttämättä sitä.

Rakennekeskustelua seurattessani aloin tuntee huolta siitä, miten tosiasiassa varmistetaan, että toimintaan tulee uutta puhtia. Raken-teiden muuttaminen on välttämätöntä, mutta tuskin riittävää. Olin samaan aikaan kehittelemässä artikkelia hyvinvoinnin ja vapauden suhteista. Se alkoi vähitellen muotoutua uudelleen. Lopputuloksena oli *Pelastusrenkaan paikkaus* eli kirja, jossa hahmottelin asiakasohjau-tuvaa hyvinvointimallia.

Mutta lopulta olennaisinta eivät ole palvelut ja niiden ohjausmekanismit. Kuntalainen on ensi sijassa muuta kuin palvelujen käyttäjä. Hyvinvointipalvelut eivät kuvaa todellista hyvinvointia. Ihmiset ovat mieluummin terveitä kuin sairaanhoitopalvelujen käyttäjiä. Vanhuus tuntuu paremmalta, jos toimintakyky säilyy ja samalla mahdollisuus itsenäiseen elämään. Näin lähestytään kysymystä, mikä on ihmisen oma vastuu elämästään ja läheisistään ja mitä kunnan oikeastaan tulisi tehdä hyvinvoinnin edistämiseksi. Nämä kysymykset ovat pakottaneet ainakin minut perimmäisille porteille kyselemään, mikä on kunnallisen itsehallinnon tarkoitus ja kuinka monella ulottuvuudella omatoimisuutta pitäisi tarkastella. Olen ymmärtänyt oman pienuuteni aiheen edessä. Toivon silti, että olen onnistunut avaamaan ainakin joitakin porteista, joille ei joka päivä kuljeta.

Piilevät voimavarat

Mistä on kysymys?

Ihmiset elävät kauemmin kuin koskaan aikaisemmin ja ovat terveempiä pidempään kuin ennen. Elintaso kohoaa vuosi vuodelta, ihmiset ovat entistä paremmin koulutettuja ja tietävät enemmän kuin ennen, mutta silti lasten huostaanotot, perheväkivalta ja avioerot lisääntyvät. Alkoholin haitat tiedetään, mutta tiedosta huolimatta kulutus kasvaa. Yhä suurempi osa ihmisistä on täysin riippuvainen sosiaaliturvasta. Vanhusten määrä lisääntyy ja eläkemenot ja palvelujen tarve kasvavat vuosi vuodelta.

Tällainen kehityskulku herättää luonnollisesti kysymyksen, onko olemassa vaihtoehtoja. Voidaanko ongelmia ehkäistä ja siten pienentää kustannuksia? Olisiko mahdollista vahvistaa läheisten antamaa tukea ja hoivaa? Onko ihmisten omatoimisuus hävinnyt jonnekin ja onko se elvytettävissä?

Yritän tässä kirjoituksessa kuvata ihmisten hyvin erilaisia edellytyksiä elämänsä hallitsijoina, yhteiskunnan heille asettamien vaatimusten kasvua, ja lopuksi hahmotella vastausta kysymykseen, mitä pitäisi tehdä omatoimisuuden edistämiseksi.

Tarkoituksenani ei ole esitellä tilastoja ja suuria määriä lukuja. Mittasuhteiden selventämiseksi on tarpeen todeta, että suurin osa lasten, vanhusten ja vammaisten hoidosta ja hoivasta on tänäkin päi-

vänä kotitalouden vastuulla. Kotitaloudet, isät, äidit, sisaret ja veljet, lapset sekä sukulaiset ja tuttavat huolehtivat juuri tällä hetkellä lukuisista apua ja hoivaa tarvitsevista lähimmäisistämme, suurista ja pienistä, nuorista ja vanhoista. Tämä työ on pyyteetöntä, siitä ei makseta korvausta eikä sitä rekisteröidä mihinkään tilastoon. Sitä tehdään uhrautuvasti ilman oman voiton pyyntiä. Ne lasten, vanhusten ja vammaisten lähimmäiset, jotka saavat työstään pientä korvausta, ovat sen monin verroin ansainneet.

Kysymys ei siis ole siitä, että hoidettavien asiat olisivat kaikin tavoin huonosti. Ihmiset tuntevat yleisesti ottaen vastuuta lähimmäisistään. Omatoimisuus lähes kaikissa mahdollisissa muodoissaan on monille pienillä tuloilla sinnitteleville lapsiperheille ainut mahdollisuus selvittää arkipäivän asettamista vaatimuksista. Monessa tapauksessa huoli kohdistuu siihen, miten lähimmäistä auttavat ja hoitavat ihmiset jaksavat tehtävässään vuodesta toiseen. Heidän motiivinsa auttaa ja hoivata on riittävä. He tuntevat vastuunsa ja haluavat hoitaa tehtävänsä kunnolla, mutta mitä sitten, jos voimat loppuvat. Omatoimisuudelle ei voi asettaa kohtuuttomia vaatimuksia.

Lähimmäistyössä ja sen tukena ovat mukana monet järjestöt, kerhot, seurakunnat ja luonnollisesti ystävä- ja tuttavapiirit. Ihmissuhteiden kudelmat ovat sosiaalisen pääoman nimellä osa sosiaalista turvallisuutta ja hyvinvointia.

Mitalin toinen puoli on arvostukseltaan himmeämpi. Elämän hallinnan menettäminen voi kohdata ketä tahansa. Muodot ovat erilaisia taustasta ja sosiaaliryhmästä riippuen, mutta epäonnistuminen työelämässä ja lähimmäissuhteissa, työttömyys, sairaus, väsymys, epätoivo tai masennus sekä näihin liittyvät eristyneisyys, päihteiden käyttö, väkivalta tai itsetuhoiset käyttäytyminen voivat muodossa tai toisessa olla kenen tahansa kohtalona jonain päivänä. Vahva huomaa olevansa heikko ja tuomittu. Kaikille ei löydy tukijaa ja puolustajaa, eivätkä kaikkien voimat riitä pitämään minuutta koossa rurentavien katseiden alla.

Kukaan ei tietenkään halua olla häviäjä, mutta epäonni on tavalista. Aina ei voi voittaa, ja se pitäisi kestää. Mistä nämä voimat am-

mennetaan? Meistä itsestämme, läheisistämme ja ammattiosajista sen mukaan, mitä meille on suotu. Eikä ole vain meidän asiamme, kuinka onnistumme välttämään karikkoja ja kuinka selviämme haak-sirikoistamme. Onnistumisemme ja epäonnistumisemme ovat muil-lekin voittoja tai kustannuksia. Jos epäonnistumme elämämme hal-linnassa, lasku lähtee muille – suurin kuitenkin tulee meille itsellem-me. Ihmisinä olemme erilaisia emmekä sovi samaan muottiin. Jollain tavalla tätä moninaisuutta olisi kuitenkin käsiteltävä ja tarjottava apua ennen kuin on liian myöhäistä.

Kolmekymmentä vuotta sitten kirjoitin samoista ongelmista. Silloin sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja kasvatettiin ennätys-vauhtia. Se oli luonnollinen seuraus ripeästä elinkeino- ja aluera-kenteen muutoksesta sekä elintason noususta. Silloin olin huolissa-ni puheista, joista päätellen julkisten palvelujen oletettiin korvaavan myös lähimmäistuen. Ajat ovat muuttuneet, mutta lähimmäistuen perusidea ei ole keskustelussa vielääkään kunnolla kirkastunut. Pe-rusidea on nimittäin *tunne, että on toiselle korvaamaton*. Tätä kor-vaamattomuuden tunnetta ei julkinen eikä yksityinen palvelu voi meille tarjota, ja kuitenkin juuri siitä lapsi saa kasvuvoimansa ja juuri se antaa meille voimia selvitä vaikeuksistamme myöhemmin elämässämme.

Kirjoituksestani huokui sanoma lähiyhteisöjen tärkeydestä. Tär-keydestä voidaan puhua edelleen, mutta tosiasiassa lähiyhteisöjen voimaa ovat nakertaneet monet seikat. Kaupungistuminen on vähen-tänyt asuinyhteisöjen tarjoamaa sosiaalista tukea, liikkuvuus on li-sääntynyt myös työelämässä, työ kuormittaa monia myös kotona ja syö perheen aikaa, viihde istuttaa ihmiset koneen seuraan, ja yhtey-denpito rakentuu viestien lähettämiseksi ja nettikeskustelulle.

Kun muutamaa vuotta myöhemmin istuin komiteassa, jonka teh-tävänä oli suunnitella työajan lyhentämistä, muistan innolla puhu-neeni työajan muokkaamisesta niin että perheelle jäisi enemmän aikaa hoitaa tehtäviään. Näin onkin käynyt, hoitovapaita on tullut, mutta mahdollisuudet ovat osaksi näennäisiä. Työelämässä menestyäk-seen ei pidä antaa liikaa tilaa omille ja perheen asioille. Jos haluaa

ilahduttaa työllisyysasteen alhaisuudesta huolissaan olevia ekonomisteja, on kiirehdittävä nopeasti takaisin työmarkkinoille.

Miten sitten päästä eteenpäin? Esitämmekö vain hurskaita toiveita ja odotamme, että joku joskus jossain tekisi asialle jotain? Se olisi helpointa. Edessämme ovat ilmiselvästi kulttuurin peruskivet, ja niiden korjaileminen ja siirteleminen ylittää kenen tahansa voimat. Hurskastelua tuloksellisempaa on kuitenkin edes yrittää määritellä, kuka tai mikä voisi olla lähinnä sopiva muutosagentti, sellainen, jolla olisi kohtuulliset edellytykset saada asioita liikkeelle, koota yhteen muita toimijoita ja päättäjiä ja vaikuttaa laajemminkin yhteiskunnan kehitykseen. Kansalaiskäyttämisen sekä hoito- ja hoivakäytäntöjen muuttaminen edellyttää ajatus- ja toimintamallien uudistamista. Ihmisten ajatusmaailman muuttaminen ei käy käden käänteessä. Haaste ei ole vähäinen, mutta jos emme määrittele, kuka ottaa vastuun toimeenpanosta, ohjelmat jäävät toteutumattomien lupauksen laajaan laariin.

Kaikista mahdollisista instituutioista kunta voisi sopia tähän tehtävään parhaiten, mutta silloin sen olisi toimittava toisin kuin tähän asti. Onnistuakseen sen ei pitäisi olla leimallisesti julkisen vallan käyttäjä vaan kuntalaisten omakseen kokema yhteisö. Sen tulisi keskittyä korjaamaan asukkaidensa hyvinvoinnin tilassa ilmeneviä puutteita ottamalla asukkaat hyvinvoinnin tekijöinä mukaan. Silloin kunta ei ensi sijassa ole palvelujen tuottaja eikä edes järjestäjä. Se voi olla niissäkin rooleissa, mutta sen erityinen ja vain sille kuuluva tehtävä on kehittää yhteisöä niin että ongelmat minimoituvat ja asukkaiden edellytykset itsenäiseen elämään maksimoituvat. Haasteena on asukkaiden erilaisuus: mikä kannustaa yhtä, nujertaa toisen. Yhteisön on siedettävä moninaisuus ja käännettävä se voimaksi.

Tuottavuudesta vaikuttavuuteen

Kunnallisen itsehallinnon perustelut ovat vaihdelleet vuosikymmenien mittaan. Kansainvälistyvässä maailmassa kunta tarjoaa parhaim-

millaan suojaa globaalien markkinoiden iskuilta. Kunta voi omilla keinoillaan helpottaa ihmisten ja perheiden ahdinkoa sopeutumisvaiheessa. Itsehallinto voi tarjota puitteet myös kannustavalle ja innovoivalle toiminnalle, joka tähtää ennen kokeilemattomiin keinoihin yhteisön jäsenten hyvinvoinnin kohentamiseksi. Molemmissa tapauksissa kunta itsehallinnollisena yhteisönä pyrkii huolehtimaan jäsentensä hyvinvoinnista paikallisesti parhaiten sopivalla tavalla.

Käytännössä kunta kuitenkin ymmärretään lähinnä palvelujen tuottajaksi, kaavoittajaksi ja kunnallisen infrastruktuurin hoitajaksi. Itsehallinto ei tietenkään ole tarpeellista palvelujen tuottamiseksi tai järjestämiseksi, mutta kunnalla on vahvat perinteet hyvinvointipalvelujen tuottajana, ja se on selvinnyt tästä tehtävästä kohtalaisen hyvin.

Jos ajatellaan kunnan tehtävää kuntayhteisön näkökulmasta, voidaan kuitenkin kysyä, onko viisasta yrittää vastata niin monista keskenään eri suuntiin vetävistä tehtävistä. Palvelujen tuottajana kunnan on tasapainoteltava rahoittajan eli veronmaksajan, tuottajan eli oman henkilökunnan ja palvelujen käyttäjän edun valvojana. Lisäksi kunnan on tasapainoteltava oman ja ostetun tuotannon välillä.

Palvelujen käyttäjien toivomuksena on laadukas palvelu; rahoittaja eli veronmaksaja toivoo ennen kaikkea edullisuutta. Tuotannon tehokkuus on molempien etujen mukaista, mutta saattaa edellyttää kipeiksi koettuja tuotannon uudelleenjärjestelyjä kunnan omassa tuotantokoneistossa. Kun kaikki ovat saman päättäjän potentiaalisia äänestäjiä, päätöksiä syntyy vitkaan. Itsehallinnon nimissä voidaan toimia myös tehottomasti. Ongelmallisinta on kuitenkin se, että kunnan varsinainen tehtävä, asukkaiden hyvinvoinnin arviointi ja siihen vaikuttavien toimijoiden organisointi, tuppaa unohtumaan palvelujen tuotantoon liittyvien murheiden taakse.

Kunta- ja palvelurakenneuudistuksen yhteydessä kunnat toivotavasti punnitsevat tehtäviään niiden koko laajuudessa. Yhtenä tavoitteena on parantaa tuottavuutta tehostamalla voimavarojen käyttöä. Palvelurakenteita korjaamalla ja toimintaa järkeistämällä saadaan enemmän suoritteita samalla panoksella.

Tuottavuuden parantaminen on hyvä tavoite. Veronmaksajilla on oikeus odottaa tehokkuutta. Mutta se ei ole ainut tapa, jolla menoja voi pienentää ja palveluja parantaa. Menoja voidaan pienentää myös puuttamalla ongelmien syihin, estämällä ongelmien syntyminen. Näin voidaan pienentää menoja mutta ennen kaikkea parantaa aidosti hyvinvointia. Järkevästi toimivan kunnan tulisikin ottaa toimiensa vaikuttavuuden parantaminen seuraavaksi tähtäimeen. Kunnan varsinaisena tavoitteena on asukkaiden hyvinvoinnin edistäminen – ei vain palveluja käyttävän asiakkaan edun ajaminen.

Vaikuttavuutta voidaan parantaa pakkotoimin sakkojen ja rangaistusten uhalla. Roskaaminen ja julkijuopottelu vähenevät ja liikennekuri paranee, kun valvontaa lisätään ja rikkojia sakotetaan. Vaikka on hieman sarkastista kutsua tätä hyvinvointiohjelmaksi, se säästää kiistatta ihmishenkiä ja vähentää vammautumisia. Myönteisessä hengessä aloitetut suuret valistusohjelmat tuottavat kovempiin keinoihin verrattuna laihanlaisesti tulosta. Ne saatetaan kokea myönteisiksi ja oikeansuuntaisiksi toimenpiteiksi, mutta ne eivät riitä kannustamaan käytöksen muuttamiseen. Rahan jakaminenkaan ei tuota toivottua tulosta, jos hanke koetaan vieraaksi ja keinotekoiseksi. Monet kehitysmääohjelmat ovat tästä tunnettuja esimerkkejä, mutta samanlaisia löytyy runsaasti myös kotimaasta.

Mutta miten lähestytään ihmisten ymmärrystä ja miten motivoidaan ihminen toimimaan toisin? Jokainen näkee maailman omalla tavallaan. Samat sanat eivät tavoita kaikkien ymmärrystä samalla tavalla. Monien korkealla tasolla tehtyjen ratkaisujen epäonnistumisen syy on se, ettei niiden viisaus ole koskaan kirkastunut suurelle enemmistölle. Kunta yhteisönä on lähellä jäseniään, ja sen päättäjät on vaaleilla valittu. Sillä pitäisi kaiken järjen mukaan olla hyvät edellytykset päästä lähelle ihmistä, kuulla häntä ja kannustaa häntä oma-toimisuuteen.

Onnistuminen kuitenkin edellyttää – eikä se ole vähän – että kunta todella koetaan yhteiseksi, jossa kaikki ovat vastuullisia osapuolia. Kunta ei korvaa kansalaisyhteiskuntaa, lähimmäisauttajia ja vertais-tukea, mutta yhteisönä se voisi pyrkiä eri keinoin tukemaan lähim-

mäisten hyväksi tehtävää työtä. Kuntaa ei pitäisi kokea vain rahakirstun vartijaksi, jolle kaikki vuoronperään esittävät vaatimuksia. Muutos vaatii paljon myös kunnan palveluksessa olevilta. Muutos edellyttää ihmisten näkemysten ymmärtämistä ja kunnioittamista, jos tavoitellaan sitä, että jokaisen voimavarat tulevat järkevästi käyttöön, että ratkaisut syntyvät myös alhaalta ylöspäin.

Jokainen tietää, että tarvitaan johtajia, jotka uskaltavat kriittisellä hetkellä uhmata senhetkisiä mielipidemittauksia. Mutta uhmaaminen ei ole itsetarkoitus. Tarkoitus on tavoitella hyvinvointia, jonka kansalaiset nyt ja tulevaisuudessa kokevat aidosti hyvinvoinniksi ja josta he kokevat myös olevansa itse vastuussa. Vaikuttavuuden parantaminen alkaa jokaisesta meistä itsestämme.

Vähemmästä enemmän

Kolme sosiaalipolitiikan professoria brittiyliopistosta, Giuliano Bonoli, Vic Geroje ja Peter Taylor-Goodby luonnehtivat hyvinvointipolitiikan tulevia trendejä muutama vuosi sitten seuraavasti: Hyvinvointipolitiikan tarve kasvaa, kun väestö vanhenee ja työmarkkinat ovat yhä turbulენტimmassa tilassa. Mutta turbulenssilla on myös päinvastainen vaikutus. Kansainvälisen kilpailun kiristyminen ja siihen liittyvä talouspolitiikka ovat nostaneet korostuneesti esille huolen hyvinvointipolitiikan rahoituksen riittävydestä. Tutkijat ovat huolissaan siitä, että rahoitusongelman seurauksena valtion hyvinvointipolitiikan rooli kutistuu ja tuloerot kasvavat. Eriarvoistumiskehitys on erityisen ongelmallista niille, jotka eivät ole työmarkkinoilla, koska sosiaalietuudet jäävät jälkeen yleisestä ansiotason noususta.

Viime aikoina on korostettu myös hyvinvointipolitiikan myönteisiä taloudellisia vaikutuksia. Stabiili toimintaympäristö tarjoaa hyvän ponnistus pohjan yritystoiminnalle. Tulerojen kasvun vastapainoksi voidaan sanoa, että absoluuttinen köyhyys on vähentynyt. Syrjäytymisen ehkäisy on ollut jatkuvasti Suomen poliittisella agendalla, ja viime vuosina on myös satsattu sekä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluihin että vähimmäisturvaan.

Kolmen suomalaisen tutkijan esittämät näkymät ovatkin edellä mainittujen englantilaisten kollegojen näkemyksiä valoisampia. Janne Huovari, Jaakko Kiander ja Raija Volk huomauttavat, että ikääntyminen luo edellytyksiä myös tuottavuuden parantamiselle. Suurten ikäluokkien poistuessa voidaan töitä organisoida uudelleen, tilalle tulee koulutetumpaa työvoimaa ja uudistusten vastustus ei ole yhtä jyrkkää. Ikääntymisen vaikutus tuottavuuteen ei kuitenkaan liene merkittävä tekijä. Tärkeintä heidän mukaansa on kasvattaa työllisyysastetta tavoiteltuun 75 prosenttiin ja sen ylikin. Se on onnistunut muissa Pohjoismaissa. Miksi se ei onnistuisi Suomessakin?

Työllisyysasteen nostaminen ja tuottavuuden kohentaminen kasvattavat bruttokansantuotetta ja helpottavat sopeutumista eläkemenojen kasvuun. Eläkemenojen rasitusta vähentää myös kasvavien eläkerahastojen sijoitustuottojen kasvu. Elatussuhteen heikkenemisen hidastamiseksi ja korkean työllisyysasteen saavuttamiseksi on kuitenkin onnistuttava kasvattamaan työelämään tulevien ja siellä pysyvien osuutta niin nuorissa kuin ikääntyneissä ikäluokissa. Niinpä nämäkin tutkijat ovat huolissaan siitä, etteivät nykyiset keinot näytä riittävän tämän tavoitteen saavuttamiseksi, eikä myöskään työvoiman kysynnän kasvu yksinään. Jotain uutta on rohjettava tehdä, jos halutaan estää nykymittainen työelämästä syrjäytyminen ja sivuun jääminen.

Uusia keinoja todella tarvitaan. Muuten eriytymiskehitys näyttää jatkuvan, kuten Mikko Kauton toimittamasta Suomalaisten hyvinvointi -raportista ilmenee. Yhteiskunnan perusprosesseissa ja jopa sosiaalipolitiikan omissa prosesseissa on piirteitä, jotka johtavat tälle tielle. Tietotekniikan avaamat uudet väylät ovat tarjonneet huikeita kasvumahdollisuuksia oikealle kohdalle sattuneille yritysille. Se näkyy hetken kuluttua myös palkoissa ja tulonjaossa.

Tulonjaon repeytyminen hyvin ansaitsevien takia ei kuitenkaan olisi niin vakava ongelma, jos köyhimpienkin mahdollisuudet nousta omatoimisesti kuopastaan paranisivat. Sama tietotekniikka ja kansainvälistyminen ovat kuitenkin ongelma eikä mahdollisuus heikoiten koulutetulle väestölle. Uuden työpaikan löytäminen on todella vaikeaa, jos asianomaisen ammattitaito kytkeytyy katoavan tuotannon

lohkolle ja jos ihminen lisäksi elää paikkakunnalla, jolla muita työnantajia ei juuri ole. Vieläkin pahemmin asiat ovat, jos ammattitaidon puutteiden lisäksi ihmistä kuormittavat elämäntapaongelmat, runsas alkoholin käyttö ja kyvyttömyys säännölliseen työhön.

Eriarvoisuus ei ilmene vain taloudellisena eriarvoisuutena. Terveysten, asumisen, ihmissuhteiden ja lasten kouluttamisen puutteet kuuluvat samaan köyhyyden noidankehään. Köyhyys periytyy. Ongelma ei ole uusi, siitä on puhuttu ja kirjoitettu kautta ihmiskunnan historian. Kuvitelmana kuitenkin on ollut, ettei tilanne kääntyisi pahemmaksi, niin kuin nyt näyttää käyvän. Terveyserot hyvin ja huonosti koulutettujen välillä kasvavat, ja maahan alkaa muodostua ylisukupolvisia köyhyyspesäkkeitä.

Tämä palauttaa meidät takaisin kysymykseen, olisiko hyvinvointia tavoiteltava toisella tavalla. Jos näyttää siltä, ettei seurauspainotteenen tasaust strategia ole tuottanut toivottua tulosta ja ettei siihen liikene edes entistä määrää resursseja, olisiko asiaan puututtavissa syihin puretuvalla strategialla? Kun puututaan syihin, huomio kohdistuu elämisen puitteiden lisäksi ihmisen omavoimaisuuteen, siihen miten hän selviytyy omin voimin elämässään. Kulunutta vertausta käyttäkseni: onko tehty riittävästi sen eteen, että ihmiset osaavat kalastaa vai onko ponnisteltu vain kalojen jakamiseksi tarvitseville?

Vaalit ja vaaligallupit ovat osoittaneet, että ihmiset haluavat säilyttää hyvän sosiaaliturvan. Suuri enemmistö on hyvinvointipolitiikan takana ja vaatii sitä edelleen parannettavaksi. Lapsiperheiden toivotaan pääsevän paremmin eväin liikkeelle ja vanhustenhuoltoon toivotaan kohennusta. Työttömienkään asema ei ole kunnossa, vammaisista puhumattakaan. Jos kansanvallasta pidetään kiinni, miksi jatkuvasti kohkataan hyvinvointivaltion kustannuksista, kun kansa on huolissaan turvan riittävydestä?

Vastaus on pelkistetysti se, että kansan ei uskota tietävän, mihin kurimukseen ajaudutaan, jos sen tahtoa seurataan. Kuulostaa ilkeältä, mutta totta on, että ihmiset vaativat keskenään ristiriitaisia asioita. He haluavat parempia ansioita, edullisempia tuotteita ja kohenevaa sosiaaliturvaa. Mutta he kauhisteleval, kun tehtaavat pysähtyvät ja tuo-

tanto siirtyy kaukomaille, vaikka juuri se takaa sen, että tulevaisuudessaakin saadaan yhä edullisempia tuotteita. Kauhistelijat syyttävät omistajia ahneiksi. Mutta suuret omistajat ovat eläkesäätiöitä ja -laitoksia, jotka hakevat hyvää tuottoa rahoille selvittääkseen kauhistelijoiden tulevista eläkemenoista. Kun halutaan edullisia tuotteita, ei haluta, että ne tehdään siellä, missä tuotantokustannukset ovat pienet. Halutaan turvata eläkkeet, mutta ei hyväksyä, että eläkerahastot kartuttavat pääomiaan. Hämmästyttävän moni vaatii parempaa sosiaaliturvaa ja kevyempää verotusta. Bonolin ja kumppaneiden tutkimuksen mukaan ranskalaista 70 prosenttia ja ruotsalaista 50 prosenttia pitää mahdollisena verojen alentamista ja siitä huolimatta myös parempaa sosiaaliturvaa.

Toisaalta sosiaaliturva ja hyvinvointipalvelut eivät ole ihmisten mielessä ensimmäisenä ainakaan onnellisuudesta puhuttaessa. Silloin nimenomaan läheiset ihmissuhteet nousevat aivan omaan luokkaan. EVAn kyselyn mukaan tärkein onnellisuuden osatekijä oli yli 80 prosentin mielestä hyvä perhe-elämä.

Nykyisyys on historiallisen kehityksen yksi vaihe. Kun hyvinvointipolitiikkana sittemmin tunnettu politiikka sai alkunsa työväensuojelusta, tapaturmavakuutuksesta, työttömyyskassoista, lastensuojelusta ja köyhien hoidosta, ei ollut epäselvyyttä ongelmien syvyydestä, keinoista kylläkin. Yhteiskunnan väliintulo oli kuitenkin ainut mahdollisuus tarjota kohtuullinen suoja riskejä vastaan näille ihmisille, jotka muuten olisivat yksinkertaisesti kuolleet kurjuuteen. Sosiaaliturvasta tuli ratkaisu yhä uusiin ongelmiin. Kun hyvinvointipolitiikka laajeni uusien riskien tasaajaksi, ajatus sen perimmäisestä tarkoituksesta alkoi hitaasti muuttua. Se tuli yhä selvemmin ensisijaiseksi vaihtoehdoksi ongelmatilanteissa samalla kun ikärakenteen muutoksen seurauksena menot ovat muutenkin kasvussa. Ihmisten on epäilemättä vaikea hahmottaa muutosten merkitystä ja luonnetta, ja siitä seuraa ristiriitaisia vaatimuksia.

Pelissäännöt voisivat olla perin juurin toisenlaiset. Talouskasvun sijasta voitaisiin maailmanlaajuisesti arvostaa enemmän sosiaalista ja henkistä hyvinvointia. Se olisi ehkä ihmiskunnalle pidemmällä tär-

täimellä edullisempaa. Mutta nyt olemme tässä tilanteessa. Jos valitsemme olennaisesti poikkeavan käsityksen tavoiteltavasta tilasta, huomaamme pian, että ihmiset äänestävät jaloillaan. Talouskasvu on yhteiskuntapolitiikan välttämätön osa. Ilman sitä sosiaalimenojen osuus nousee vielä nopeammin, ja kun veroaste nousee, työssä käyville jää absoluuttisesti vähemmän rahaa käteen – tai sitten leikataan eläkkeitä ja muita sosiaalimenoja. Olemme ilmeisesti pakotettuja hakemaan tapoja, jotka turvaavat kilpailukyvyn nyt vallitsevilla maailmantalouden säännöillä.

Aktiivinen yhteiskunta versus aktiivinen ihminen

Aina viime vuosisadan alkuun asti sosiaalipolitiikka oli enemmänkin armeliaisuutta ja hyväntekeväisyyttä kuin järjestelmällistä politiikan tekoa. Osittain nousevan työväenliikkeen ja ammattiyhdistystoiminnan painostuksesta itsenäisen Suomen ensimmäisen vuosikymmenen aikana säädettiin radikaalejakin työoloja koskevia lakeja, mutta joukkoliikkeiden aika alkoi vasta toisen maailmansodan jälkeen täysitehoisesti vaikuttaa sosiaalipolitiikkaan. Poliitiikan ytimenä oli luokkataistelu, ja tulojen jakaminen nähtiin köyhien ja rikkaiden väliseksi kamppailuksi, jossa rikkailta mitattiin osa köyhille. Lisäarvosta oli osa saatava työntekijän tilipussiin.

Seuraava vaihe oli integroidun politiikan kausi, jota leimasi usko rationaalisen suunnittelun mahtiin. Monissa länsimaissa perustettiin näyttäviä taloussuunnittelun yksiköitä. Tässä vaiheessa uskottiin yli kaiken yhteiskuntapolitiikan mahdollisuuksiin torjua yksilöön kohdistuvia uhkia. Uskottiin, että rationaalinen päätöksenteko tutkitun tiedon pohjalta parantaa kaikkien asemaa. Kaiken perustana oli jatkuva talouskasvu, joka puolestaan perustui tuottavuuden kasvuun. Tuottavuuden kasvu puolestaan perustui jatkuvaan tuotantorakenteen muuttumiseen, joka ensi sijassa näkyi maatalousväestön vähenemisenä, mutta sittemmin myös teollisuuden eri aloilla ja lopulta monilla palvelulohkoilla. Tehostuneesta tuotannosta vapautunut työpanos on suuntautunut uusille ja kasvaville toimialoille.

Öljyn hinnan nousu särkei tämän rationaalisen suunnittelun konseptin. Talouskasvusta haluttiin kuitenkin pitää kiinni, jolloin johdonmukaista oli sopeuttaa muu politiikka tämän tavoitteen mukaiseksi. Näin alkoi keskustelu hyvinvointiyhteiskunnan kriisistä. Uutta ajattelua symbolisoimaan kehitettiin uusia käsitteitä. ”Active society” tuli OECD:n sanastoon 1980-luvulla. Sille oli vaikea löytää selkeää sisältöä, mutta ilmaisuna se kuvasi muutoshalua, toivetta päästä nopeampaan talouskasvuun mobilisoimalla yhteiskunta uudella tavalla. Yhtenä osana muutokseen kuului sosiaaliturvan ”tarkistaminen” siten, että kannusteet pysyvä töissä ja hakea töitä olisivat riittäviä.

Yhä selvemmäksi kävi, että pyrkimys kasvattaa eri tavoin vapaa-aikaa ikään kuin hyvinvoinnin tunnusmerkkinä kävi ylivoimaiseksi. Eläkeikää ei voi alentaa samaan aikaan kun elinikä pitenee ja terveitä elinvuosia tulee lisää. Tuottavuuden kasvu ei riitä korvaamaan heikkenevää huoltosuhdetta. Niinpä taas tuli markkinoille uusi käsite, ”workfare”. Työn sanottiin olevan hyvinvointia. Yhtenä esimerkkinä tästä oli Yhdysvaltojen presidentin Bill Clintonin 1996 lanseeraama welfare to work -lainsäädäntö, jonka keskeinen tavoite oli edistää köyhien perheiden työllistymistä. Korvausajanjaksoja lyhennettiin ja matalapalkkaisille maksettiin palkan päälle korvausta. Myöhemmin tehdyt selvitykset näyttivät vahvistavan käsitystä, että näillä toimilla on onnistuttu vähentämään köyhyyttä, vaikka alun alkaen ilmassa oli myös vahvana pelko, että ne johtavat vain syrjäytymisen kasvuun.

Suomessa uudelle ajattelulle alkoi löytyä kannatusta lamavuosina ja niiden jälkeen. Muualla muutokseen oli herätty aikaisemmin. Monet maat olivat vaikeuksissa pitkin 1980-lukua ja joutuivat olojen pakosta muuttamaan politiikkaansa. Mutta kun muutoksen tielle meillä lähdettiin, tahti oli ripeä. Eurooppalaisessa yhteisössä olemme suorastaan kuuluisia siitä.

Muutoksia tehtiin olosuhteiden saneleman pakon pohjalta. Mutta niissäkin oloissa voidaan etsiä pelkkiä säästöjä tai tehdä pitkälle tähtääviä rakenteellisia muutoksia. Suomessa tehtiin molempia ja lisäksi koko joukko kosmeettisia budjettikikkailuja. Rakenteellisesti

pitkäjänteisiä uudistuksia pyrittiin tekemään eläkepolitiikassa ja työhön kannustavuudessa. Viimeksi mainittuun liittyi tuloloukkujen purkaminen.

Muutos ei ollut kivuton eikä inhimillisiltä kärsimyksiltä ole välttytty. Kannustimien käänteinen puoli on se, että ne jotka eivät kykene jatkamaan työelämässä tai jotka jäävät olojen ankaruuden takia työelämän ulkopuolelle, ovat menettävä osapuoli uudelleenjärjestelyissä. Se ei tunnu oikeudenmukaiselta eikä ole oikein. Hankala vastakysymys on, olisiko oikeudenmukaisempaa, että sosiaaliturva ajautuisi koko mitassaan kestäättömään tilaan, jolloin menettäjiä olisi vielä enemmän. Kysymyksen hankaluus piilee sanassa kestäätön. Ei nimittäin ole mitään selvää rajaa, jonka takana on kestäätön sosiaaliturva.

Mielenkiintoinen ja kansainvälisestäkin huomiota saanut esimerkiksi omatoimisuuden voimistamisesta ja sosiaaliturvan uudistamisesta on työuran pidentämiseen tähdännyt hanke, joka käynnistyi jo lama-vuosina ja jatkuu edelleen. Ikäohjelman onnistumisen taustatekijöistä vähäisin ei ollut se, että perusteluihin ja motivointiin kiinnitettiin kohtalaisen paljon huomiota. Eri tavoin tehtiin kaikille tiettäväksi, miksi muutos on välttämätön. Eikä ainoastaan välttämätön, vaan myös järkevä tapa jakaa tulonmuodostus ja ajankäyttö elinkaarella. Eläkepolitiikan muutokset olivat tehokkaan viestinnän jälkeen helpommin toteutettavissa.

Periaatteellisesti kiinnostava kysymys on, johtuuko työuran pidentyminen tietoisesta omavastuun kohoamisesta vai onko kysymys vain tiukentuneen lainsäädännön aiheuttamasta pakosta. Luultavasti molemmilla on oma merkityksensä ja molempia tarvittiin. Esimerkki kuvaa omatoimisuuden yhtä ominaispiirrettä. Se on sidoksissa arvoihin, normeihin ja taloudellisiin kannustimiin. Halutessaan siinä voi nähdä paradoksin: omatoimisuus, joka korostaa yksilön omia valintoja, on tosiasiaassa vahvasti yhteiskunnallisten edellytysten sanelemaa toimintaa.

Kuntien ja valtion suhteesta keskusteltaessa on usein ollut esillä kysymys ohjauksen luonteesta. Missä tapauksessa valtio saa antaa

kuntia sitovia normeja, voiko valtio käyttää budjettipakotteita vai pitäisikö valtion pyrkiä ohjaamaan kehitystä tietoa jakamalla? Tähän keskusteluun nähden on oikeastaan hämmästyttävän vähän keskusteltu siitä, mitä keinoja valtio tai kunta saa kohdistaa yksityiseen ihmiseen. On monia vaihtoehtoisia tai toisiaan täydentäviä tapoja vaikuttaa ihmisiin, osa on hienovaraisempia, osa karumpia. Voidaan puhua pakottavasta eli normeihin perustuvasta ohjauksesta, elämisen edellytykset turvaavasta taloudellisesta tuesta, tiedollisia ja taidollisia mahdollisuuksia tarjoavasta ohjauksesta ja koulutuksesta tai mielikuvilla houkuttelevasta politiikasta. Luonteeltaan ne poikkeavat olennaisesti toisistaan. Omatoimisuuden edistämisestä puhuttaessa kaikki keinot ovat tarpeellisia. Kysymys on oikeasta annostelusuhteesta.

Ihmispolojen sielusta eivät taistele vain poliittiset puolueet. Monet muutkin haluavat vaikuttaa ihmisten käyttäytymiseen, eivät vähiten kulutushyödykkeiden kauppiaat ja televisio-ohjelmien tekijät. Näiden tieto- ja vaikutusvirtojen keskellä ihminen rakentaa omaa elämäänsä ja tekee omaa hyvinvointiaan koskevia ratkaisuja.

Monimutkainen ihminen

Toimintakyky ja toimintamahdollisuudet

Olemme asteittain siirtyneet hyvinvointipolitiikassamme uuteen vaiheeseen. Edellä kuvattu eläkepolitiikka on siitä yksi esimerkki. Uuden lähestymistavan ydinosat koskevat ihmisten toimintakyvyn säilyttämistä ja toimintaedellytysten luomista. Globaaliin kilpailuun ja toimintaympäristön muutoksiin ei voida vastata vain perinteisin keinoin. Uudessa mallissa korostuvat yksilön aktiivisuuden edistäminen ja hänen omien reagointimahdollisuuksiensa parantaminen. Kysymys ei siis ole vain taloudellisten kannusteiden voimistamisesta vaan myös omien toimintaedellytysten parantamisesta.

Kun hyvinvointipolitiikkaa muokataan uudelleen, herää tietysti kysymys, mikä ihmisen oma rooli voi realistisesti olla. Onko mahdollista, että ihmiset yhä monimutkaisemmaksi käyvässä maailmassa itse ottavat suuremman vastuun hyvinvointinsa määrittelemisestä ja toteuttamisesta? Vastuuta ei nimittäin voi ottaa ilman vapautta, eikä ole itsestään selvää, kuinka paljon valinnan vapautta voi jättää ihmisten omiin käsiin. Jos ihminen valitsee, ettei hän vakuuta itseään riskien varalle, onko oikein ja kohtuullista antaa hänen menehtyä, jos riski toteutuu? Voimmeko todeta, että omapa oli asiansa?

Kuten edellä totesin, seurausten lieventäminen käy kalliiksi. Syihin olisi päästävä käsiksi. Jokainen torjuttu tapaturma on selvää sääs-

töä sen lisäksi että on onnistuttu ehkäisemään inhimillistä kärsimystä. Jokainen sivuraiteelta työelämään pelastettu tuottaa kaikille taloudellista hyötyä. Äärimmäisessä muodossaan taloudellisia menetyksiä syntyy henkirikoksista, joissa menetetään työvuosia ja synnytetään vankilakustannuksia.

Päätöksentekijöille ja kansalaisille on kuitenkin varsin hitaasti alkanut kirkastua, että heikoin eväin varustettuun kannattaa sijoittaa. Samanlainen ajatusviivästyminen oli nähtävissä keskustelussa, joka koski tulonsiirtojen jälkeen käteen jäävää tuloa. Pitkään puhuttiin siitä, kuinka veroprogressio leikkaa suurituloisilta ja heikentää heidän työmotivaatiotaan. Sitten huomattiin, että verotus ja harkinnanvaraiset tulonsiirrot huomioon ottaen varsinaisia progression uhreja ovat pienituloiset. Heidän asemaansa ei tosin parannettu asteikkoa muuttamalla vaan tulonsiirtojen lähtötasosta tinkimällä.

Analogia toisin sanoen näkyy siinä, että pitkään on puhuttu huippusaajien tarpeellisuudesta ja huippuyksikköihin sijoittamisesta menestystekijöinä. Vähitellen on huomattu, että on sijoitettava myös niihin, jotka ovat menettämässä toimintakykynsä. Se on edullisempaa kuin antaa asioiden ajautua vielä kalliimpaan ratkaisuun.

Ajatustavan muutosta on jarruttanut tapamme tarkastella sosiaalimenoja. Menot on ymmärretty vastikkeetta menetetyksi rahaksi. Menot ovat kuitenkin toisten tuloja ja siirtyvät edelleen enimmäkseen kulutukseen ja sitä kautta tuotantoon ja eri teitä veroina takaisin julkiseen talouteen. Usein menot ovat investointeja parempaan toimintakykyyn. Saavutuksina on terveitä elinvuosia ja paljon vammoilta ja sairauksilta pelastettuja työvuosia.

Näkökenttämme ulkopuolelle jää myös se, että samat henkilöt ja perheet ovat monessa kohti jakautumaa – lapsiperheinä, sairaina, eläkeläisinä tai työttöminä – ja että toisilla on taipumus tulla tiheästi uudelleen menosarakkeille. Puhumattakaan, miltä kuva näyttäisi, jos katsottaisiin menoja koko elinkaarella. Menoilla on taipumus keskittyä. Jos tähän keskittymään johtaviin syihin puututaan tehokkaammin, menojen kasvu hidastuu. Kun näiden ihmisten ansiotulotkin saattavat olla satunnaisia tai olemattomia, heidän elämänhallintansa

koheneminen paitsi pienentäisi sosiaalimenoja, lisäisi myös verotuloja. Kun vielä otamme huomioon, että työvoiman kysyntä riippuu siitä, millaista työvoimaa on tarjolla, ymmärrämme, että tapa jolla ihmiset pitävät huolta itsestään, kunnostaan ja taidoistaan, on tulevaisuuden avain. Avaimen pitäisi sopia lukkoon, ja lukko on koottu kannusteista, mahdollisuuksista ja houkutteista, joihin yhteiskuntapolitiikan keinoin voidaan vaikuttaa.

Tällaisen politiikan ydin on vaikeammin tavoitettavissa kuin tähänastisen politiikan perussanoma. Uudessa linjauksessa politiikan onnistumista ei mitata etuuksien määrällä vaan tuloksilla. Tulokset voivat olla terveitä elinvuosia, turvalliseksi koettua vanhuutta tai hyviä lapsuusvaiheen kasvuedellytyksiä. Suunnanmuutos ei onnistu vain yhteiskunnan voimin, ikään kuin ulkoa ammennettuna. Tavoitteena on käyttäytymisen muutos, jonka aineksia ja kannusteita voi tulla ulkopuolelta mutta joka perimmiltään perustuu omaan harkintaan ja henkiseen uudistumiseen.

Tähtäimessä on politiikka, joka perustuu ihmisen tekemään tietoiseen valintaan. Valinnan tulisi johtaa parempaan elämän hallintaan, parempaan toimintakykyyn ja paremman toimintakyvyn käyttämiseen tavalla, joka pienentää yhteisiä kustannuksia. Kaikki eivät onnistu toimintakykynsä parantamisessa, mutta kaikista kuitenkin pidetään huolta, ihmisarvoa kunnioitetaan edelleen. Kuvasin sosiaalipolitiikan uudistunutta tehtävää *Sosiaalipolitiikka edistyksen asialla* -kirjassa seuraavasti: ”Sosiaalipolitiikan tehtävänä on tarjota edellytyksiä työ- ja toimintakyvyn ylläpitämiseen, kehittämiseen ja käyttämiseen sekä huolehtia kattavasti työ- ja toimintakyvyn vajauksesta aiheutuvista taloudellisista seuraamuksista.”

Haasteellista tämä politiikka on monestakin syystä. Ei vähiten sen takia, että se toteutuu ihmisen oman tietoisuuden kautta, ja tietoisuuden polut ovat huonosti tunnettuja. Mutta ongelmallista se on myös sen takia, että tietomme tällaiseen politiikkaan kuuluvien keinojen kuten koulutuksen ja kuntoutuksen vaikutuksista ovat puutteellisia. Rita Asplund ja Mika Maliranta toteavat, että politiikan tueksi tarvittava tutkimustieto koulutusinvestointien talouskasvua

kiihdyttävästä vaikutuksesta ja taustalla olevista mekanismeista on sangen vähäistä. Niin usein kuin hoetaankin sitä, että koulutusta lisäämällä parannamme kilpailukykyämme, tutkimukseen perustuva näyttö koulutuksen vaikutuksesta tuottavuuden kasvuun on hämmästyttävän ohutta. Sama koskee kuntoutusta.

Tutkimuksellisista puutteista huolimatta tiedetään toki koulutuksen ja talouskasvun välillä vallitsevan positiivisen korrelaation. Tämän korrelaation sisältö sen sijaan kaipaas täsmentämistä. Koulutus antaa paremmat edellytykset soveltaa uutta tietoa ja omaksua uusia toimintamalleja, mutta millainen koulutus olisi tuottavuuden lisäämiseksi tehokkainta? Sitä paitsi koulutus välittyy monia kanavia pitkin työelämään. Raija Gouldin, Juhani Ilmarisen, Jorma Järvisalon ja Seppo Koskisen tuoreen tutkimuksen mukaan suomalaisten työkyky ja terveys ovat kahdenkymmenen vuoden aikana selvästi kohentuneet, ja se näkyy myös työkyvyttömyyden vähenemisenä. Tarkemmin katsottaessa paraneminen koskee ikääntyneempää päätä työvoimasta, ja mikä mielenkiintoista, se selittyy lähes kokonaan koulutustason kohoamisella. Toisin sanoen kouluttamattomat ikääntyneet korvautuivat koulutetuilla ja nämä pysyivät pidempään työelämässä. Kouluttamattomien työura ei pidentynyt. Tämä puhutteleva esimerkki osoittaa, kuinka pitkien ja hitaitten prosessien kanssa olemme tekemisissä. Muutos näyttää mahdolliselta vasta ikäkohorttien muuttumisen yhteydessä.

Omatoimisuus, omavoimaisuus ja voimaantumisen

Tarkoituksenani on näistä vaikeuksista huolimatta etsiä vastausta kysymykseen, voisiko ihminen olla nykyistä omavoimaisempi ja omatoimisempi ja sen seurauksena myös nykyistä itsenäisempi. En kysy tätä sen takia, että omatoimisuus olisi itseisarvo. Sitä se ei ole. En kysy vain sen takia, että näin ehkä säästäisimme sosiaalimenoissa. Kysyn ennen kaikkea siksi, että omatoimisuus on hyvinvointia, omatoiminen ihminen on vapaampi, hänellä on vaihtoehtoja, tilaa toimia ja hengittää. Omatoimisuus kuvaa ihmisen mahdollisuutta säädellä

omaa elämäänsä. Mitä paremmat eväät ihmisellä on hallita elämänsä perusehtoja, sitä paremmaksi hän kokee hyvinvointinsa tilan, ja sitä-hän me tavoittelemme. Ennen kaikkea kysyn, onko omatoimisuutta voimistamalla mahdollista kaventaa sosiaalista eriarvoisuutta, voisiko se tarjota tien pois syrjäytymisen kierteestä.

Elämän hallinnan myönteinen vaikutus näkyy niin työelämää koskeissa tutkimuksissa kuin vanhusten elinolotutkimuksissa. Työkyvyn säilymistä koskevat tutkimukset toteavat, että tunne työtehtävien hallinnasta on tärkeimpiä työkykyä selittäviä tekijöitä. Yhteisöllisyyden vaikutus elämän hallintaan ja sen holistinen vaikutus näkyy suomenruotsalaisten elämäntyyliässä, joka johtaa pidempään työuraan ja elinkaareen. Monin tavoin on tullut todistetuksi myös se, että turvallinen, lapsen hallituksi kokema kasvuympäristö antaa hänelle luottamuksen omiin kykyihin ja mielen tasapainoon.

Jo nämä esimerkit osoittavat, että omatoimisuus on yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksen tulos. Ihmisten omat lähtökohdat eroavat toisistaan, eikä ympäristökään tarjoa samoja mahdollisuuksia omatoimisuuteen. Hetken raaputtelun jälkeen huomaa, että asia, joka aluksi kuulosti selkeältä ja yksinkertaiselta, ei ole sitä.

Aloitetaan vaikkapa kysymällä, mitä omatoimisuus tarkoittaa jokapäiväisessä elämässä. Onko sihteereiden ja avustajien tukema johtaja omatoiminen mutta kotiaavustajaa tarvitseva vanhus ei-omatoiminen, holhottava ja autettava? Johtaja ei laita itse ruokaansa, ei pese itse vaatteitaan eikä siivoa lattiaitaan. Silti kukaan ei sano, että hänen pitäisi olla omatoimisempi. Vanhuksen pyytäessä apua kunnan virastosta samaa asiaa pohditaan ankarasti.

Voimme sanoa, että johtaja on ainakin selvästi omavoimaisempi kuin yhteiskunnan tukeen turvautuva vanhus. Hänellä on resursseja ja vaihtoehtoja, vaikkei hän olekaan kovin omatoiminen arkipäivän asioissa. Kumpaa sitten olisi järkevää tavoitella, omatoimisuutta vai omavoimaisuutta? Jälkimmäinen on lähellä empowerment-sanaa, joka vilahtelee monissakin päätöslauselmissa.

Kumpaakin voi perustella. Omavoimaisuus saattaa hienokseltaan korostaa enemmän yhteiskunnan resurssien uudelleen järjestämistä,

omatoimisuus omien tekojen merkitystä. Omavoimaisuutta voi edistää antamalla ihmiselle resurssit, joilla hän selviää taitamattomampanakin. Omatoimisuus vaatii ihmiseltä enemmän arkipäivän taitoja. Olennais- ta on, että molemmat korostavat itsenäisyyttä omassa elämässä. Käy- tän kumpaakin, mutta pääasialliseksi sanaksi valitsin omatoimisuuden lähinnä sen takia, että se on suomen kielessä tutumpi. Mutta tunnus- tan, että tein sen hiukan haikealla mielellä. Omavoimaisuus sisältää sittenkin ripauksen enemmän karismaa, salaperäistä säteilyä.

Omavoimaisuudeksi tai voimaantumiseksi helpommin kääntyvän empowerment-sanan suosio kuvaa omalla tavallaan sitä, että hyvin- voinnin edistämistä koskevassa keskustelussa on yhä enemmän kiin- nitetty huomiota siihen, miten hyvinvointi näkyy yksilön elämässä. Eikä kiinnostus kohdistu vain siihen, miten hyvinvointi ulkoisesti näkyy. Viime kädessä kysymys on siitä, minkä arvoiseksi ihminen elämänsä tuntee. Sitä kuvaa se, että empowerment-nimikkeen alla on syntynyt liike, joka pyrkii auttamaan mielenterveysongelmien kanssa kamppailevia voimistamalla heidän kykyään kohdata arjen huolet.

Olen huomannut joidenkin hyvinvointipolitiikan kimpussa aher- tavien vierastavan voimakkaasti omatoimisuus-sanan tuomista hy- vinvointikeskusteluun. Heitä tuntuu vaivaavan pelko, että omatoimi- suutta korostettaessa ihmisiltä vaaditaan liikaa, estetään sosiaaliturvan kehittäminen ja halutaan rajoittaa ihmisen mahdollisuuksia turvautua julkisin varoin toimiviin palveluihin. He pitävät omatoimisuutta van- haan maailmaan kuuluvana käsitteenä, jolla ei ole tekemistä postmo- dernissa ympäristössä.

He ovat oikeassa siinä, että monet ajattelevatkin julkisten varojen säästämistä puhuessaan omatoimisuuden lisäämisestä. Omatoimisuus- den voimistamisen voi siis nähdä kiertoilmaisuna halulle keventää verotusta. Osa omatoimisuuden kannattajista kokee asian suorastaan moraaliseksi. Heidän mielestään on kyseenalaista yhteiskuntamoraaa- lia sallia verovaroin tuettujen palvelujen käyttäminen silloin, kun henkilö itsekin voisi asiansa hoitaa.

Omatoimisuuden kriitikoilta voi kysyä, mitä pahaa on siinä, jos omatoimisuudella säästetään verovaroja ja saadaan yhtä hyvä tulos.

Omatoimisuuden laajentaminen johtaa sen lisäksi ihmisen vapauden ja itsenäisyyden laajentamiseen. Omatoimisuus ei siis ole mahdollisuuksien kaventamista ja vaihtoehtojen kiihdyttämistä. Jos ihmiselle on jäänyt vain yksi vaihtoehto, julkisin varoin tuettu palvelu, hänen valinnanvapautensa rajoittuu on-ei-asetelmaan.

Lähes yhtä sensitiivistä on keskustelu verovarojen säästämisestä silloinkin, kun vaaditaan ihmisiä pitämään kunnostaan huolta, syömään terveellisesti, liikkumaan ja välttämään turhia riskejä kuten tupakanpolttua ja ylenmääräistä juopottelua. Terveet elintavat säästävät palvelukustannuksia. Paradoksaalista, että osa kuulee tässä terveysfasismin säveliä, liiallista yhteiskunnallista holhoamista, ja osa ymmärtää pyrkimyksenä olevan yhteiskunnan pyristelyn irti omasta hoitovastuustaan. Pienet vivahteet ratkaisevat, miltä sivustalta ammutaan.

Omatoimisuuden, omavoimaisuuden ja empowerment-termin läheinen riippuvuus onkin ensi alkuun hieman hämmäntävä. Empowerment-sanallahan on radikaali tausta. Sitä on käytetty ajettaessa sukupuolten, etnisten ryhmien, vammaisten ja ikääntyneiden oikeuksia ja parempaa asemaa yhteiskunnassa. Työelämässä tämä käsite on tarkoittanut työntekijöiden aseman kohentamista ja talouspolitiikassa lähinnä köyhien tilan parantamista. Parhaimmillaan se tarkoittaa uusien ryhmien rekrytoimista yhteiskuntaan ja sitä kautta myös yhteiskunnan moniarvoistumista ja elävöitymistä.

Ihmisten erilaisuus

Omatoimisuuden nimissä ihmisille voidaan asettaa kohtuuttomia vaatimuksia. Ihmiset ovat psyykkiseltä rakenteeltaan erilaisia: se mikä toiselta sujuu helposti, on toiselle ylivoimainen ponnistus. Elämänhistoriat poikkeavat toisistaan jo sosiaalisesta alkupääomasta lähtien. Tämä Osmo Pekosen ja Lea Pulkkinen käyttämä käsite kuvaa hyvin kasvuympäristön erojen kokonaisuutta, joka puolestaan vaikuttaa lapsen mahdollisuuksiin omaksua kulttuurista pääomaa, kehittää tie-

tojaan ja taitojaan, ja se vaikuttaa myös hänen mielensä terveyteen. Tämän sosiaalisen alkupääoman merkitystä kuvaa se, että heikko sosiaalinen kehitystausta eli lapsuus heijastuu pitkälle aikuisikään heikentyneenä sosiaalisena toimintakykynä.

Elämässä eteen avautuvat vaihtoehdot eivät jakaannu tasaisesti. Toisille vaihtoehtoja siunaantuu enemmän terveyden, koulutuksen, sukulaissuhteiden, iän, työkokemuksen, kielitaidon, asuinpaikan tai varallisuuden takia. Kun elämä ajautuu yhdellä tiellä vaikeuksiin, heille ei tuota vaikeuksia löytää uusia vaihtoehtoja. Toiset saavat jo lähtiessään huonot kortit. Sitä paitsi optioiden todellinen luonne on erilainen. On todettu, että alueellinen muuttoliike aiheuttaa muuttajille enemmän psykosomaattisia oireita, jos siihen liittyy pakkoa, siirtyminen vastentahtoisesti uuteen ympäristöön tai alaspäin arvoasteikolla. Optiona voi siis olla herttaässä tai Musta Pekka. Kun puhumme omatoimisuuteen rohkaisemisesta, meillä tulisi kohtuuden nimesä olla tarjottavana ainakin viimeksi mainittua parempi kortti. Pelkkä moralisointi ja elämän otteensa menettäneen paheksuminen ei pitkälle auta.

Valinnan mahdollisuudet eivät riipu vain koulutuksen antamista kyvyistä. Ihmisen toimintakapasiteettiin vaikuttavat monet synnynäiset tekijät samoin kuin elämän varrella kertynyt tieto ja kokemus. Toimintakyvyltään ihmiset eivät asetu yhdelle ulottuvuudelle. Fyysisiä puutteita voi korvata sosiaalisilla taidoilla ja henkisillä ominaisuuksilla.

Toimintakyvyn ja elämänhallinnan ominaispiirteitä kuvaavista luokitteluista mielestäni Olavi Riihisen käyttämä tapa on yksi havainnollisimmista. Hän luokittelee elämänhallintaan vaikuttavat kyvyt seuraavasti: sensoris-perseptiiviset, kognitiiviset, emotionaaliset, fysiologismotoriset, sosiaaliset, moraaliset ja volitionaaliset eli tahtoon liittyvät kyvyt. On helppo oivaltaa, että ihmisen mahdollisuudet selvitä omavoimaisesti elämän polulla eteenpäin ovat mitä tiukimmin sidoksissa näihin kykyihin. Ja mikä vielä tärkeämpää, ihmiset eivät jakaudu yleisesti hyviin ja huonoihin. On ihmisiä, joiden aistit toimivat vajavaisesti mutta joiden emotionaaliset ja moraaliset kyvyt

ovat hyvin kehittyneitä ja jotka puutteineen ovat lähimmäisten henkisenä tukena. Kognitiiviset ja fysiologismotoriset kyvyt saattavat poiketa jyrkästi vastakkaiseen suuntaan.

Omatoimisuuden vahvistamiseen ei siis ole yhtä yleisreseptiä. Esi-merkiksi usein lääkkeeksi tarjottu moraalin kohentaminen saattaa erilaisten kykykombinaatioiden takia johtaa nollatulokseen. Ennestään korkeaa moraalialia noudattaneet tulevat entistä tiukemmiksi sääntöjen seuraajiksi, kun löysämoraaliset eivät vielä ole huomanneet koko kampanjaa. Fyysisen kunnon kohentaminen on tärkeää ja suotavaa, mutta ei paranna sosiaalisten taitojen vajausta. Kognitiivisten kykyjen parantaminen työllisyyskurssilla ei auta, jos vika on emotionaalisten kykyjen vajauksessa.

Ihmisen kyky hahmottaa kokonaisuuksia sinänsä irrallisilta näytävistä osista on käymässä yhä tärkeämmäksi. Samoin jatkuvuuksien, samankaltaisuuksien ymmärtäminen, erojen havaitseminen ja tulkitseminen ovat tietoa tulvivassa yhteiskunnassa tärkeitä ominaisuuksia. Kyky käsitellä tietoa on elämänhallinnan ja omatoimisuuden olennaisia välineitä.

Tunteiden merkitystä on taipumus aliarvioida. Riihin toteaa, että sosiaaliset suhteet, joita yleisesti pidetään hyvinvointiin liittyvinä, saavat merkityksensä paljolti tunteiden kautta. Kyky kokea ja ilmaista tunteita värittää ihmissuhteita ja siten avaa ja sulkee portteja yhteisössä. Myös kilpailu, jonka sanotaan tehostavan organisaatioiden toimintaa, sisältää vahvan tunnepanoksen. Tunne on mukana stressissä, ja kuten tiedämme, stressiä synnyttävillä tapahtumilla on taipumus lisätä sairastumisen riskiä. Aivan olennaisesti elämän hallintaan kytkeytyy depressio, joka heikentää suorituskyykyä mutta jonka heikkenemistä henkilö itse yliarvioi.

Fysiologismotoristen kykyjen ja omatoimisuuden välinen riippuvuus on helposti ymmärrettävissä. Somaattiset sairaudet ja vammat rajoittavat liikkumista, näkemistä ja kuulemista ja tuottavat kipuja, joiden lievittäminen heikentää muutoin hyvinvoinnin tunnetta ja himmentää hengen kirkkautta. Toimintakyky muuttuu muun muassa elinvuosien mukana. Juhani Ilmarisen laaja selvitys asiasta kuvaa

niin fyysisten kuin henkisten kykyjen muutoksia. Testitilanteissa ikä heikentää tuloksia monilla ulottuvuuksilla varsinkin 55 ikävuoden jälkeen. Todellisessa työelämässä muutokset saattavat vaikuttaa suorituskykyyn paljon vähemmän, koska puutteita kompensoi parempi kyky hallita työtilanteita ja sosiaalisia suhteita ja työtehtävien muuttuminen ikään paremmin sopiviksi. Omatoimisuuden edistäminen perustuukin ennen kaikkea erilaisuuden hyväksymiseen.

Usein tosiaan unohdetaan vuorovaikutuksen ja ihmissuhteiden merkitys, vaikka niiden paino monimutkaisessa yhteiskunnassa on entistä suurempi. Ihmiset kestävät epävarmuutta ja stressiä paremmin, jos sosiaaliset suhteet ovat kunnossa. Silloin he saavat konkreettisen tuen lisäksi osakseen emotionaalista ja arvostavaa tukea. Henkinen kuormitus kytkeytyy puolestaan yhteisön toiminnan taustalla oleviin sosiaalisia suhteita määritteleviin moraalisääntöihin, niiden sallivuuteen ja sitovuuteen.

Omatoimisuuden vahvistaminen edellyttää ihmisen ominaispiirteiden huolellista huomioon ottamista. Omatoimisuus saa täysin erilaisen sisällön, jos se perustuu itsekkääseen piittaamattomuuteen moraalisäännöistä kuin jos pyrkimyksenä on seurata niitä, niiden vaatimasta uhrautuvaisuudesta huolimatta. Moraalista piittaamaton omatoimisuus lähenee rikollisuutta, moraaliala seuraava puolestaan laupiasta samarialaista. Moraalisesti tiukka mutta emotionaalisesti herkkä ihminen kuulee esimiehen puheen toisin kuin moraalisesti välinpitämätön ja tunteiltaan kovapintainen työntekijä. Jälkimmäiseen vaikuttavat taloudelliset kannustimet, edelliseen työn sosiaalisen ja henkisen merkityksen korostaminen. Ollakseen kestävällä pohjalla omatoimisuuden tulisi rakentua moraalisääntöjen kunnioittamisen varaan. Näin myös muille avautuisi mahdollisuus olla omatoimisia omalla elämän kentällään samoilla pelisäännöillä.

Tahdon voimakkuus säätelee ihmisen omatoimisuuden astetta. Vaikka se on seurausta monista edellä mainituista seikoista, on kuitenkin syytä kiinnittää siihen erikseen huomiota. Jääräpäisesti asiaansa ajavan omatoimisuutta olisi pikemminkin hillittävä, pienestäkin vastustuksesta asiansa luovuttavaa on rohkaistava uskomaan omaan

päätelyynsä. Ihmisten omatoimisuutta on siis arvioitava heidän henkilökohtaisella skaalallaan.

Omatoimisuus näyttäytyy eri tavoin yhteiskuntatieteiden eri lohkoilla. Taloustieteen vitriinissä säilytetty perusihminen, homo economicus, ajattelee vain taloudellisen järjen mukaan. Yksinkertaistava oletamus on ollut tarpeellinen talousteorian kehittämiseksi. Sen mukaan ihminen on omatoiminen, kun hän pyrkii parantamaan omaa taloudellista asemaansa ja yhteiskunta on kunnossa, jos kannustimet on asetettu niin, että henkilökohtainen pyrkimys oman talouden parantamiseen johtaa myös kansantalouden kasvuun.

Sosiaalista ihmistä tutkivien tehtävä on vaikeampi. Heidän perusihmisensä kyvyt ja arvostukset hajaantuvat moneen suuntaan. Heidän tutkimuksensa osoittavat ihmisen punnitsevan enemmän tai vähemmän tietoisesti lukuisia muitakin seikkoja taloudellisia päätöksiä tehdessään, esimerkiksi valmistuksen aiheuttamia ympäristövaikutuksia. Ihminen voi kokea, että käyttäytyminen, joka on täysin laillista, on kuitenkin väärin. Laki ei velvoita auttamaan pulaan joutunutta lähimmäistä, mutta vanha moraalisääntö, jonka mukaan lähimmäisen ongelmiin on suhtauduttava kuin omiin huoliin, vaatii mukaan meinoa. Omatoimisuus on myös lähimmäisen epäitsekästä auttamista.

Tarpeiden koko kirjo

1970-luvulla kiinnostus kohdistui vahvasti tarvehierarkiaan. Takana oli nopea teollistuminen ja ennennäkemättömät muuttovirrat maasta ja maasta pois. Äärimmilleen mobilisoituneen ja aineellista hyvinvointia tavoittelevan yhteiskunnan vastapainona syntyi kysyntää muillekin tarpeille tai ainakin niistä keskustelemiselle. Voisi olettaa, että globaalistuminen ennen pitkää synnyttää uudelleen saman tarpeen.

Edelleen tunnettu tarpeiden ryhmittely nojautuu Erik Allardtin pohjoismaista hyvinvointia koskevaan tutkimukseen, jossa tarpeiden luokitteluna käytettiin kolmijakoa *having*, *loving* ja *being*. Näistä hav-

ing liittyy elintasoon eli yksilön omistamiin tai hallitsemiin resursseihin. On selvää, että ne ovat hyvinvoinnin perusta. Joku voi valita tietoisesti elämäntavan, jonka osana on vaatimaton elintaso, mutta yleisesti ottaen aineellinen kurjuus tuhoaa mahdollisuudet rikkaaseen sosiaaliseen ja henkiseen elämään.

Loving puolestaan kuvaa, kuinka ihminen liittyy sosiaaliseen verkostoon, millaisin tunnesitein hän on kietoutunut lähimmäisiinsä. Loving on oma ulottuvuutensa, rakkaus ei ole ostettavissa. Loving liittyy yhteisyyden tarpeeseen. Allardt toteaa: ”Voimme lähteä siitä, että ihmisellä on perustavanlaatuinen yhteisyyden tarve, jota ei voida muuttaa muiksi, vähemmän tärkeiksi tarpeiksi.” Elintasoa nostamalla ei voi korvata sosiaalisten tarpeiden vajausta.

Being tarkoittaa itsensä toteuttamista, joka voi saada monia muotoja. Ihminen haluaa ilmaista itseään, saada osakseen arvostusta ja vaikuttaa oman elämänsä ja laajemminkin yhteiskunnan menoon. Viime kädessä omatoimisuus tarkoittaa itsensä toteuttamista, omien fyysisten, sielullisten ja henkisten voimien käyttämistä ja näyttämistä.

Reijo Wilenius puolestaan jakoi tarpeet kolmeen hieman erinimiseen ryhmään: aineelliset, sosiaaliset ja henkiset tarpeet. Jako vastaa karkeasti katsottuna edellä mainittua kolmijakoa. Wileniuskin korostaa kolmen ryhmän autonomisuutta; niitä ei voida johtaa toisistaan eikä palauttaa toisiinsa. Sitä huolimatta yksilö tai kokonainen kansakunta voi ajautua korostamaan tarpeita yksipuolisesti ja korvaamaan vajavaisuutta toisen tarpeen ylikorostamisella. Kansainvälisesti kuuluisin on Maslowin jo varhaisempaa perua oleva yksityiskohdaisempi tarveluokittelu.

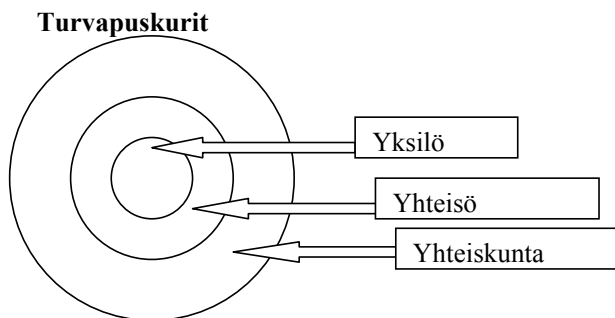
Tarpeiden luokittelu paljastaa, että ihmisen ominaisuuksiin kuuluu muutakin kuin vankan taloudellisen aseman tavoittelu. Ihmiset haluavat tulla hyväksytyiksi ja ilmaista itseään. Omatoimisuus tulee esille juuri näillä tarvelohkoilla. Näiden tarpeiden tyydyttäminen vaatii aina ihmisen omaa ponnistusta, joskin yhteisölliset edellytykset vaikuttavat ponnistuksen pituuteen.

Tähän tekee mieleni lainata katkelma Eino Kailalta vuodelta 1934:

”Ihminen *ei* ole ensi sijassa ’järjellinen eläin’, joka, niin kuin Aristoteles sanoi, ’elää teoriassa ja järjellisessä ajattelussa’, hän *ei* ensi sijassa ole ’ajatteleva olio’, ’substantia cogitans’, niin kuin Descartes opetti – ensi sijassa hän on ’tuhansien tarpeiden tihentymä’ niin kuin Schopenhauer oivalsi. Entisajan *älyllistävä* eli intellektualisoiva psykologia pyrki esittämään ihmisen ennen kaikkea järjellisenä ja ’saamaan meidät ajattelemaan hänestä hyvää’ (Bertrand Russell). On silmiinpistävää, mutta oikeastaan itsestään selvää, että tieteellinen tieto ihmisestä on ruvennut tekemään ratkaisevia edistysaskelia vasta sen jälkeen kuin tuo pyrkimys kauniin kuvan saamiseksi ihmisestä on väistynyt alastoman totuuden tavoittamisen tieltä.”

Tietoisuus mahdollisuuksista

Tavallinen tapa kuvata yksilön ja ympäristön suhdetta on piirtää sisäkkäisiä ympyröitä, joissa ytimenä on yksilö ja häntä ympäröivinä kehinä ovat lähiyhteisöt ja yhteiskunta. Ulkopuolisen silmin näin onkin. Jo antiikin Kreikasta peräisin olevan ajattelutavan mukaan yksilöä ympäröivät tiheämpänä tai harvempänä verkostona läheiset kuten perhe, sukulaiset, tuttavat, naapurit ja työtoverit. He ovat läheisturvana. Uloimpana on yhteiskunta, joka huolehtii elämisen puitteista, ammatillisesta turvasta. Näitä kehiä voi kutsua yksilön turvapuskuriksi.

Ihmisinä me emme oikeastaan ajattele maailmaa kuviossa esitettyinä kehinä, joiden umpioon meidät on tungettu. Päinvastoin, nykyisten tietovirtojen keskellä ihminen tarkastelee elävää ja hetkestä toiseen vaihtelevaa kokonaisuutta. Sen suuruus ja sisältö riippuvat hänen tietoisuudestaan. Yksilön oma tietoisuus on hänen maailman-kaikkeutensa, hänen kuningaskuntansa, ja hän on sen kuningas tai kuningatar. Eino Kailaa uudelleen lainataksemme: ”Kaikki tiedostaminen tapahtuu ulkoapäin sisäänpäin, periferiasta sentrumiin, ei minästä sinään, vaan päinvastoin. Elämyskentän keskus pysyy tiedostukseen nähden kauan sokeana pilkkuna.” Senkin jälkeen kun ihminen on saavuttanut tietoisuudessaan ”elämyskentän keskuksen” eli ymmärtää asemansa suhteessa muihin, hänen elämänkenttensä saa tilanteen mukaan vaihtelevan sisällön.

Markku Lahtelan sanoin: ”Ihminen ei ensisijaisesti elä sitä paikakuntaa tai yhteiskuntaa jossa hän elää vaan ensisijaisesti hän elää omaa elämäänsä. Hän on omassa yksilöllisessä elämäntilanteessaan aivan kuin influenssaan sairastuneen flunssa on hänen oma henkilökohtainen flunssansa vaikka sama tauti olisi iskenyt kahteen miljardiin muuhun ihmiseen. Ihminen on ensisijainen ilmentymä, yhteiskunta toissijainen.” Ihminen liikkuu ajatuksen nopeudella tietoisuutensa eri ulottuvuuksilla ja yhdistää asioita uusilla ja ennakoimattomilla tavoilla. Tuhansien tietoärsykkeiden keskellä ihmisen tietoisuus saa katkeamatta uusia aineksia.

Tietoisuus on siis meidän jokaisen ikioma ja ainutkertainen valtakuntamme. Kuninkaina ja kuningattarina meidän on hallittava viisaasti omaa kuningaskuntaamme. Juuri siitä omatoimisuudessa ja omavastuuisuudessa on kysymys. Hallitsijoina me katsomme maailmaa linnamme parvekkeelta ja näemme sieltä sekavan ja kirjavan menon, johon meidän on saatava ymmärryksellämme jonkinlainen ote. Selvitäksemme asioiden virrasta meidän on tunnettava runsaasti tosiasioita ja osattava toimia yhteistyössä toisten kuninkaiden eli muiden aikuisten kanssa. Sen ohella olemme vastuussa mahdollisista prinsseistä ja prinsessoista ja heidän tietoisuutensa kehityksestä.

Paraskaan hallitsija ei tule toimeen ilman neuvonantajia ja huoltajoukkoja. Meidän neuvonantajistamme ja huoltajistamme osa on perhepiiristä, osa on tuttavista ja osa hyvinvointiyhteiskunnan palvelutehtävissä olevia. Tämän asetelman ymmärtäminen selventää julkisen vallan ylläpitämien hyvinvointipalvelujen tehtävää. Ne ovat kuninkaan neuvonantajia ja avustajia – eivät sijaishallitsijoita. Hallitsijan perustuslaillista itsemääräämisoikeutta ne eivät voi rajoittaa.

Neuvonantajilla on taipumus tehdä itsensä korvaamattomiksi. Niin tässäkin tapauksessa. Neuvoja näkee asiat omin eikä kuninkaan silmin ja ajattelee valintoja omista eikä kuninkaan lähtökohdista. Kuningas ajattelee koko valtakuntaansa, neuvonantaja valtakunnan osaa. Mutta vilpittöminkin neuvonantaja on välillä vaikeuksissa, koska ei pääse perille, millaisessa valtakunnassa kuningas omasta mielestään on, mitä hän haluaisi muuttaa ja miksi hän ei siihen kykene. Silloin on ratkaistava, onko kuningas sellaisen huolenpidon tarpeessa, joka oikeuttaa rajoittamaan perustuslain hänelle takaamia vapausoikeuksia.

Oikeastaan voi ihmetellä, kuinka vähälle hyvinvointikeskusteluksa on jäänyt ihmisen, tuon kuninkaan, tietoisuuden tarkastelu, Arthur Schopenhauerin sanoin ”maailman solmukohta”, jossa yhdistyvät ulkoiset tosiasiat, havainnot ja sisäiset tuntemukset. Ihminen on oman hyvinvointinsa ylin päättäjän, ja olisi kohtuullista tietää enemmän, miten kuningas johtopäätöksiään tekee. Mistä tulevat vaatimukset, arvot ja arvostukset, jotka ohjaavat ihmisen valintoja, ja miten ihmiset niitä päässään prosessoivat?

Toisaalta on helppo ymmärtää sitäkin, että hyvinvointipoliitikot eivät ole välittäneet katsoa ihmisten päälle. Tulokset olisivat olleet laihoja. Ei sen takia, ettei päässä tapahdu mitään, vaan päinvastoin, koska tapahtuu suunnattoman paljon. Tieteen suurista edistysaskelista huolimatta valitettavan vähän tiedetään siitä, miten ajatus syntyy ja maailma hahmottuu. Gerald Edelman ja Giulio Tononi toteavat, että ilmeisesti merkittävä osa ajattelusta perustuu äärimmäisen kompleksisiin assosiaatioihin, analogioihin ja paralleleleihin, joista ihminen on vain rajallisesti itse tietoinen. Ihminen on siis osittain tietoinen tietoisuudestaan.

Itsensä tunnistaminen, tietoisuus itsestä on tunteiden, arvojen ja uskomusten perustana, tietoisuus itsestä sitoo ne yhteen. Kielellinen kyky ilmaisuun on korkeamman tietoisuuden ehto. Se vapauttaa ajatuksen lentoon, luo edellytykset sosiaaliseen vuorovaikutukseen, yhdistää ajattelijan ympäristöön ja auttaa itsensä tiedostamisen syventämisessä. Tässä suhteessa kuningaskin on vajavainen, ja häntä on tarvittaessa autettava ja neuvottava, jotta hän löytäisi tien tietoisuuden avarammille kentille.

En tarkoita, että meidän pitäisi tunkeutua yhä syvemmälle ihmisen tietoisuuteen saadaksemme muokattua se mieleiseksemme. Tarkoitan, että meidän tulisi kysyä, mitä voisimme tehdä, jotta ihmiset voisivat kehittää tietoisuuttaan, mitä pitäisi tehdä, jotta ihmisten tietoisuus saisi pienestä pitäen tarvitsemansa ravinnon. Jos me pidämme demokratiaa arvossa, meidän on pidettävä arvossa päättäjän eli äänes-täjän tietoisuuden aitoa kehitystä, ei sen manipulointia.

Kuvion suurin ympyrä kuvaa näin ajateltaessa kuninkaan maailmaa, hänen ajatustensa piiriä ja hänen jokapäiväistä elämäänsä ja arkiaskareitaan. Sen osia on pienempänä ympyränä lähiyhteisöjen kehä, jossa hän viettää enemmän tai vähemmän ajastaan. Yksin uuras-tava kirjailija ei luomistuskassaan muista läheisiään, lapsiperheen äidin ja toivottavasti myös isän mielen täyttävät toistuvasti ilot ja huolet lasten käytännön asioista.

Pienimpänä ympyränä ihmisen tietoisuudessa väikkyä koko yhteis-kunta, vaikka kuninkaina olemme vastuussa kaikille. Yleensä laaja yhteisvastuu ei ole keskeisessä roolissa arkipäivän asioissa. Kuninkaina olemme enemmän huolissamme omista töistämme ja velvoitteistam-me kuin valtiontalouden tilasta tai Etelä-Afrikan sateista. Eikä ihmi-nen kadulla kävellessään kiittele mielessään, että onpa ystävällistä, kun kiltti kotikunta on päällystännyt ja valaissut kadun kauppaan asti.

Mutta jossain tapauksessa yhteiskunnan rooli voi nousta arkipäi-vää hallitsevaksi. Voimme kuvitella vammaisen vaikeuksia liikentees-sä ja hauraan vanhuksen kotona odottamassa kotiavustajaa. Heidän tietoisuutensa täyttyy kysymyksistä, miten pääsen kulkemaan, saanko ajoissa apua, mikä on yhteiskunnan tehtävä ja mitä jos apua ei tule.

Tietoisuus käytettävissä olevista mahdollisuuksista tai niiden puutteesta vaikuttaa ihmisen omatoimisuuteen, mutta siihen vaikuttaa myös tietoisuus vastuusta. Jokainen on ensi sijassa vastuussa itsestään, kohtuullisesti vastuussa läheistään ja vähäisessä määrin koko yhteiskunnasta. Henkilökohtainen vaikutusmahdollisuus ja sitä kautta myös vastuu koko yhteiskunnasta on vähäinen lukuun ottamatta yhteiskunnan varsinaisia vaikuttajia.

Omatoimisuuden ja vapauden näkökulmasta katsottuna ryhmitely on mielenkiintoinen. Se tarkoittaa sitä, että tärkeintä omatoimisuuden edistämiseksi on tietoisuuden laajentaminen. Ihmisen oma tietoisuus on kenttä, jolla hän vain voi liikkua. Vastuu on tärkeä; jos ihminen ei kanna vastuutaan, joku muu joutuu sitä tekemään. Mutta ankarakin vastuunkantaja liikkuu vain tietonsa ja tietoisuutensa rajoissa. Kuusikymmentä vuotta sitten tupakoitsija saattoi todella olla tietämätön tupakointiin liittyvistä terveysvaaroista.

Timothy Ash kuvaa mielenkiintoisella tavalla, miten maailma nähdään amerikkalaisen, englantilaisen ja ranskalaisen johtavan poliitikon silmin. Kuinka rajallinen ja yksipuolinen on maailman parhaiten informoitujen ihmisten kuva siitä todellisuudesta, josta he tekevät päätöksiä. Rooseveltin, Churchillin ja de Gaullen haamut värittävät asianomaisten maiden johtajien kuvaa heistä itsestään, ympäröivästä maailmasta ja heidän missiostaan. Miten laajojen kansanjoukkojen kuva todellisuudesta voisi olla objektiivisempi?

Mitä tietoisuudella oikeastaan tarkoitetaan? Se on jotain enemmän kuin tietoa. Edessäni olevassa tietokoneessa on suuri määrä tietoa, mutta tietoisuutta sillä ei ole. Sitä ei löydy pitkälle kehitetystä robotistakaan, vaikka se saattaa reagoida ihmisen tavoin lämpöön ja liikkeisiin. Lyhyesti sanottuna tarkoitan tietoisuudella suunnilleen samaa kuin ymmärtämisellä, kykyä käsitellä tietoa ja lisätä siihen emotionaalinen, eettinen ja esteettinen ulottuvuus. Asian voisi sanoa vaikkapa niin, että tietoon on lisättävä sielu ja henki, silloin syntyy tietoisuus.

Samaa tarkoittanee Eero Ojasen toteamus, jonka mukaan hyvyys, totuus ja kauneus ovat tietoisuuden perustavia muotoja. Ojasen mu-

kaan nämä eivät ole tietoisuuden tuotteita vaan tavallaan ennen tietoisuutta. Tietoisuutta ei voi olla ilman tämän kaltaisia käsitteitä. Ne ovat mittapuita, joilla ihminen ja vain ihminen arvioi maailmaa. Ihmisten ymmärrys hyvyydestä, totuudesta ja kauneudesta ei tietenkään ole samanlainen eikä se pysy samana koko elinaikaa.

Kun omatoimisuus ja omavoimaisuus perustuvat tietoisuuteen, tapaan ymmärtää maailma, ne sisältävät käsityksiä totuudesta, hyvyydestä ja kauneudesta. Näiden käsitysten sisältö ja voima ohjaa ihmistä arkipäivän toiminnoissa ja elämänvalinnoissa. Käsitykset vaikuttavat ihmisten tapaan reagoida ärsykkeisiin, haasteisiin ja ongelmiin, siihen auttaako hän lähimmäistä, toimiiko hän lähiyhteisössä muiden kanssa ja korjaako hän repsottavaa ympäristöä vai käyttäytyykö hän päinvastaisella tavalla. Tiedollisten, sosiaalisten ja esteettisten taitojemme harjoittaminen puolestaan vaikuttaa käsityksiin totuudesta, hyvyydestä ja kauneudesta.

Tito Colliander kuvaa puhuttelevasti kauneuden tunteen synnyttämien voimien kuohuntaa ihmisessä: ”Siinä seisten kokee voimattomuuden tunteen ja samalla täyteyden, elämän täydellisyyden: katoavaisuus ja yltäkylläisyys, kuin toisiinsa sulautuneina, ja itse on niiden yhdessäolossa mukana. Oma henkilöllisyys lakkaa olemasta ja on kuitenkin tallella koko suuruudessaan ja yhtäaikaisessa mitättömyydessään.” Luultavasti tutkijat ja päättäjät ovat vahvasti aliarvioineet nimenomaan kauneuden kokemuksen merkityksen inhimillisenä voimanlähteenä.

Sosiaaliset taitomme ovat erityisesti valokeilassa puhuttaessa omatoimisuudesta, kyvystämme ratkoa ongelmia ja kantaa vastuuta. Ihmisinä olemme tälläkin ulottuvuudella hyvin erilaisia. Toiset ovat empaattisia, myöteläviä ja kuuntelevia, toiset innokkaita organisoimaan ja manipuloimaan ihmissuhteita, kolmannet kyynisiä ja välinpitämättömiä. Omatoimisuus on luultavasti parhaimmillaan silloin, kun näiden kesken vallitsee kohtuullinen tasapaino.

Omatoimisuuden merkitys saa uutta painoa, kun ymmärretään sen yhteys elämän hallintaan. Ei ole yhtä oikeaa tapaa elää, mutta on monia ongelmallisia tapoja. Ongelmat voivat koskea arkisia talou-

denpidon vaikeuksia ja äärimuodossaan päätyä huumeriippuvuuteen. Mitä voisimme tehdä, etteivät ei-toivotut tapahtumat ylittäisi ihmisen omia voimia? Onko mahdollista kartuttaa voimia jo etukäteen, ja entä silloin kun asiat ovat jo luisumassa käsistä? Tämän pohdiske luun kannattaa käyttää aikaa, jos on toivoa, että uusia keinoja on löydettävissä.

Omatoimisuuden kaapua on venytetty moneen suuntaan. Siksi sen alle mahtuu myös paljon moralisointia, heikkojen halveksuntaa ja ahdasmielisten ihanteiden viljelyä. Paheksutaan ihmisiä, jotka ovat suistuneet sovinnaisuuden polulta. Siihen sortuessamme meidän on koetettava palauttaa mieleemme Steinbeckin virke kirjasta Eedenistä itään: ”Totta on, että me ihmiset olemme heikkoja ja sairaita ja riitaisia, mutta ellemme enempää olisi, me olisimme jo vuosituhansia sitten hävinneet maan kuorelta.”

Omatoimisuudesta puhuttaessa on siis tarpeen nöyrästi tunnustaa, että ihmisinä olemme puutteellisia, teemme toisin kuin toivoisimme, annamme valtaa tunteille silloin kun sovinnaisesti ajateltuna pitäisi käyttää järkeä, hylkäämme läheisiä nautintojen takia, olemme itsekäitä, kun pitäisi olla avarasydämisii. Sitä kaikkea olemme, mutta se ei ole kokokuvamme. Meissä on myös hyviä puolia. Parhaimmillamme olemme epäitsekäitä, huomaamme läheisemme ja toimimme johdonmukaisesti. Silloin voisimme puhua omavoimaisuudesta, kyvystä hallita omaa arkielämää, ja nyt on kysymys siitä, miten tätä puolta voisi vahvistaa.

Oikeus valita väärin

Kun korostamme ihmisen omavoimaisuuden tärkeyttä, oikeutta tehdä itsenäisiä valintoja, joudumme kysymään, mikä on yhteiskunnan vastuu vääristä valinnoista. Jos henkilö ei ole maksanut itselleen kunnollista eläkettä, vaikka olisi hyvin voinut niin tehdä, onko muiden kustannettava hänelle vähimmäiseläke? Onko muiden maksettava työttömyyskorvaus henkilölle, joka on valinnut hyvätuloisen mutta

riskiherkän toimialan? Missä on omavastuun ja yhteisvastuun raja? Asia näyttää ongelmalliselta myös toiselta puolelta. Jos ajattelemme, että omatoimisuutta on aina palkittava tavalla tai toisella, eikö sen kääntöpuolella ole avuttomien hyljeksiminen?

Monet ovat meillä Suomessa valmiita pitkälle menevään ohjaukseen sen yksinkertaisen tosiasian perusteella, että ihmisillä on taipumus olla lyhytnäköisiä. Sen katsotaan oikeuttavan lainsäädäntöön, joka pakottaa ihmisen valitsemaan poliittisesti päätetyn sosiaaliturvan tason – jos nyt valitsemisesta tässä tapauksessa voi puhua. Kun tälle tielle lähdetään, hyvinvointipolitiikka on tosiasiassa valinnan ohjaamista ja rajoittamista.

Tueksi löytyy kyllä lisää perusteluita. Jos terveydenhuolto jätettäisiin markkinoiden varaan, osa ihmisistä jäisi ilman turvaa, koska mikään liiketaloudellisesti toimiva yritys ei vakuuttaisi heitä. Työttömyysturva olisi aukollista ja eläkemaksut olisivat kalliita. Nykyisen politiikan vaihtoehtona ei siis voi olla hyvinvointipolitiikan alas ajaminen, mutta voidaan kyllä kysyä, onko ulkoa tuotu ja usein samalla kaavamainen ratkaisu aina paras tie tarjota hyvinvointia yhä monimutkaisemmaksi käyvässä maailmassa. Pitäisikö vahvistaa ihmisten omaa kyvykkyyttä tehdä valintoja?

Äkkiä ajateltuna voi hämmästellä sitä, että toisaalta kunnioitamme niin paljon yksilön vapautta, että monet perusvalinnat jätetään yksityisyyden piiriin silloinkin, kun selvästi nähdään niiden johtavan surkeaan lopputulokseen, mutta toisaalta valintojen seurauksia ollaan hyvinkin voimakkailla toimilla korjaamassa ottamalla lapsia huostaan ja järjestämällä kallista hoitoa ongelmiin, jotka ovat yksinomaan oman elämäntapavalinnan tulosta. Tarkemmin ajateltuna ymmärtää, mikä vaara uhkaa, jos vapausoikeuksia rajoitetaan. Liukumisen totalitariseen suuntaan lähtisi nopeasti liikkeelle, ja nykyaikainen tiedonsiirto ja -käsittely voisi vielä sitä vauhdittaa. Mutta se ei estä kehittämästä tehokkaampia ehkäiseviä keinoja, joilla hyvinvoinnin itse johdettu tuhoaminen voidaan estää.

Vaativa yhteiskunta

Omatoimisuus ja sosiaalinen ympäristö

Yksilön arvostuksetkin ovat osittain omaa, osittain yhteistä tuotantoa. Omatoimisuus ei siis ole ikään kuin annettu asia vaan monen tekijän summa, ja osa tekijöistä kytkeytyy yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Näistä päätöksistä riippuu, kuinka valinnanvapaus toteutuu jokapäiväisessä elämässä. Ympäristö muokkaa yksilöä ja yksilö voi vaikuttaa ympäristöönsä. Osa ympäristövaikuttajista on tavallisen ihmisen vaikuttamismahdollisuuksien ulottumattomissa. Globaaleilla markkinoilla toimiva mediayritys ei toimintojaan muuta, vaikkei sen viestintä miellyttäisi yksittäistä tohmajärveläistä. Sen sijaan tohmajärveläismiehen vanhuus riippuu paljon siitä, miten hän on osannut elää lähipiiriin kuuluvien sukulaisten kanssa.

Omatoimisuus voi toteutua tiiviinä sosiaalisena vuorovaikutuksena. Tohmajärveläinen voi olla auttaja tai autettu. Hän voi käydä lapioidessa lunta naapurin mummun polulta, huolehtia hänen polttopuistaan tai postistaan. Ja jos hän on voimattomana kotona, sosiaalinen vuorovaikutus toimii toisinpäin.

Omatoimisuutta voi olla myös eristyminen omiin elämänympyröihin. Salokorven mummu on vähitellen jäänyt muilta unohduksiin ja jatkaa sitkeästi omin voimin ja taidoin päivästä toiseen. Eikä eristyminen vaadi korvessa asumista. Yksinäisyyteen eristyneitä elää kes-

kellä urbaania elämän sykettä. Henkisesti tai fyysisesti erillään elävä on yleensä joutunut tähän tilaan tahtomattaan. Omatoimisuus on hänelle edelleen valinta, koska hän arvostaa itsenäisyyttään, mutta mieluisampi valinta olisi elää elävämmässä sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Siihen ei kuitenkaan avaudu mahdollisuutta. Poikkeuksia ovat ne, jotka ovat valinneet tietoisesti yksinäisyyden ja korostavat elämänvalinnoissaan riippumattomuuttaan muiden arvostuksista.

Tietoisuuden laajentaminen edellyttää myös todellisia valinnanmahdollisuuksia. Se korostuu elämän käännekohdissa: opiskelua aloitettaessa, perhettä perustettaessa, työtä valittaessa, eläkkeelle siirryttäessä ja vanhuuden aikaisia hoitoratkaisuja punnittaessa.

Oman tien valinnan mahdollisuus saattaa olla kaventumaan päin, jos katsotaan sosiaalisen nousun väyliä. Paradoksaalista on, että amerikkalaiseen unelmaan kuuluu usko, että siellä – siis Yhdysvalloissa – jokainen voi itse valita tiensä ja että eurooppalainen ja varsinkin pohjoiseurooppalainen elämäntapa on rajoittavampi. Tosiasiat kertovat toista. Yhdysvalloissa vanhempien tulot ennustavat selvästi paremmin lasten tulevaisuuden. Siellä puolet tuloeroista selittyy vanhempien tuloilla, Pohjoismaissa vain viidennes. Kun tuloerot kasvavat, on luultavaa, että kierto hidastuu.

Omatoimisuuden edellytykset ovat siis erilaisia. Tulonjakopolitiikalla voidaan tasata näitä edellytyksiä. Huolehtimalla peruskoulun hyvästä toiminnasta annetaan mahdollisuus tasoittaa sosiaalisesta eriarvoisuudesta syntyneitä eroja. Kaikille tarkoitettut terveydenhuollon palvelut antavat ihmisille tasaisemmat mahdollisuudet selvittää arjen ongelmista. Työttömyysturva pitää huolen siitä, etteivät heikoin eväin työmarkkinoille tulleet jää ilman toimeentuloa.

Toisin sanoen havaitsemme, että omatoimisuuden säilyttäminen edellyttää yhteiskunnallisia tukirakennelmia. Yksi vaikeimpia sosiaaliturvaan liittyviä kysymyksiä onkin, miten paljon ja millaisia kannusteita tarvitaan, jotta rakennelmat myötävaikuttaisivat omatoimisuuden voimistumiseen.

Yhteiskunnassa ei jaeta vain tuloja vaan myös aikaa. Moni kokee ajankäyttönsä ahdistavaksi. Jos ja kun tavoittelemme hyvinvointia,

joudumme pohtimaan ajan jakamista nautintojen ja kurinalaisen työn tai opiskelun ja lähimmäissuhteiden vaalimisen kesken. Aika näyttää jakaantuvan hyvin epätasaisesti. Toisilla on runsaasti aikaa, suorastaan pitkästyttävästi. Toiset ponnistelevat lähes kellon ympäri selvittääkseen perheen, läheissuhteiden ja työn vaatimuksista.

Ajan niukkuus tai runsaus ei suoraan kerro hyvinvoinnista. Työtömällä on aikaa, mutta se ei ole toivottua aikaa. Kahta työtä tekevällä ei ole vapaata, mutta sitä hän haluaisi. Johtotehtävissä maailmaa matkustava nauttii työstään ja valittelee kiirettään vain osoittaakseen tärkeyttä.

Ajankäytön valinnat ovat siis enemmän tai vähemmän annettuja – mutta eivät kokonaan. Useimmat ihmiset voivat budjetoida sentään jossain määrin aikaansa omien pyrkimystensä mukaisesti. Periaatteessa he voivat valita helpon ja henkisesti vaativamman elämäntavan välillä. Nautinnollisuutta korostava elämäntyyli on omiaan ohjaamaan ihmisiä helpommalle tielle ja jättämään vähälle huomiolle itsensä kehittämisen ja sosiaalisen vastuun kantamisen. Omatoimisuuden korostaminen tarkoittaa tässä tapauksessa vaihtoehtoista vaativamman valitsemista, läheisistä huolehtimista ja oman fyysisen ja henkisen kunnon vahvistamista.

Työnjaon yhteiskunta: tehokkuus vaatii turhan karsimista

Maatalousyhteiskunnassa kotitaloudet olivat pitkälti omavaraisia. Rahaa ei paljon käytetty. Muonamies kuvaa sanana, kuinka palkollisetkin olivat samassa ruokahuollossa. Hädän hetkellä turvauduttiin omaisiin ja naapureihin. Talkoot olivat varhainen vakuutusmuoto. Kun talo paloi, kylän miesten voimin rakennettiin uusi.

On luontevaa ajatella, että sellaisessa yhteiskunnassa omatoimisuus on vahvasti esillä arkiaskareissa ja että toisin on teollisessa yhteiskunnassa, jonka koko toiminta perustuu työnjakoon. Elinkeino-rakenne eriytyy yhä hienosyisemmäksi, tuotanto jaetaan osiin ja osia

tehdään fyysisesti eri puolilla maapalloa. Suunnittelu, tuotekehittely ja tuotanto hajaantuvat globaaliin ympäristöön, tuotanto ja kulutus ovat irtautuneet toisistaan. Tavallisimmin työnjaolla tarkoitetaan saman työkokonaisuuden jakamista osiin. Mekaanisimman muotonsa se on saanut liukuhihnassa, jonka eri kohdissa työntekijät tekevät tarkalleen saman työsuorituksen satoja kertoja päivässä. Siinä ei voi juuri puhua omatoimisuudesta, jos omatoimisuuden ajatellaan tarkoittavan valinnan tekemistä.

Työnjako näkyy myös tuotannon alueellisena vaihteluna. Joidenkin elinkeinojen tai tuotantolaitosten ympärille on muodostunut ryväs, jonka osat liittyvät kiinteästi toisiinsa. On tapana puhua kriittisestä massasta, joka tarvitaan pitämään jokin toiminto elinkelpoisena. Tietotekniikan laajenemisvaiheesta tuli tutuksi sana piilaakso kuvaamaan tietotekniikan fyysisten ja immateriaalisten osien keskinäistä yhteyttä. Tällainen alueellinen eriytyminen synnyttää toiminnallisesti yksipuolisia yhteisöjä, jotka ovat ydintoiminnan pysähtyessä äärimmäisen haavoittuvia. Monipuolinen tuotanto- ja yhdyskuntarakenne tarjoaa paremmat mahdollisuudet omatoimisuudelle kriisin hetkellä.

Työnjaon globaalia luonnetta puolestaan kuvaa ”Kiina-ilmiö”. Tuotteiden valmistus eriytyy maapallon laajuisesti. Tuotantoa häviää vanhoista teollisuusmaista ja syntyy uudestaan toisella puolella maapalloa. Näin saadaan tuotantokustannukset pienemmiksi ja tuotteet halvemmiksi. Kun päätökset tehdään toisella puolella maapalloa, yksittäisen työntekijän panos ja mielipide tuntuvat merkityksettömiltä.

Mitä omatoimisuus voisi olla työnjaon yhteiskunnassa? Voiko se itse asiassa olla juuri mitään? Edullisimmista osista edullisimmissa oloissa valmistetut tuotteet ovat monin verroin parempia kuin itse tehdyt. Kun tehtaita suljetaan, mitä voi omatoimisesti niissä oloissa tehdä? Näyttäähän siltä, ettei yhteiskuntakaan voi asialle mitään. Talouden järkälemäiset voimat pyyhkivät yli eikä töitä enää ole.

Teollisen yhteiskunnan eriytyneisyys vastakohtana maatalousyhteiskunnan omavaraisuudelle perustuu ajatukseen, että mitä pidem-

mälle ihmisen tarpeet pilkotaan osiin ja ohjataan tuotanto sen mukaisesti, sitä suurempi teho saadaan irti. Elintason nousu on seurausta tuottavuuden noususta, ja tuottavuuden nousu perustuu siihen, että työtunnissa tulee enemmän tulosta. Ihmisen suorituskyvyn rajat ovat nopeasti vastassa, joten tuottavuus paranee vain uusien työtapojen ja kehittyvän tekniikan seurauksena. Työnjaolle ja eriytymiselle ei ole vaihtoehtoa.

Jos ajattelemme omatoimisuutta elämän hallintana, työnjako ei kuitenkaan vähennä vaan pikemminkin lisää tarvetta omatoimisuuteen. Maatalousyhteiskunnassa ihmisiltä vaadittiin käden taitoja ja fyysistä voimaa enemmän kuin nyt. Mutta toisaalta vanhat perinteet ohjasivat toimintaa ja ajatuksia. Kaikilla oli paikkansa, ja odotukset olivat suhteellisen selkeitä ja yksinkertaisia. Vanhoja kaavoja seuraamalla elämä pysyi oikeilla raiteilla.

Postindustrialistisessa yhteiskunnassa normit ovat häilyviä, informaatio kuohuvampaa ja ristiriitaisempaa, kulutus- ja viihdevaihtoehtoja on loputtomasti, työ vaatii sosiaalisia taitoja, vieraat kielet työntyvät jokapäiväiseen elämään ja koulutusmahdollisuuksien käyttäminen nojaa omaan harkintaan. Elämä siis vaatii taitoja ja edellyttää valintoja – eli omatoimisuus on tarpeellisempaa kuin koskaan ihmiskunnan historiassa.

Jos omat eväät ovat puutteelliset, voi turvautua ammatilliseen apuun. Mutta työnjako on johtanut siihen, että ammatillinen auttaminen on eriytynyt. Moniongelmaisen on vaikea saada apua sekavan elämäntilanteen hallitsemiseksi. Mitä paremmat eväät hänellä on käyttää ulkopuolista apua, sitä enemmän hän saa irti yhteiskunnan tarjoamista mahdollisuuksista. Omatoimisuuden edistäminen on siis tärkeämpää kuin koskaan aikaisemmin.

Osattava enemmän vähemmästä

Tuottavuuden kasvun taustalla on viime kädessä uuden keksiminen ja oppiminen. Mitä suuremmiksi tietomassat kasvavat, sitä kapeam-

malle alalle on erikoistuttava. Tarvitaan tuorein tieto ja kykyä venyttää sitä vieläkin uudemmaks. Kilpailussa ei pärjätä vanhoilla ja virheellisillä tiedoilla.

Erikoistumisella on hintansa. Yhä suurempi panos tarvitaan tiedon siirtämiseen. Muuten pitkälle erikoistuneet tuotannon vaiheet eivät kohtaa oikeassa paikassa oikeaan aikaan. Se on johtanut siihen, että transaktioihin erikoistuneet yritykset ovat laajentaneet toimintaansa yllättävällä tavalla. Ne ovat ottaneet vastatakseen huolto- ja korjaustehtävistä, koska ne joka tapauksessa käyvät hakemassa huollettavat ja korjattavat koneet. On tarpeetonta lähettää konetta tuhansien kilometrien päähän tehtaalle, jos korjaus tai huolto voidaan tehdä vähällä vaivalla paljon lähempänä. Erikoistumisen hintaa pyritäänkin aktiivisesti alentamaan kokoamalla logistisiin ketjuihin monipuoliseempaa osaamista.

Paradoksaalista onkin, että yksi erikoistumisen muoto on laaja-alaisuus, kyky hahmottaa kokonaisuuksia ja pitää sitä silmällä. Ottaakamme esimerkki edelleen logistiikasta. Nokia ja Ericsson käyttivät samaa Uudessa Meksikossa toimivaa puolijohdetehdasta alihankkijanaan. Vaarattomalta näyttänyt tulipalo tehtaassa johti paikkojen likaantumisen takia odottamattoman suuriin tuotantohäiriöihin. Nokia reagoi muuttuneisiin oloihin nopeasti, Ericsson ei. Hitaus oli Ericssonille kohtalokas. Kyky hallita kokonaisuus, yhdistää signaalit oikein toisiinsa, on yhtä tärkeää yksilön kuin yrityksen elämässä. Omatoimisuus on kykyä reagoida oikein ympäristön signaaleihin. Siitä syystä halusin korostaa tietoisuuden roolia osana omatoimisuutta.

Yhteiskunnan eriytymiseen ovat luonnollisesti paneutuneet tunnetut tutkijat halki vuosikymmenien. Lainatuimpia lienee Émile Durkheimin jako mekaaniseen ja orgaaniseen solidaarisuuteen. Perinteisen yhteiskunnan solidaarisuus oli luonteeltaan mekaanista, sitoutumista traditionaaliisiin toimintamalleihin. Teollisen yhteiskunnan solidaarisuus perustuu valintoihin. Olavi Riihinen yhdistää tämän jaottelun Ralf Darendorfin teoriaan, jossa haetaan tasapainoa yhteiskunnassa avautuvien optioiden ja yksilön sidosten välille. Ihmisen

edessä avautuu loputtomasti mahdollisuuksia, joista hän sulkee sidonnaisuuksiensa takia suurimman osan lähes tai kokonaan tiedostamattomasti pois. Ihmiset eivät ryntää jokaisen mainoksen johdattamina kauppaan, vaikka heillä olisi siihen varaa. Sidonnaisuudet voivat olla tunneperäisiä: tämän talon olen itse rakentanut enkä lähde tästä mihinkään. Tai ne ovat perirationaalisia: myyn talon nyt kun hinta on korkea ja asun vuokralla ja ostan isomman, kun hinnat laskevat.

Omatoimisuus liittyy mitä kiinteimmin tähän jaotteluun. Ihmisen omavoimaisuus perustuu sidonnaisuuksien ja vaihtoehtojen harkintaan. Valinnat eivät aina ole helppoja. Kun työ loppuu, pitäisikö viipymättä hakeutua muualle ja jättää vanhat tuttavat ja naapurit vai jättäytyä työttömyyskorvauksen varassa odottelemaan, että jospa kuitenkin löytyisi kotinurkilta töitä? Ulkopuolinen korostaa optioiden käyttöä, asianomainen kokee sidonnaisuudet lähes velvoittaviksi.

Työnjako, erikoistuminen ja globalistuminen lisäävät yhdessä liikkuvuutta paitsi alueellisesti myös organisaatioiden sisällä ja niiden välillä. Ihmisten on totuttava vaihtamaan työpaikkaa ja asuntoa. Uudessa ympäristössä on uusia ihmisiä ja kestää aikansa luoda uudet ihmissuhteet. Elämäntaitoihin kuuluu sopeutuminen. Sinänsä sen ei pitäisi olla vaikeaa. Onhan ihminen kohonnut luomakunnassa omaan asemaansa ennen kaikkea sopeutujana. Mutta muutos lisää stressiä, jota jo entuudestaan on kohtalaisesti olemassa.

Muutto vieraaseen ympäristöön paljastaa, kuinka monella tavalla olemme toisiimme kytkettyjä. Selvitäksemme arkipäivän ongelmista pitäisi tietää, mistä löytää edullisimmat kaupat ja palvelut, mistä kannattaa tilata sähkö- tai putkimies tai mistä saa parhaiten apua tietokoneen ja viihde-elektroniikan asentamiseen. Tai millaisia vaihtoehtoja on tarjolla lasten tai vanhusten hoitamiseksi. Muutto heikentää ainakin hetkellisesti sosiaalisten suhteiden verkostoa. Sen seurauksena ollaan entistä riippuvaisempia anonyymeistä ammatillisista palveluista ja mahdollisuus omatoimisiin järjestelyihin kaventuu.

Fyysistä liikkuvuutta tärkeämpää tehokkuutta korostavassa työelämässä on kyetä henkiseen liikkuvuuteen. On omistettava sielunsa

työlle ja sen vaatimuksille. Henkinen liikkuvuus tarkoittaa äärimmäisessä muodossa kaiken energian käyttämistä työtehtäviin. On kyettävä uusiutumaan ulkoisten muutosten mukana. On juostava lujaa pyssyäkseen paikallaan. Hyväksyttävää liikkuvuutta ei ole, että kauniina kesäpäivänä yhtäkkiä päättää lähteä ongelle – vaikkei siitä olisi mitään haittaa työnteolle, kenties irrottautuminen olisi suorastaan eduksi. Useimmissa työpaikoissa vanha luterilainen työtapa ja uusi innovatiivinen toimintamalli yhdistyvät ahdistavalla tavalla toisiinsa.

Liikkuvuus tarkoittaa myös uuden työn löytämistä silloin, kun vanha on hävinnyt alta. On tunnettu tosiasia, että työn hakeminen on taitolaji. On osattava luoda itsestään myönteinen kuva onnistuakseen edes kolmannellakymmenennellä kerralla. Ja tarvitaan suuri määrä itseluottamusta kestääkseen työttömyyden ja epäonnistuneiden hakuyritysten mukana tulevan nöyryytyksen. Omatoimisuuden varaston on oltava mittava, jotta venymiskyky riittää.

Työ ja perhe

Perinteiseen perhemalliin kuului ja monessa maassa kuuluu edelleen, että äiti vastaa kotitöistä ja lasten hoitamisesta ja isä ahkeroi työmarkkinoilla ansiotöissä. Perheen sisällä kulki selvä työnjako kotitöiden ja kodin ulkopuolisten töiden kesken. Näin ei ole Suomessa ollut puhasoppisesti koskaan eikä missään tapauksessa ole enää. Useimmiten molemmat puoliset käyvät töissä lukuun ottamatta lyhyttä vaihetta lapsen varhaisvuosien aikana.

Yhteiskunnassa on laajalti hyväksytty ajatus sukupuolten tasa-arvosta työelämässä ja oikeudesta rakentaa itsenäisesti työuraa. Samalla perhe on menettänyt omavaraisuuttaan ja on tiukemmin sidoksissa yhteiskunnan järjestämiin hoito- ja hoivapalveluihin. Omatoimisuus on kaventunut.

Mutta taaskin maailma on monivärisempi. Kun perheen on vastattava lasten kasvattamisesta, ruokkimisesta ja hoivaamisesta, siivoamisesta, kaupassa käymisestä, vaatteiden pesemisestä ja silittämisestä

tä sekä lasten harrastuksista, sovitettava yhteen molempien puolisojen aikatauluja lasten toivomuksiin ja purettava päivän mittaan töissä ja koulussa syntyneitä paineita, syntyy myrskynsilmiä, joista kolhuitta ulos selviäminen on omatoimisuuden huippusaavutuksia. Elämä on entistä monimutkaisempaa ja vaatii meiltä jokaiselta enemmän kuin ennen. Avioerojen lisääntyminen kertoo jotain yhteensovituksen ongelmista.

Suomessa olemme tehneet enemmän kuin useimmissa muissa maissa työn ja perheen tarpeiden yhteen sovittamiseksi. On luotu vaihtoehtoja, koska elämäntilanteet eivät ole samanlaisia. Olemme maailman kärjessä, kun puhutaan valinnan mahdollisuuksista osana perhepolitiikkaa. Mahdollisuuksia eivät miehet ja naiset kuitenkaan käytä samalla tavalla. Lasten hoitaminen jää korostuneesti äideille. Siihen on materiaalisia ja immateriaalisia syitä. Naisten alempi palkkataso selittää osan, vanhat asenteet toisen osan, eikä pidä unohtaa yksinhuoltajuudenkaan merkitystä.

Perhe kasvattaa lapset halusi se sitä tai ei, tai halusi yhteiskunta sitä tai ei. Lasten huostaan ottaminen on poikkeuksellista, joskin yleistyvää. Kasvattajina perheet antavat lapselle tietoisuuden rakentamisen ainekset. Tapa hahmottaa maailmaa, ymmärtää ihmissuhteet, asettaa asioille arvo ja tuntee lähimmäisten merkitys saa alkunsa varhaisessa lapsuudessa ja kulkee ihmisen mukana läpi elämän. Turvallisuus ja turvattomuus heijastuvat myöhemmin mielenterveyden tilaan ja ihmissuhteisiin reagoimiseen.

Perheet ovat siis omatoimisia kasvattajina. Lapsi oppii tavat hoitaa vaikeuksia jo varhain. Ajetaanko asiat umpisolmuun, ratkotaanko niitä huutamalla vai haetaanko ratkaisua keskustelemalla ja perustelemalla? Työpaineet tai työttömyyden paineet voivat kiristää ihmissuhteita kodin sisällä ja synnyttää ahdistusta ja hallitsemattomia tunnetiloja, joita lapsi kantaa läpi elämänsä. Kysymys ei ole vain näiden ihmisten henkilökohtaisesta elämästä. Tulevaisuudessa sielun ja hengen tila on entistä tärkeämpi tekijä työmarkkinoilla.

Kun puhe on näinkin merkittävästä tuotantoon ja yhteiskuntaan vaikuttavasta asiasta, luulisi talousmiesten ja yritysjohtajien olevan

siitä kiinnostuneita. Mikä voisi olla tärkeämpää kuin väestön uusiutuminen ja valmentautuminen tuleville työmarkkinoille? Mutta ei. Tärkeämpää on se, mitä tapahtuu nyt ja tässä. Tulevaisuus saa odottaa. Perheen kyky selvittää kasvatustehtävästään on jätetty asiaksi, joka on ennenkin hoitunut, joka kuuluu sosiaaliväelle ja koululaitokselle, joiden pitäisi hoitaa se pienin kustannuksin.

Nautinto: ihminen helpon elämän valtavirrassa

Nautintojen tavoittelu on ihmisen lajiolemukseen kuuluva piirre. Erik Ahlman kuvaa tätä hedonisuutta ensimmäisenä yksinkertaisena itseisarvona, siis arvona, jota ei voida johtaa muista arvoista. Ennen talvisotaa ilmestyneessä kirjassa hän muistuttaa lukijaa siitä, että kokonaisissa kulttuureissa saattaa esiintyä hedonisen intressin liikak kasvua. ”On arveluttava merkki, kun nautinnot muodostuvat toiminnan yksinomaisiksi motiiveiksi.” Tämän hän ulottaa henkilötasolle: ”Henkilöt, joiden yksinomaisena harrastuksena on hedonisten arvojen etsiminen, nauttivat vähäistä kunnioitusta, jopa saavat osakseen halveksimistakin.”

Filosofian professori on tässä kohden saattanut kuvailla enemmän omia arvojaan kuin tulevia kehitystrendejä. Ainakaan halveksiminen ei ole näkynyt hedonisten piirteiden vähenemisenä. Päinvastoin, kultureiden lähes seitsemänkymmenen vuoden aikana hedonisten pyrkimysten hallitsevuus on vain lisääntynyt. Viihde on muuttunut nopeimmin kasvavaksi teollisuudeksi ja saanut yhä rohkeampia muotoja. Toisin sanoen muotoja, jotka avoimesti liittyvät eroottisuuteen ja väkivaltaan. Se, että näitä pyrkimyksiä ei ole korkeakulttuurin piirissä eikä virallisesti arvostettu, ei ole estänyt niiden vahvistumista.

Yhtenä syynä halveksia hedonisia tapoja ja valintoja on tämän elämäntavan lyhytjänteisyys. Ihmisen tietoisuus tarkoittaa nimenomaan tietoisuutta menneisyydestä ja tulevaisuudesta. Luomakunnan olioista vain ihminen ymmärtää, että menneisyys säätelee tulevaisuutta ja että nyt tehtävillä päätöksillä ja elämänvalinnoilla on tai ainakin

voi olla vaikutusta pitkälle tulevaisuuteen. Hedonismi viittaa välittömien mielihalujen tyydyttämiseen eikä niin muodoin edistä ihmislajin tämän erityispiirteen kehittymistä.

Omatoimisuuteen liittyy usein kieltäytymistä ja itsensä kehittämistä ellei suorastaan kurittamista. Kiinteiden sosiaalisten suhteiden vaaliminen kuten lasten hoitaminen ja muutenkin lähimmäissuhteiden arvostaminen eivät kulje käsi kädessä hedonisten, nopeaa tarpeen tyydytystä tavoittelevien pyrkimysten kanssa. Ahlman viittaa tähän ottamalla esille myös sosiaaliset arvot: ”Sosiaalisesti arvokasta syntyy siten, että edistetään toisen etua, sellaista, mikä toiselle on arvokasta.” Ja hän jatkaa: ”Sielullisesti katsoen tämä arvo toteutuu ihmisten keskinäisenä rakkautena ja sympatian, teoissa altruismin sanelemana epäitsekäänä toimintana.”

Työ on aina ollut osalle ihmisistä yksi itseilmaisun väylistä. Toisissa tehtävissä se on lähes ainut työn mittari. Taiteen tekijät ovat tästä esimerkkejä. Liukuhihnatyössä mahdollisuudet ovat kapeat tai olemattomat. Mitä enemmän tilaa löytyy itseilmaisulle, sitä paremmin työ kilpailee vapaa-ajan kanssa. Työn uusista malleista on puhuttu vuosikymmeniä. Neljäkymmentä vuotta sitten keskusteltiin työn laajentamisesta, työssä oppimisesta, sosiaalisesta tuesta ja molemminpuolisesta kunnioituksesta sekä työn ja ulkopuolisen maailman suhteiden tärkeydestä. Samoista asioista puhutaan edelleen.

1970-luvun alussa julkaistussa kirjassa Einar Thorsrud toteaa kaukoviisaasti, että jos kasvu tarkoittaa jatkuvasti kasvavaa tavaramäärää samalla tavalla tuotettuna, edessämme on globaali katastrofi. Se voidaan välttää huolehtimalla oppivista tuotantoprosesseista ja uudistuvista työtavoista, joiden seurauksena ympäristö- ja sosiaaliset haitat pienenevät.

Kolmekymmentä vuotta myöhemmin Manuel Castells toi keskusteluun verkottumisen tuotannon järjestämistä kuvaavana periaatteena. Tuotantoa ulkoistetaan, ja tuotannon tehokkuus riippuu yhä enemmän toiminnan osien taitavasta hajauttamisesta ja kokoamisesta. Osaaminen ja kustannukset on ryhmiteltävä oikein. Periaatteessa työhön sisältyy enemmän luovaa panosta ja onnistuminen perustuu

enemmän tai vähemmän itseilmaisun kykyyn. Kasvava osa työstä on tiedon käsittelyä, käsitteiden hallintaa, vuorovaikutusta ja uusien toimintamallien kehittelyä. Ei kuitenkaan ole sanottua, että elämän nautittavuus tästä lisääntyisi. Ihmiselle asetetut vaatimukset kiristyvät entisestään.

Vaikeudet työllistyä uudelleen perustuvat usein näiden taitojen puutteeseen. Opetellaan tietoja, mutta ei nykyaikaisen työelämän taitoja. Käsitteiden prosessointiin perustuva ilmaisutaito on yksi tärkeimmistä taidoista, ja sitä voidaan oppia ja opetella. Mitä paremmin ihminen osaa ilmaista itseään, sitä suuremman liikkumavaran hän saavuttaa, ja mitä suurempi toiminnan kenttä, sitä omatoimisemmin hän voi asiansa järjestää ja käyttää hyväkseen vaihtoehtojen runsauden.

Muutoksen mahdollisuus

Elämänhallintaan tarvitaan areenoita ja kannustajia

Historialliset analogiat ovat vaarallisia, mutta siitä huolimatta kannattaa miettiä, onko tässä päivässä ja sata vuotta sitten vallinneessa tilanteessa jotain huolestuttavan yhteistä. Ero on kyllä selvä: silloin asukkaistamme vähemmistö oli varakasta ja enemmistö köyhää, nyt on päinvastoin. Mutta yhteistä saattaa olla se, ettei aidosti ymmärrettä, kuinka suuren muutoksen edessä ollaan. Silloin ei ymmärretty teollisen yhteiskunnan olemusta kuin pieneltä osaltaan, ei edes Suomea pidemmälle kehittyneissä teollisuusyhteiskunnissa. Nyt on vaikea ymmärtää yhteiskuntaa, jonka tärkeimpänä voimavarana on tiedon hyväksi käyttäminen ja joka sen lisäksi elää vahvasti kansainvälisessä vuorovaikutuksessa.

Nykyaikainen yhteiskunta vaatii ihmiseltä enemmän omatoimisuutta kuin mikään aikaisempi yhteiskunta. Se avaa huikeita mahdollisuuksia, eikä syntyperä ole muodollisena esteenä. Mutta mahdollisuuksien kääntöpuolena on epäonnistuminen, joka johtaa syrjäytymiseen ja sukupolviseen kierteeseen. Monet valinnoista ovat yksilön ja perheen valintoja, joihin yhteiskunta ei voi eikä sen pidäkään puuttua. Mutta valinnat riippuvat myös tarjolla olevista vaihtoehdoista ja siitä, mitä niistä tiedetään. Ja valinnat riippuvat myös siitä, mitä yhteiskunnassa yleensä pidetään arvokkaana. Tapa,

jolla tiedonvälitys toimii, vaikuttaa omalta osaltaan lopputulokseen.

Hyvinvointipolitiikan tavoitteena on parantaa elämänhallintaa, vaikka harvoin sitä näin ilmaistaan. Palvelut ja toimeentuloturva es-tävät elämää suistumasta radaltaan silloin, kun sairaus tai työttömyys kohtaa. Ongelmallista on se, että hyvinvointipolitiikan olemusta vä-rittää vahvasti ajatus vastuun siirtymisestä yhteiskunnalle silloinkin, kun yhteiskunta voi tarjota vain edellytyksiä elämänhallintaan. Kou-lutus tuottaa tuloksia vain, jos koulutettava on motivoitunut ja näkee vaivaa käyttääkseen koulutuksen eväitä hyväkseen.

Hyvinvointipolitiikan onnistumisen edellytyksiä on myös sen to-siasian myöntäminen, että ihmiset ovat elämän hallinnan taidoiltaan erilaisia. Monet ovat suorastaan pitäneet torjuttavana ajatusta lähteä opettamaan ihmisille elämän hallinnan tapoja. Se on nähty raken-teellisten parannusten esteenä, yrityksenä estää puuttuminen todel-lisiin syihin.

Tällainen ajattelu oli ymmärrettävää 1960- ja 1970-luvuilla, jolloin hyvinvointivaltion rakenteet eivät vastanneet tavoitteiden valtiolle asettamia velvollisuuksia. Oli ymmärrettävää, että kuluttajavalistuk-sen rinnalle tarvittiin kuluttajansuojalaki, joka vahvisti heikomman osapuolen asemaa markkinoilla. Oli selvää, ettei markkinavoimiin turvautumalla saatu terveyskeskuksia maaseudulle eikä ilman perus-koulua voitu tarjota tasa-arvoisia koulutuslähtökohtia. Nyt voi kysyä, olemmeko liian sidoksissa sukupolvi sitten vallinneeseen yhteiskun-takonseptiin, jossa jokaiselle vaivalle ja puutteelle kehitettiin oma vastineensa palvelujen ja toimeentuloturvan puolella. Ajattelemme edelleen, että hyvinvointia on päästä helpommalla, siirtää vastuuta yksilöltä yhteiskunnalle.

Ongelman ytimenä on yhä vaativammaksi käyvän yhteiskunnan ja yhä kirjavamman tiedon varassa elävän ihmisen keskinäisen suhteen tasapainottomuus. Uusista mahdollisuuksista huolimatta kaikille ei avaudu väyliä hyvään elämään. Päinvastoin, monille katoavat mah-dollisuudet olivat elämän selkäranka. Muutos on hidas mutta ilmi-selvä. Vuosikymmenien mittaan syntynyt sosiaaliturva on itse asiassa

vastannut hämmästyttävän hyvin uusiinkin haasteisiin. Mutta raja alkaa tulla vastaan. Nyt kysytään tai ainakin pitäisi kysyä, voitaisiinko samalla rahalla saada parempi hyvinvointi, jos se suunnattaisiin elämänhallinnan kokonaisuutta palvelevaan käyttöön.

Keinoista

Periaatteessa keinoja omavoimaisuuden vahvistamiseksi voidaan tarkastella ryhmittelemällä ne sen mukaan, onko tarkoitus vaikuttaa ihmisen psykofyysisiin ominaisuuksiin, hänen tietoihinsa ja taitoihinsa, hänen elinympäristöönsä tai hänen toimeentuloonsa ja taloudellisiin toimintaedellytyksiinsä. Käytännön tulosten saamiseksi keinoja tulee yhdistellä yli näiden rajojen.

Samoja kysymyksiä on pohdiskeltu monissa maissa. Brittien hallitus esitteli alkuvuodesta 2006 parlamentille suunnitelmansa terveydenhuollon ja vanhustenhoidon järjestämiseksi. Parinsadan sivun (ilman liitteitä) raportissa kuvataan lennokkaasti uusia suuntaviivoja ja toimenpiteiden yleislinjoja. Uudistamisen neljä keskeistä tavoitetta ovat ehkäisyn ja varhaisen puuttumisen tehostaminen, asiakkaan valinnanvapauden lisääminen ja asiakkaan aseman vahvistaminen, eriarvoisuuden vähentäminen ja palvelujen saatavuuden parantaminen sekä pitkäaikaishoidon tukeminen.

Tällaisina tavoitteissa ei ole hämmästyttävää uutuuden hohtoa. Tarkempi perehtyminen osoittaa, että tosiasiaissa kaiken läpikäyvänä periaatteena on asiakkaan tai potilaan omien valintojen korostaminen ja omatoimisuuden vahvistaminen. Kokeiluna käynnistetään Hollannissa jo toimiva ”henkilökohtainen budjetti”, joka antaa vanhuksille ja vammaisille mahdollisuuden vapaammin järjestellä itselleen sopiva hoitotapa budjetin kehysten sisällä. Toinen saman sukuinen tavoite on hoidon tuominen lähelle asiakasta teknologiaa kehittämällä, tukemalla omaisia ja syventämällä perusterveydenhuollon osaamista. Varsinkin pitkäaikaisesti hoitoa ja hoivaa tarvitsevien selviytymistä omin toimin halutaan parantaa myös kurssien, neuvonnan ja ohjeiden avulla.

Tästäkin esimerkistä havaitsemme, että sosiaaliturva voi, toisin kuin usein ajatellaan, vahvistaa ihmisten omatoimisuutta ja aktiivisuutta. Se tarjoaa keinoja toimintakyvyn säilyttämiseksi ja toimintaympäristön muokkaamiseksi siten, että itsenäinen elämä on mahdollista. Mutta se voi toimia toisinkin, ellei tehdä tietoisia valintoja, ellei ajatella loppuun asti. Sen takia on tärkeää painottaa näitä ihmisen itsenäisyyttä korostavia piirteitä. Seuraavan listauksen tarkoituksena on asettaa suuntaviivat näitä ominaispiirteitä edistävälle politiikalle.

KOKONAISUUDEN HALLINTA

Hyvinvointi koostuu monista asioista, ja tämän kokonaisuuden hallinnasta on kysymys silloin, kun puhumme hyvinvointipolitiikasta. Onnistuaksemme toimissamme meidän on seurattava väestön tilaa – ei vain palvelusuoritteita ja kustannuksia. Eikä riitä, että seuraamme terveyden, sosiaalisten olojen ja toimeentulon tilaa. Meidän on oltava perillä myös mielipiteistä, arvostuksista ja arvoista.

Tämä on yhteiskunnan ja kunnan mittakaavassa kokonaisuuden hallintaa. Mutta yhtä tärkeää on kysyä, miten hyvin ihmiset onnistuvat oman kokonaisuutensa hallinnassa. On mahdollista, että tilastojen valossa asiat ovat hallinnassa, mutta suuri joukko ihmisiä kokee tapahtumien kulun ylittävän heidän kantokykynsä. Yhteiskunnan yleisten ja kaikille tarkoitettujen ratkaisujen tulee joustaa ja tarjota ratkaisu yksilöllisiin ongelmiin. Ratkaisumallien varsinaisena tavoitteena on ihmisen oman kokonaistilanteen hallinta.

○ Ajan hallinta

Bodil Jönsson aloittaa pienen kirjansa *10 ajatusta ajasta* kertomalla idolistaan, isoäidistään. Hän ei ollut idoli suurten mainetekojensa takia vaan sen takia, että hänellä oli aina aikaa. Kiireettömyys teki lapsen elämästä hyvän, olkoonkin, etteivät materiaaliset puitteet olleet kovin kaksiset. Kirjoittaja lopettaa ajatukseen, että meillä pitäisi olla aikaa miettiä enemmän, mikä on villakoiran ydin. Pahinta on näkö-

alattomuus. Jönsson lainaa saksalaisen teologin Dietrich Bonhoefferin kirjoittamaa runoa:

*Optimismi ei ole olemukseltaan
mielipide kulloisestakin tilanteesta
vaan elinvoima,
voima toivoa silloin kun muut luovuttavat,
voima selvitä takaiskuista,
voima joka ei luovuta tulevaisuutta
pessimistille
vaan käyttää sen toivon hyväksi.*

Bonhoeffer kirjoitti runoa keskitysleirillä teloitusta odottaessaan ja onnistui Jönssonin sanoin pitämään kiinni villakoiran ytimestä. Omatoimisuus ja omavoimaisuus ovat juuriltaan tätä optimismia ja halua kurkistaa, missä villakoiran ydin luuraa.

Osana elämän hallintaa on ajan jakaminen eri tarkoituksiin. Aikaa voidaan jakaa työtehtäviin ja vapaa-aikaan. Se voidaan jakaa erilaisten tarpeiden kesken ja se voidaan jakaa erilaisten kykyjen kehittämisen kesken. Aika voidaan myös jakaa kuluttamisen ja investoinnin kesken. Viimeksi mainitusta jaosta voi filosofoida pitkään. Onko esimerkiksi nukkuminen kuluttamista vai investointia? Uusiutuminen edellyttää lepoa; lepo on siis investointi, sijoitus tulevaisuuteen. Mutta toisaalta se on ajan kuluttamista tekemättä mitään näkyvää. Tavallaan uni on investointiedellytys. Entä mielimusiikin kuunteleminen? Siihen saattavat sopia samat tunnusmerkit kuin lepoon, mutta se voi olla myös puhtaasti kulutusta, lyhytjänteistä nautintoa.

Omatoimisuus perustuu uusiutumiseen ja uusiutuminen perustuu investointiin. Säilyäkseen toimintakykyisenä ihmisen on kyettävä vastaamaan muuttuviin vaatimuksiin, ja kyetäkseen siihen hänen on opittava uutta. Elämän hallinnan kykyjä on treenattava. Yksipuolisuus ja ylikuormitus suuntaan tai toiseen heikentävät elämän hallinnan mahdollisuuksia ja samalla edellytyksiä säilyttää tai elvyttää omatoimisuus. Ajan jakaminen kulutuksen, levon ja investoinnin kesken ratkaisee elämän ja hyvinvoinnin laadun.

Ajan hallintaa saattaisi auttaa, jos suostumme ajattelemaan aikaa kehänä, jossa asioilla on järjestys, jota seurataan ja jossa palataan samoihin perusasioihin. Sen sijaan me ajatellemme aikaa suorana, joka etenee menneisyydestä tulevaisuuteen ja jonka pitää tarjota kasvavaa aineellista menestystä. Vuoden kiertokulku on menettänyt merkitystään, ja vähitellen vuorokausikin on täynnä informaatiotulvaa aamusta iltaan ja illasta aamuun.

Pidämme ajatusta kehän kiertämisestä edistyksen vastaisena, mutta tosiasiaassa omatoimisuus nojautuu toiston turvallisuuteen. Jatkuva epävarmuus kuluttaa voimia. Koetulta pohjalta ihminen kykenee vastaamaan ennakkoluulottomasti uusiin haasteisiin. Omatoimisuus ei ole hurjapäisyyttä vaan ajan jakamista viisaasti. Olemme lähestymässä villakoiran ydintä, jos ymmärrämme, että yhteinen intressimme on rakentaa yhteiskuntaa niin että ajan jakaminen oikein ja kohtuullisesti on mahdollista. Niin että aikaa riittää arvokkaille asioille kuten lasten kuuntelemiselle.

- Kulttuurin ohjaava vaikutus

Homogeenisen kulttuurin Suomessa voimme ajatella, että ihmiset elävät yhteisten arvojen viitoittamalla tavalla. Kun seuraamme yhteisiä viittoja, pyrimme välttämään muiden voimakkaasti paheksumaa käyttäytymistä. Suomen oloissa se tarkoittaa, että pidämme omatoimisuutta kohtuullisessa kurssissa emmekä oikopäätä heittäydy toisten vaivoiksi tai kiusaksi. Kuten Terho Pursiainen toteaa: ”Kun meillä on velvollisuuksia toisiamme kohtaan, olemme toistemme vaativien ja usein pyyteellisten katseiden alla.”

Jos voimme ajatella, että yhteiskunta on niin läpinäkyvä, ettei suurimittainen lakien ja moraalisääntöjen rikkominen ole salaa mahdollista, voimme ajatella elävämme keskinäisen osakkuuden taloudessa, jossa jokaisen kannattaa olla ja luopua joukosta itsekkäitä pyyteitä. Luultavasti oma yhteiskuntamme täyttää näitä tunnusmerkkejä melko hyvin – kun ottaa huomioon, ettemme ole enkeleitä. Ovathan vertailut osoittaneet, että korruptio on vähäistä ja kansalaisten luottamus toisiin kohtalaisen hyvä. Oikeastaan ensimmäinen huoli koh-

distuukin siihen, miten tämä etu säilytetään kansainvälistyvässä maailmassa.

Keinoja on monia, joskin ne ovat välillisiä. Avoin tiedonkulku on yksi niistä. Tiedot etuukseen käyttäjistä ja palvelujen kustannuksista sekä muita vertailutietoja ajan tasalla pitämällä voidaan ripeästi torjua vääriä tietoja ja puuttua oikeisiin epäkohtiin. Väärinkäytössyytteet on otettava vakavasti, vaikka ne vaikuttaisivat populistilta. On asioita, joissa on pyrittävä nollatoleranssiin.

Kun järkeen vetoaminen ei riitä, on turvauduttava muunlaiseen argumentaatioon. Keinona voivat tulla kysymykseen Pursiaisen käsittein ilmaistuna mahtisanat. ”Taivuttelija kuten poliitikko, mainosmies tai pappi, voi ohjailla sieluja sanojen tunnelatauksilla. Se jota ohjaillaan, käyttäytyy toisin kuin käyttäytyisi, ellei häntä ohjailtaisi.” Mahtisanojen käyttäjä pyrkii valtaamaan toisen tai toisten motivaation saadakseen nämä käyttäytymään haluamallaan tavalla. Jos pyrkimys palvelee kohteen etua, menettelylle on hyväksyttäviä perusteita, mutta silti vaikuttamisen tulisi olla avointa ja perustua tosiasioihin.

Esimerkkinä mahtisanojen käytöstä olkoon kansallinen ikäohjelma. Sen ydinsanomana oli tarve kääntää eläkeikä nousuun. Viestintäkampanjan iskulauseena oli ”Kokemus on kansallista pääomaa”. Sillä haluttiin korostaa työkokemuksen merkitystä koulutuksen ja nuoruuden tuoman tehokkuuden rinnalla. Mahtisanojen lausujina olivat työmarkkinajohtajat poliittisen johdon ohella, ja vaikutus alkoi näkyä paitsi sanoissa myös töissä.

Omatoimisuuden edistäminen voisi olla samalla tavalla mahtisanojen kohteena. Tunnuksena olisi esimerkiksi ”Elämä hallintaan, erilaisuus kunniaan”. Erilaisuuden korostaminen on tärkeää. Mahtisanoin ei pidä kursia ihmisiä karsinaan, johon he eivät sovi, vaan kannustaa heitä hakemaan oma selviytymistiensä.

Jos asia halutaan ottaa vakavasti, sen tulisi näkyä vakavasti otettavissa asiakirjoissa kuten hallitusohjelmassa. Sen sijaan että hallitusohjelmaan kirjoitetaan kaikenlaista silppua, siinä tulisi keskittyä niihin nimenomaisiin asioihin, joihin halutaan perusteellinen korjaus.

Erilaisten nippelien sijasta tulisi asettaa selkeät tulostavoitteet siitä huolimatta, että hallituskausi on lyhyt suurten muutosten läpiviemiseksi. Esimerkiksi voitaisiin todeta, että ihmisten omatoimisuuden lisäämiseksi nopeutetaan pitkäaikaistyöttömyyden vähenemistä, kaivennetaan terveyseroja, pudotetaan sosiaalisten häiriöiden määrää, nopeutetaan koulutuksen jälkeistä työllistymistä ja pidennetään työuraa. Tavoitteita voi tämentää antamalla niille määrälliset ilmaiset.

Jutun ydin on kuitenkin siinä, että onnistuakseen näissä tavoitteissa hallituksen on harjoitettava todella tehokasta hyvinvointipoliitiikkaa ja tukeuduttava kymmeniin eri keinoihin, jotka johtavat alkoholin, huumeiden ja tupakan kulutuksen, liikennetapaturmien, työtapaturmien, koulun keskeyttämisten, etuuksien väärin käyttämisten, huostaanottojen, pahoinpitelyjen, hukkumisten, kaatumisten sekä muiden koti- ja vapaa-ajan tapaturmien, liikalihavuuden, liikunnan puutteen ja toimintakyvyn ennenaikaisen rapautumisen vähenemiseen. Sen sijaan että hallitus ja oppositio kiistelisivät siitä, kuinka paljon enemmän rahaa pitää sijoittaa hyvinvointipoliittikkaan, ne kiistelisivät siitä, mitkä ovat kustannusvaikuttavimpia keinoja hyvinvoinnin edistämiseksi. Raha on tärkeä väline, mutta rahaa kylvämällä ongelmia ei ratkaista.

- Toimintaympäristö ja elämän hallinta

Liikenteen, yhdyskuntarakenteen ja asuinrakentamisen suunnittelussa tulisi muistaa ihmisten erilainen toimintakyky, jos omatoimisuuden edistäminen otetaan tosissaan. Suuret kauppakeskukset asutuksen reuna-alueilla eivät parhaalla tavalla palvele tulevana vuosina vanhusvuosiaan viettäviä suuria ikäluokkia. Yhteisöllisyyden säilyminen tai syntyminen asettaa myös vaatimuksia asuinyhteisön vakaudelle ja mittakaavalle. Suuruuden ekonomia ja elävä yhteisöllisyys ajautuvat helposti ristiriitaan. Kun kustannuksia lasketaan vain viiluittain, kokonaisuutena ei ole tietoa. Epäonnistunut yhdyskuntarakenne tulee kalliiksi, mutta mikään eturyhmä ei ole vahtimassa yhteisöllisyyden etua.

Periaatteessa asia on kunnossa, onhan kunnalla eli meillä kaikilla yhteisesti oikeus tehdä päätös maankäytöstä ja yhdyskuntarakenteesta. Mutta katsovatko kunnan päättäjät kokonaisuutta vai kokonaisuuden osia? Ajattelevatko he asioita motorisoitujen kuninkaiden vai rollaattorikuninkaiden näkökulmasta? Tehdessään maankäyttöä koskevia päätöksiä kunta päättää myös omatoimisuuden mahdollisuuksista ja omien voimien riittävyydestä itsenäisen elämän turvaajana.

Yhdyskuntatyö on sosiaalityön menetelmä, joka tähtää yhteisön sosiaalisen pääoman kasvattamiseen, häiriöiden vähentämiseen ja omatoimisuuden edistämiseen. Edistääkseen lähialueiden omaehtoista ongelmien ratkaisua kunnat voisivat aktiivisemmin tarjota asiantuntija-apua, tiloja ja muita resursseja paikallisyhteisöjen käyttöön. Lähiyhteisöjen voimistuminen vahvistaa ihmisten välisiä sidoksia ja synnyttää luonnollisella tavalla omatoimisuutta.

Työelämässä tulee tarjota erilaisuudelle enemmän tilaa. Varhainen eläkkeelle siirtyminen perustuu yleensä työn ja työkyvyn vastaamattomuuteen. Työksi ei kuitenkaan koeta vain ahtaasti sitä, mitä tehdään. Ihminen kokee työn kokonaisvaltaisesti: siihen liittyy työilma- piiri ja työympäristö. Nämä kaikki määräävät ihmisen oman käsityksen työssä jatkamisen mahdollisuuksista. Lisätäksemme ihmisen omavoimaisuutta, parantaaksemme hänen mahdollisuuksiaan omatoimiseen elämään meidän on tarkasteltava tätä kokonaisuutta. Työyhteisöjen kehittämisessä on vielä paljon tehtävää. Se koskee myös kunnallisia työpaikkoja.

Erityisesti ihmisten erilaisuuden ymmärtämisen tulee korostua palvelutehtäviin koulutettavien koulutuksessa. Jos haluamme muuttaa hyvinvointipolitiikkaa siten, että sosiaali- ja terveydenhuollon henkilöstö on kuninkaan neuvonantajia ja avustajia, eivät kuninkaan holhoojia, sen tulee näkyä koulutuksen sisällössä. Kuningas tarkastelee asioita koko valtakuntansa taustaa vasten, ja neuvonantajan on osattava sijoittaa neuvonsa siihen kokonaisuuteen. Mutta kuten olemme todenneet, on tilanteita, joissa on keskusteltava myös valtakunnan rajoista ja kuninkaan vastuusta.

VAIHTOEHTOJEN TARJOAMINEN

Valinnan mahdollisuus vahvistaa hämmästyttävällä tavalla ihmisen omanarvontuntoa ja heijastuu lopulta laajemminkin yhteiskuntaan. Sen näkee päivittäin, kun ihmiset punnitsevat mielessään arkiostoksiaan. Asiallisesti ottaen lähes identtisten tuotteiden kesken tehdään valintoja, ja nämä valinnat näkyvät lopulta tehtaiden hihnoilla. Tämä koskee myös hyvinvointipalveluja – tai sen tulisi koskea. Vaihtoehdot on pyrittävä toteuttamaan siten, että ihmiset käyttävät omia resurssejaan ja toimintamahdollisuuksiaan kohtuullisesti hyväksi.

Asiakkaan vaikutusmahdollisuuksien puutteellisuus ei siis haittaa vain asiakasta vaan johtaa koko rakennelman tehottomuuteen. Kun asiakasta ei kuulla eikä sopeuteta palveluja hänen tarpeisiinsa, tuotetaan jotain, mitä ei tarvita, ja sitäkin tehottomasti. Yksilöllisyys ja asiakkaan tarpeiden kuuleminen voidaan toteuttaa eri teitä.

Yhtenä mahdollisuutena ovat asiakasyhteisöt, jotka voisivat hoitaa palvelujen järjestämisen kuntia tehokkaammin ja huolehtia osaksi valtionkin tehtävistä valvoessaan asiakkaan etua. Asiakkaat voisivat valita haluamansa operaattorin, joka järjestäisi palvelut, eli käytännössä toimia palvelujen kilpailuttajana ja laadun varmistajana. Asiakas voisi valita operaattorin hyväksymistä palvelun tuottajista vapaasti sen, minkä parhaaksi katsoo. Asiakkaan valinnanmahdollisuus antaa hänen sanalleen painoa. Sama näkökohta tulee korostuneesti esille brittien uudessa suunnitelmassa.

Tarkasti rajattujen palvelusetelien sijasta voitaisiin tarjota laajemat mahdollisuudet omatoimisille ratkaisuille. Esimerkiksi englantilaisten esille ottama hoitobudjetti on harkinnan arvoinen. Asiakas voi itse päättää palvelujen sisällöstä, kunhan pysyy raamien sisällä. Jonkinlainen alkio asialle on jo kansaneläkkeen hoitotuki. Omatoimisuutta korostaisi myös toimeentuloturvan yhtenä osana sosiaalitali, joka karttuu maksetun sosiaaliturvamaksun mukaan ja jota voi käyttää opiskelun, työttömyyden tai vanhuuden aikaisen toimeentuloturvan osana.

Sosiaaliturvan tulee muotoutua siten, että työ palkitsee myös taloudellisesti. Se edellyttää tarveharkinnan soveltamista siten, että

käteen jää kohtuullinen osuus ansiotuloista. Tuloloukuista ei ole kokonaan päästy eroon, joten korjattavaa on edelleen. Ansioturvan ja ansion suhteen tulee muotoutua siten, että kulutustaso säilyy kohtuullisena aikaisempaan tasoon nähden. Sekin voitaisiin tehdä tavalla, joka nykyistä selvemmin palkitsee omatoimisuuden. Rahoitusratkaisuja on mahdollista monin tavoin kehittää niin että ne kannustavat työssä pysymiseen ja työhön hakeutumiseen.

Olen kuvaillut näitä toimeentuloturvaan liittyviä mahdollisuuksia yksityiskohtaisemmin kirjassani *Sosiaalipolitiikka edistyksen asialla*. En esittele niitä laajemmin, koska ne eivät liity kiinteästi kunnan rooliin omatoimisuuden laajentajana. Muutoin omatoimisuuden taloudelliset kannusteet ovat ratkaisevan tärkeitä muutosvoimia.

UNIVERSAALIT KEINOT, YKSILÖLLISET RATKAISUT

Valinnanmahdollisuuksien tarjoaminen ei tarkoita universaalisuuden periaatteesta tinkimistä. On monia syitä pitää kiinni tästä periaatteesta eli siitä, että palvelut ja toimeentuloturva suunnitellaan koko väestölle eikä vain köyhimmille. Näin varmistetaan hyvä laatu ja laaja hyväksyttävyys. Ongelmaksi näyttää kuitenkin muodostuvan se, kuinka huolehditaan siitä, että yksilöllisiin ongelmiin tarjotaan juuri niihin sopivat ratkaisut. Universaalisuus sinänsä ei estä yksilöllisyyden huomioon ottamista. Kysymys on pikemminkin universaalisuuden väärin ymmärtämisestä, jos näin ei tehdä. Universaalisuus ei tarkoita kaiken valamista samaan muottiin vaan kattavaa tapaa huolehtia hyvinvoinnista.

Tavoitteena on, että ihmisen elämänvalinnat lapsuudesta vanhuuteen palvelisivat hänen todellisia etujaan. Olemme monella tavalla säädelleet palvelujen käyttöä pieniä yksityiskohtia myöten. Elämässä perusvalinnat ihminen sen sijaan voi tehdä omin päin ja vastoin pidemmän ajan etujaan. Kiusallinen kysymys kuuluu, onko yhteiskunnan tehtävänä näperrellä ryhmäkononormien kanssa mutta jättää perheen tärkeimmät valinnat oman vaikutuspiirinsä ulkopuolelle. Ja vaikka haluaisimmekin vaikuttaa, osaammeko muuttaa perheiden

tapaa hallita elämäänsä, ratkaista pulmakysymyksiä ja tehdä suunta-
valintoja? Kaikista eettisistä ja käytännöllisistä pulmista huolimatta
tuntuisi vastuun pakoilulta jättää asia tähän.

- Varhainen puuttuminen

Ongelmiin löytyy tehokkaimmin ratkaisu, jos niihin puututaan
varhain. Yhtenä esimerkkinä mielenterveyden häiriöt, jotka ovat hal-
litseva syy työkyvyttömyyseläkkeisiin. Useissa tapauksissa nopeampi
puuttuminen työoloihin ja elämäntilanteeseen sekä sairauden hoitoon
olisi pitänyt ihmisen työelämässä. Työpaikkojen johdon ja työterveys-
huollon on yhdessä opeteltava toimintatavat, jotka johtavat parem-
paan lopputulokseen. Työterveyshuollon korvauskäytäntöä voitaisiin
muokata vieläkin enemmän varhaista toimintaa kannustavaan suun-
taan.

Kun vaikeuksien kierteeseen halutaan puuttua yleisesti, pitää löy-
tää luonteva kohta elinkaareltä. Tavoitteenahan on sukupolvisten
kierteiden katkaiseminen. Seuraava esimerkki saattaa tuntua eetti-
sesti arveluttavalta tähän yhteyteen liitettynä, mutta tähän se kuu-
luu.

Steven Levitt ja Stephen Dubner kuvaavat, kuinka Yhdysvaltojen
rikostilastot ja varsinkin teini-ikäisten tekemät murhat kasvoivat
1990-luvun alkupuolella. Kirjavien selitysten saattelemana kasvun
ennustettiin jatkuvan kiihtyvällä vauhdilla, mutta yllättäen luvut al-
koivatkin pudota. Nopeasti löytyi uskottavan tuntuisia selityksiä,
miten yhteiskunnan monin eri toimin asia oli onnistuttu korjaamaan.
Kirjoittajien mukaan selitykset olivat vääriä. Ratkaiseva toimi oli teh-
ty yli 20 vuotta aikaisemmin. Keskeinen hahmo oli Norma McCor-
vey, 20-vuotias, köyhä ammattitaidoton, alkoholisti ja huumeiden-
käyttäjä, joka oli taas tullut raskaaksi ja halusi keskeyttää raskauden.
Texasissa se oli laitonta, mutta tapaus sai vaikutusvaltaisia ihmisiä
liikkeelle. Aikanaan korkein oikeus päätti tämän tapauksen perus-
teella sallia laillisen abortin koko Yhdysvalloissa, ja sen seuraukset
näkyivät 20 vuotta myöhemmin teini-ikäisten rikollisuustilastoissa.
Lapsia ei enää syntynyt yhtä paljon toivottomiin olosuhteisiin.

Eettinen arveluttavuus liittyy väärään tulkintamahdollisuuteen. Esimerkki ei tarkoita, että elinolojen korjaamisen sijasta pitäisi keskittyä raskauden keskeyttämisiin. Se päinvastoin osoittaa, millainen hinta maksetaan, jos kasvuolosuhteet ovat onnettomat. Juuri tästä syystä usein korostetaan varhaista lapsuutta ja perheen perustamisvaihetta hetkenä, johon yhteiskunnan tulee panostaa. Psykofyysiset ominaisuudet ovat osaksi määräytyneet jo syntymässä, mutta perittyjenkin ominaisuuksien ilmiänsä voidaan muuttaa. Lapsista puhuttaessa sitä kutsutaan kasvatukseksi. Perhe on luonnollisesti ensisijaisesti kasvatustuella. Kasvatustehtävästä puhuttaessa ei tietenkään pidä unohtaa neuvolaa, päivähoitoa ja koulua. Äitiys- ja lastenneuvolat ovat vanhastaan hyviä tukikohtia. Niiden toimintaa monipuolistamalla voidaan ottaa vaikeita asioita käsiteltäväksi. Yhteyksien vahvistaminen päivähoitoon ja koulun suuntaan synnyttää toiminnallisen perhekeskuksen, joka kykenee varhaiseen ja tehokkaaseen väliintuloon ennen kuin ongelmat ovat kehittyneet hallitsemattomiksi.

Jos halutaan nopeasti näkyviä tuloksia, kannattaa aloittaa murrosiän kuohuissa elävistä. Varhaisen puuttumisen nimellä kulkeva hanke on itse asiassa kehitelty toimintamalli, joka auttaa eri tehtävissä nuoret kohtaavia ammattilaisia toimimaan yhteistyössä. Kun opettaja näkee huolten tummuvan, hän voi sujuvasti keskustella sosiaalityöntekijän, psykologin tai lääkärin kanssa ja päinvastoin. Sama koskee poliisia. Kun viranomaiset ottavat asian yhdessä puheeksi, vaikutus on selvästi parempi kuin yksin tehtynä.

Henkisen ja fyysisen kunnon kehittäminen ei rajoitu lapsuuteen. Kunnon ylläpitäminen on elinikäinen projekti. Juuri siinä me olemme mitä suurimmassa määrin oman elämämme herroja tai oman valtakuntamme kuninkaita. Mutta kuninkaatkin ovat eriarvoisia. Edellä totesin, että paremmin koulutetut ovat kiinnostuneempia terveellisistä ja toimintakykyä ylläpitävistä ja parantavista vaihtoehtoista. Suomi on hyvin järjestäytynyt maa, mutta tässä asiassa sitä ei ole osattu käyttää hyväksi. Ammattiyhdistysten ja yrittäjäjärjestöjen soisi ottavan asian nykyistä paljon vakavammin esille jäsenlehdissään. Sama koskee joka kotiin meneviä kunnan tiedotuslehtiä.

Vastoinikäymisiäkin tulee, ja silloin kysytään, miten hyvin hoito ja kuntoutus tarjoavat apua, kuinka tukevasti ne nojaavat hyviin käytäntöihin ja perusteltuun tietoon. Nopea hoito ja kuntoutus palauttavat todennäköisemmin työ- ja toimintakyvyn kuin hidas ja kitkainen auttaminen. Viivyttely on johtanut mittaviin työvoimatappioihin. Turhaan ei ole hoitotakuun nimellä väännetty käytäntöä toiseen suuntaan. Asenteissa on edelleen korjattavaa. Jos hoitoprosessin suunnittelu on puutteellista, niin taloudellisesti vähäinen mutta toiminnallisesti tärkeä osa toimintakyvyn palauttamiseksi saattaa jäädä tekemättä. Teknistä apua tähän saattaa tuoda sähköinen potilaskertomus, mutta viime kädessä kysymys on siitä, kuka johtaa hoitoprosessia. Ratkaisua helpottaisi, jos perus- ja erikoissairaanhoito olisivat samassa organisaatiossa. Silloin voitaisiin selvemmin määritellä vastuu perusterveydenhuollon lääkärille. Hän laatii yhdessä potilaan kanssa suunnitelman, joka tukeutuu tarvittaessa erikoissairaanhoidon osaamiseen ja käytössä oleviin kuntoutuskanaviin.

- Ihminen on kaiken mitta

Edellä sanottu ei vastaa vielä tyydyttävästi kysymykseen, miten parannetaan heikoimmin eväin varustettujen elämänhallintaa. Kaikessa kaavamaisuudessamme olemme aika avuttomia auttamaan juuri näitä ihmisiä. Siis niitä, jotka ovat eniten avun tarpeessa ja joita varten sosiaalipolitiikkaa on ryhdytty harjoittamaan. Siihen on syynsä, eikä vähäisin ole se, ettemme osaa tarjota oikeaa apua, emme osaa asettua heidän asemaansa, apumme ei vastaa sitä todellisuutta, jossa he tuntevat elävänsä.

Viidestä miljoonasta suomalaisesta näyttää ainakin 300 000–500 000 ihmistä jääneen pahasti syrjään talouden valtaväyliltä. Toinen samansuuruinen joukko pelkää kokevansa saman kohtalon. Tarvittaisiin areenoita ja kohtaamispaikkoja, joissa nämä ihmiset voisivat saada vertaistukea ja ammattiapua. Ja ennen kaikkea uuden mahdollisuuden aloittaa elämä ja uuden rytmin ja tarkoituksen elämää. Asunnon, työtä ja kavereita, jotka tukevat uuden tien valinnassa.

Halua auttamiseen on ilmaistu monissa asiakirjoissa. Hallituksen eduskunnalle antamassa vammaispoliittisessa selonteossa on lukuisia viittauksia vammaisten elämänhallinnan edellytysten parantamiseen. Puhutaan vammaisten täysivaltaistumisesta ja osallisuudesta itseään koskevaan päätöksentekoon, mahdollisuudesta kehittää omia taitojaan, oikeudesta itsenäiseen asumiseen ja tietoteknologian hyväksi käyttämisestä. Vammaisten ohella monet vanhukset haluaisivat tulla hoidetuiksi toisenlaisella hoitokonseptilla, joka ei sinänsä olisi yhteiskunnalle kalliimpi. Sama voi koskea pitkäaikaissairaita. Luultavaa on, että jos tarjolla olisi enemmän vaihtoehtoja, ne synnyttäisivät edelleen uusia innovaatioita.

Emme pääse kunnolliseen tulokseen, jos ratkomme vuoron perään alkoholi-, lastensuojelu-, pahoinpitely-, mielenterveys-, yksinäisyys-, pitkäaikaistyöttömyys- ja köyhyysongelmia. Edellä kannoin huolta valtakunnallisen politiikan kokonaisotteesta ja vaikuttavuudesta ja esitin keskittymistä strategisesti tärkeisiin tuloksiin. Sen jälkeen keinot kyllä asettuvat järjestykseen. Kun puhumme yksilön ongelmista, kokonaisuus on tässäkin nostettava esille. Ihminen ja perhe, joissa edellä mainittuja huolia on kasapäin, on itsekin hahmottanut ongelmat tavalla tai toisella, mutta ei ole löytänyt tapaa ratkaista niitä. Tarvitsemme elämänhallintapolitiikkaa, joka yhdistää ihmisten erilaiset kyvyt ja edellytykset yhteiskunnan tarjoamiin mahdollisuuksiin ja muokkaa niitä toisiinsa sopiviksi. Tuloksia saavutetaan, jos ihmisiä autetaan hallitsemaan elämäänsä kokonaisuutena. Paino on nimenomaan sanalla kokonaisuutena. Kysymys on voimien kokoamisesta.

Jos ratkaisumalli sanellaan puhtaasti ulkoapäin, uhkaa vaara, että sanelijasta tulee osa ongelmaa. Tarvitaan molempien sitoutuminen ja yhteinen ymmärrys. Yhä useammalla lohkollla on otettu käyttöön yhdessä laadittu arvio tilanteesta sekä suunnitelma asian hoitamiseksi. Näin on voitu vähentää työkyky- ja eläkearvioihin liittyviä vääriä tulkintoja, auttaa vankien paluuta siviiliin, palauttaa perheen talouden tasapaino, sopia lasten hoidon ja huolenpidon järjestäminen ja ratkaista omaisen rooli vanhuksen hoidossa. Kun onnistunut ratkaisu edellyttää monien toimijoiden ja toimeenpanijoiden kitkatonta yh-

teistyötä, kriittinen vaihe koetaan silloin, kun nämä kaikki sitoutuvat yhdessä mutta jokainen myös henkilökohtaisesti kantamaan vastuunsa. Kolmen muskettisoturin lailla ”kaikki yhden ja yksi kaikkien puolesta”. Vastuun kantajana vähäisin ei ole autettava. Tavoitteena on hänen omatoimisuutensa vahvistaminen, hänen elämässä selviytymisensä parantaminen.

Toimintamallin muutos ei toteudu vain lomakkeet uusimalla. Keinoja ovat koulutuksen uudistaminen, ohjeiden laatiminen ja yleisen tiedonjakelun toteuttaminen. Koulutuksen, neuvonnan ja ohjeiden tulee kohdistua sekä ammattihenkilöstöön että asiakkaisiin. Tavoitteenahan on ihmisten omatoimisuuden vahvistaminen. Mutta lomakkeillakin on merkitystä. Jos halutaan, että ongelmiin haetaan kattavia ja kestäviä ratkaisuja, lomakkeet on laadittava sen mukaisiksi, kattaviksi niin suunnittelun ja toteutuksen kuin seurannan osalta.

Kunta vallankumouksen kourissa

Omatoimisuus ja omavoimaisuus ovat osa elämänlaatua, itsensä toteuttamisen ja itsenäisen elämisen ehtoja, ja omatoimisuutta voidaan edistää monin eri tavoin. Ihmisellä on oma intressinsä itsenäiseen elämiseen, oman elämänsä hallintaan, mutta myös yhteiskunnallisten ratkaisujen ja toimintojen on tuettava tätä kehitystä.

Omatoimisuus ei etene nuhdesaarnoja pitämällä. Tarvitaan käytännön toimenpiteitä. Jo lähtökohdissa totesin, että kunta voisi olla omatoimisuuden edistämisen etulinjassa, jos se muuttaa muotoaan julkisen vallan käyttäjästä kuntalaisten yhteiseksi, joka *kokoaa muutkin toimijat* ponnistelemaan samaan tavoitteeseen. Sen ohella kunta voisi itse nykyistä paremmin kehittää niitä toimia, jotka tukevat omatoimista selviytymistä. Kysymys on ennen kaikkea siitä, *miten* asioita tehdään, mitä tapahtuu neuvolassa, päiväkodissa, koulussa, kaavoitus- ja katurakennusosastolla ja miten asioihin suhtaudutaan kunnan johdossa.

Kuntahan huolehtii meistä jo ennen ensi parkaisua ja aina viimeiseen hengenvetoon. Neuvola, päivähoito ja koulu pitävät lapset ja

lapsiperheet katkeamattomassa yhteydessä kunnan vastuulla oleviin palveluihin vuosikausia. Sen lisäksi kunnalla on monia kanavia, joita pitkin se voi huolehtia tiedon jakamisesta, ohjauksesta, neuvonnasta ja kasvatuksesta. Sillä on kansainvälisestikin katsottuna harvinaislaatuinen laaja mahdollisuus vaikuttaa ihmisten taitoihin ja arvoihin. Sosiaalisen pääoman karttuminen riippuu asuinalueen fyysisestä toimivuudesta ja asukkaiden vuorovaikutuksesta, joihin kunta puolestaan voi vaikuttaa eri tavoin. Sosiaalisen pääoman, ihmissuhteiden merkitys näkyy asuinalueen terveydentilassa, häiriöiden määrässä, lasten kehityksessä ja omavoiomaisuuden asteessa. Kunta on paljon haltijana, koska se voi todella enemmän kuin mikään muu organisaatio – itse asiassa monopolin oikeudella – kasvattaa sosiaalista pääomaa.

Ajatus kunnasta asukkaiden yhteisönä kuulostaa pyöreältä ja epämääräiseltä. Ajatus terävöityy, kun ajatellaan, mitä se tarkoittaa kunnan johdon vastuuna. Nyt kuntien vuosikertomukset vilisevät tietoa hoitopäivistä, hoidetuista ja hoitajista, kunnallistekniikasta, kevyen liikenteen väylistä, kouluista ja koululaista ja tietenkin kustannuksista. Jos kunta asettaa tavoitteeksi ihmisten omatoimisuuden vahvistamisen ja elämänhallinnan parantamisen, tulos pitää ilmaista toisella tavalla. *Kuntalaisten omatoimisuutta ja elämänhallintaa tukeva politiikka asettaa tavoitteekseen kuntalaisten toimintakyvyn ja toimintaedellytysten parantamisen. Onnistumistaan se mittaa kuntalaisten hyvinvoinnin muutoksena vuodessa.* Käytännössä joudutaan mittaamaan enemmän negatiivista puolta eli hyvinvoinnin puutteita ja häiriöitä kuten sairastavuutta, huostaanottoja, pidätyksiä, tupakointia, pahoinpitelyjä, liikennetapaturmia, lihavuutta, koulun keskeyttämisiä ja pitkäaikaistyöttömyyttä.

Tämän uuden ajattelun omaksuttuaan kunnan johto ei siis siunaille, kuinka kauheaksi maailma on mennyt, vaan tuntee olevansa ensimmäisenä etulinjassa vastuussa maailman kauheudesta ja sen paremmaksi saattamisesta. Sosiaalibarometrit saisivat todennäköisesti toisen sisällön. Nyt niitä lukiessa tuntuu siltä, että alan virkamiehet kilvan kuvailevat asioiden surkeaa tilaa ja pitävät sitä ennen kaikkea jonkun muun kuin itsensä, lähinnä valtion vikana. Vähimmäisturvan

niukkuus ja sosiaaliturvan koukeroisuus ovat epäilemättä valtakunnallisen kolmikantapolitiikan tulosta, mutta se selittää vain osan elämänhallinnan puutteista. Suurin osa on hoidettavissa paikallisesti ja vain paikallisesti.

Kun vastuu asukkaiden hyvinvoinnista otetaan tosissaan, se heijastuu kunnan kaikkiin toimintoihin ja tietysti yleisiin toimintaperiaatteisiin. Kaikkia toimintoja yhdistävä elementti ei olekaan vain raha vaan kuntalaisten hyvinvointi, jossa omatoimisuudelle ja itsenäiselle elämänhallinnalle annetaan erityinen paino. Sairauksien, sosiaalisten häiriöiden ja elinympäristöstä aiheutuvien ongelmien ehkäisy on ensiarvoinen tavoite omatoimisuutta edistettäessä ja koskee kunnan toimintoja koulusta ja terveydenhuollosta katujen rakentamiseen ja kaavoitukseen asti. *Kunnan uudessa roolissa korostuu laajennettu hyvinvointivastuu – vastuu, jonka tavoitteena on edistää asukkaiden omatoimisuutta ja parantaa elämänhallintaa.*

Juha Sihvola toteaa, että kunnan tehtävä voidaan mieltää kahdella tavalla: välineellisesti ja itseisarvoisesti. Välineellisesti kunta voidaan ymmärtää ennen kaikkea palvelujen tuottajaksi. Palvelut ovat kuntalaisille välineitä hyvinvoinnin turvaamiseksi. Itseisarvoiseksi kunta koetaan silloin, kun ihmiset tuntevat yhteenkuuluvuutta muihin asukkaisiin ja viittaavat kuntaan itsestään puhuessaan. Kunta on osa omaa identiteettiä, kuuluu sisäistyneeseen elämään. Vahva paikallishenki voi olla innostava ja ihmisen tukena muutosten keskellä. Paikallisena yhteisönä kunta voi olla sellaisenaan sosiaalisena turvana. Siihen voitaneen katsoa kunnallisen itsehallinnonkin viime kädessä perustuvan. Alun pitäenhan kunta oli yhteisö, joka hädän hetkellä otti kantaakseen yhteisen vastuun vaivaisten hoitamisesta. Romantisointia pitää kuitenkin välttää. Vahva itsearvoisuus voi olla myös itseriittoisuutta ja ylimielisyyttä ylläpitävä tekijä.

Välineellinen rooli on korostunut erityisesti toisen maailmansodan jälkeen ja ennen muuta 1960-luvulta lähtien, kun kunnat ovat saaneet yhä kattavampia palvelutehtäviä hoitaakseen. Liikkuvuuden lisääntyessä itseisarvoinen rooli lienee pikemminkin ohentunut. Kuntaan tullaan, vaan ei olemaan. Välineellinenkin puoli saa uusia

muotoja. Kunnat ovat siirtäneet välineellisiä tehtäviä muille tuottajille.

Tämän tarkastelun rinnalle on mielenkiintoista nostaa Peter Taylor-Goodbyn esittämä jako altruistiseen ja rationaaliseen politiikkaan. Ensin mainitun mallin mukaan päättäjiä ja kansalaisia ohjaa moraalii, joka motivoi ihmisen ajattelemaan muidenkin etua. Poliittiset päättäjät ohjaavat varoja altruististen ajatusten pohjalta, ja kansalaiset käyttäytyvät samaa moraalikoodia noudattamalla. Kumpikaan ei pyri itsekkäästi hyötymään, tavoittelemaan lyhytnäköisesti valitsijoiden suosiota tai lypsämään itselleen etuja, joita ei ole hänelle tarkoitettu. Päättäjät ovat aidosti oikeudenmukaisuuden asialla, ja kansalaiset tarttuvat vain niihin etuihin, joihin heillä aidosti on oikeus.

Rationaalinen selitys lähtee taloudellisen rationaalisuuden pohjalta. Kaikki tavoittelevat omaa etuaan ja käyttäytyvät taloudellisesti järkevästi. Sosiaaliturva ei ole tästä poikkeus; siihen turvaudutaan, jos se katsotaan taloudellisesti perustelluksi. Niinpä sosiaaliturva on muokattava siten, ettei se muodostu liian houkuttelevaksi. Päättäjät tekevät ratkaisunsa ottamalla ihmisten taloudelliset motiivit huomioon.

Kumpaakin selitysmallia voidaan perustella, ja luultavaa onkin, että niiden selitysvaima ja soveltuvuus vaihtelevat ajan mukana, mutta myös kulttuurista toiseen. Mitä suuremmasta ja heterogeenisemmasta yhteisöstä on kysymys, sitä todennäköisempää on, että moraalilin merkitys selittäjänä ohenee ja taloudellisen rationaalisuuden osuus kohoaa. Pienessä yhteisössä yhteisyyden tunne on voimakkaampi ja altruistinen selitys painaa enemmän. Tämä koskee myös suuren ja pienen kunnan eroa. Pienessä yhteisön paine vaikuttaa käyttäytymiseen toisin kuin suuressa kunnassa.

Nämä kaksi tapaa ryhmitellä politiikkaa ohjaavia voimia yhdistyvät toisiinsa siten, että Sihvolan mainitsema itseisarvoiseksi koettu kunta on luontaisempi paikka altruistiselle toiminnalle kuin puhtaasti välineelliseksi koettu kunta. Yhteisön identiteetin vahvistaminen myötävaikuttamalla ihmisten välisten sidosten aktivoitumiseen on periaatteessa altruistista – kunhan sitä ei kytketä osaksi puoluepoliit-

tisia pyrintöjä. Välineellisesti suuntauduttaessa kiinnitetään huomio toiminnan taloudelliseen rationaalisuuteen. Molemmat ovat tärkeitä asioita.

Alkuperäinen kysymys koski omatoimisuuden edistämistä ja oma-voimaisuuteen rohkaisemista. Nämä ryhmittelyt auttavat ymmärtämään, että omatoimisuuden edistämiseksi tarvitaan useita toimintamalleja. Ihmisten kyvyt ja mahdollisuudet omatoimisiin valintoihin poikkeavat toisistaan. On ihmisiä, joille riittää, että tarjolla on tehokkaita palveluja. Välineellinen ja talouttaan rationaalisesti hoitava kunta on se, mitä he tarvitsevat. Mutta kuka tahansa voi ajautua tilanteeseen, jossa tämä ei riitä. Lahjakas nuori voi menettää terveytensä, hyvin menestyvä yritys voi ajautua vaikeuksiin, kunnollinen virkamies huomaa tulleen sotketuksi epämääräiseen suhmurointiin.

Laajemman tuen tarvitsijoista puhuttaessa kysymys ei ole vain päihteiden väärinkäyttäjistä, huostaan otetuista lapsista tai toimintakykyänsä merkittävästi menettäneistä vanhuksista. Elämän hallinnan vaikeuksia voi tulla hyväosaisillekin. Silloin he tarvitsevat lähiyhteisön tukea pysyäksensä koossa ja jaksaa kseen eteenpäin. He tarvitsevat yhteisön, joka on muutakin kuin tehokas palvelujen tuottaja tai järjestäjä. Päästäkseen siivilleen ja ollakseen omatoimisia he tarvitsevat palvelujen lisäksi sosiaalista tukea, joka kantaa monien kuoppien yli. Osa löytää sitä omasta perhe- ja tuttavapiiristä, osa ei. Jälkimmäisille on tärkeää, että kunta on aktiivisesti kasvattanut sellaista sosiaalista pääomaa, joka tukee elämänhallinnan ongelmien kanssa kamppailevaa ihmistä. Käytännön esimerkkinä on vertaistuen organisointi. Yhden ja saman kunnan on siis koetettava vastata näihin toisistaan poikkeaviin haasteisiin.

Jos kuntalaiset mieltävät kunnan aidosti kuntalaisten yhteisöksi, kunta tai paremminkin ”kunnan henki” ottaa automaattisesti huolehtiakseen kokonaisuuksista, ei vain yksittäistapauksista. Moraalista ja henkistä vastuuta kantavan yhteisön eetos, ilmapiiri, sellaisenaan auttaa heikoimpia ja nimenomaan heikoimpia. He tuntevat itsensä osaksi yhteisöä, jossa toisista välitetään ja jossa kaikkien oletetaan toimi-

van parhain päin. Kun ihmiset tuntevat vastuuta kanssaihmisistä, ei aina kysytä, mitä kunta voi tehdä minun hyväkseni, vaan mitä minä voin tehdä muiden hyväksi. Omavoimaisuutta aidosti vahvistava yhteisvastuun eetos rakentuu yhteiselle ymmärrykselle, erilaisuuden suvaitsemiselle, ei tuomitsemiselle ja ahdasmielisyydelle. Virkamiesten ja poliitikkojen on välillä vaikea ymmärtää niin immateriaalista asiaa kuin yhteisön eetos, vaikka sen vaikutuksesta on kasapäin esimerkkejä. On yhteisöjä kuten kaupunginosia, joissa eetos rakoilee, ja se näkyy monilla häiriömittareilla ja myös kustannuksissa.

Ajatus, että kunta voisi olla asukkaidensa omavoimaisuuden vahvistaja, kuntalaisten palveluksessa heidän valmentajanaan, on vallankumouksellisempi kuin aluksi kuulostaa. Äkkipäätä voisi vastata, että onhan kunnalle säädetty kaikenkarvaisia tehtäviä, miksei tällaistaikin. *Kumouksellisuus piilee siinä, että kunnan luottamus- ja virkahenkilöiden on laajennettava tietoisuutensa rajoja ja uskallettava ajatella työnsä tulosta uudessa valossa. Työtä on katsottava lopputuloksen, lopullisen vaikutuksen eli kuntalaisen hyvinvoinnin suunnasta, siitä miten vahvistetaan ihmisten kykyä elää itsenäistä ja täysipainoista elämää. Tavoitteena on itsenäisyyden, ei riippuvuuden lisääminen.* Nykyiset suoritteet ovat vain osa tästä kokonaisuudesta. Omatoimisuuden ja omavoimaisuuden vahvistaminen ei onnistu yksipuolisella valta-asemaan perustuvalla diktaatilla. Kuntalaisten on koettava kuntansa yhteisöksi, jonka kanssa he ovat tasavertaisessa ja vastavuoroisessa vaikutussuhteessa. He ovat vastuussa itsestään ja läheisistään, mutta saavat myös tarvittaessa apua ja tukea.

Kunta on erinomainen yhteisö huolehtimaan siitä, että tarvittava tuki ja kannustus ovat ihmisten ulottuvilla. Se voi vahvistaa ihmisten tietoisuutta omavastuun merkityksestä sivistys-, sosiaali- ja terveystoimen keinoilla sekä huolehtimalla henkilöstönsä täydennyskoulutuksesta ja vanhentuneiden toimintamallien muuttamisesta. Se voi koota järjestöt, seurakunnat, yritykset ja eri alan ammattilaiset keskustelemaan ja sopimaan samaan suuntaan vievistä toimenpiteistä. Kunta on siis katalysaattori, joka käynnistää voimia, jotka nyt ovat latentissa tilassa. Voimia, jotka auttavat omatoimisuuden ja omavoim-

maisuuden kehitystä, vähentävät sosiaalisia häiriöitä, edistävät terveyttä ja tukevat henkistä kasvua.

Kunta on riittävän suuri yhteisö voidakseen vaikuttaa myös elinoloihin. Se voi vaikuttaa työllistymismahdollisuuksiin, palvelujen kokoamiseen toimiviksi kokonaisuuksiksi, toimeentulon turvaamiseen kriittisessä vaiheessa, asunnon järjestymiseen, vapaaehtoistyön virkistymiseen ja tarvittaessa valvonnan kiristymiseen.

Muutos voi lähteä vain kunnan johdosta. Sosiaalityöntekijöiden ponnistelu ei riitä, jos kunnan johdon huomion vie elinkeinotoiminnan eduista huolehtiminen, palvelujen kustannusten kauhistelu ja kunnan talouden kuntoon saattaminen. Jos halutaan muuttaa toimintaprofilia ja vaikka muutoksen ideana on kuntalaisten roolin muuttaminen, muutos voi alkaa vain johdon uudistumisella. Uudistumista voi nopeuttaa ottamalla käyttöön uusia työvälineitä.

Yhtenä mahdollisuutena on hankkia ulkopuolelta herätteitä ja muutosimpulsseja. Mutta mistä löytyy ulkopuolisia, aidosti kunnan etua ajattelevia kehittämiskumppaneita? Henkilöitä, joilla on elämäkokemusta ja jotka eivät laskuta joka minuutista eivätkä yritä tarjota uusimman koulukunnan fraseologiaa. Yhtenä mahdollisuutena on turvautua aktiivisen päivätyönsä jo tehneisiin, eläkkeelle siirtyneisiin mutta edelleen elinvoimaisiin, luomiskykyisiin ja maailmaa avarasti tarkasteleviin kansalaisiin. Näistä reserveistä löytyy tulevana vuosina yhä enemmän ihmisiä, jotka ovat valmiita ennakkoluulottomasti ja ilman suuria konsulttipalkkioita hahmottelemaan vaihtoehtoisia toimintamalleja ja keskustelemaan niin virkamies- kuin luottamushenkilöjohdon kanssa toteuttamistavoista. Kuumimman elämänvaiheensa ja työsidoksensa taakse jättäneinä he täyttävät Platonin valtiomiehelle asettamat riippumattomuuden ja itsenäisyyden vaatimukset. Tällaisia esimerkkejä löytyy maailmalta.

Asiakirjojakin on uudistettava. Niillä ei tietenkään uudistusta toteuteta, jos henki puuttuu, mutta eivät ne merkityksettömiäkään ole. Kunnallishallituksen ja -valtuuston kiinnostuksen laajempaan vastuuseen voi herättää kerran vuodessa hyväksyttävä hyvinvointikertomus. Siinä valtuusto hyväksyy hallituksen laatiman selvityksen kun-

talaisten hyvinvoinnin kehityksestä ja toimista epäkohtien korjaamiseksi. Näin huomio kohdistuu yleisesti sosiaaliin oloihin ja terveydentilaan, mutta samalla myös kipeimmin avun tarpeessa olevien asemaan.

Kielteisten kierteiden katkaiseminen on haastava tehtävä, mutta ei mahdoton. Tehtävän on tähän asti tehnyt vaikeaksi se, ettei kukaan ole kokenut olevansa yleisvastuussa, johtavansa ja vastaavansa kunnan asukkaiden terveyden, sosiaalisen ja henkisen tilan kokonaisuudesta. Ainoa taho, jolle vastuu luontevasti sopii, on kunta. Se edustaa kuntalaisia ja on heille vastuussa. Kunnan ensisijainen tehtävä olisi näin ajateltuna toimia valmentajana, kantaa huolta siitä, että kuntalaiset tuntevat vastuuta lähiympäristöstään ja läheisistään, hoitavat omat asiansa ja ovat kiinnostuneita kunnostaan sekä työ- ja toimintakyvystään. Hyvinvointia eivät ole hoitopäivät, vaan terveet päivät.

Sairauksiakin tulee ja toimintakyky heikkenee. Kunnan tehtävänä on varmistaa, että asianmukainen hoito on saatavilla ja että toimeentulo on turvattu sairaudenkin aikana. Maankäyttö ja yhdyskuntarakenne on suunniteltu niin, että mahdollisimman moni kykenee liikumaan ja asioimaan sekä muutenkin tulemaan toimeen omin voimin. Järjestöjen kanssa neuvotellaan tavoista, jotka edistävät vapaaehtoistoiminnan toteutumista. Tässä mallissa kunta on organisaattori ja valmentaja, joka huolehtii, että joukkue pelaa hyvää yhteispeliä.

Tavoitteena on omatoimisuuden vahvistaminen, mutta siihen pääseminen saattaa edellyttää vahvoja tukitoimia. Kunnallinen tukikeskus voisi olla hallinnollinen ratkaisu tähän vaivaan. Sen tehtäviin kuuluisi laatia moneen suuntaan haaroittuvien ongelmien kanssa kamppaileville suunnitelma elämän hallinnan kohentamiseksi. Onnistuminen edellyttää elämän hallinnan kykyjen yhteistä arviointia, vaikka se vaatisi kivulloista tietoisuuden hämärien sokkeloiden valaistusta. Ennuste paranee, jos toimenpiteiden pohja on yhteinen arvio tilanteesta ja yhteinen sitoutuminen tarvittaviin toimiin. Mukaan otetaan kaikki ne yksiköt ja ihmiset, jotka vastaavat suunnitelman toimeenpanosta. Keskus ei siis ole palvelujen tuottaja vaan tarvittavien resurssien kokoaja. Aina osa resursseista on ihmisellä itsellään.

Seuraavassa kuvaan vielä, kuinka omatoimisuusajattelu istuu kolmeen erilaiseen palvelujen järjestämisvaihtoehtoon. Ensimmäistä voi pitää 1970-luvun hengen tuotteena. Tässä vaihtoehdossa kunta vastaa lähes kaikesta, tosin asiallisesti se kiinnittää huomionsa vain palvelujen tuottamiseen. Kuntalainen on vastaanottaja, jolle kunnan johto suunnittelee palveluja. Toinen vaihtoehto korostaa tilaajan ja tuottajan erillisyyttä ja on lähellä niin sanottua piiri-, aluekunta- ja Kainuun mallia. Se korostaa välineellisen ja altruistisen tehtävän erottamista. Palveluista eli välineellisestä osuudesta vastaa tehokas palvelukoneisto, altruistinen tehtävä jää peruskunnille. Kolmannessa vaihtoehdossa palvelut siirretään pois kunnan tehtävistä ja kunnalle jää asukkaiden edunvalvonta, sen varmistaminen, että palveluja on riittävästi ja että ne toimivat oikein. Mutta ennen kaikkea kunnalle jää altruistinen tehtävä, sosiaalisen tuen organisointi ja vastuu hyvinvoinnin kokonaisarkkitehtuurista – tehtävä, jota mikään muu organisaatio ei voi hoitaa.

KUNTA KAIKKIVALTIAANA

Kun perusterveydenhuollon toteuttaminen päätettiin 1970-luvun alussa antaa kuntien tehtäväksi, alkoi kuntakentässä uusi vaihe. Sen jälkeen kunnille on tullut uusia tehtäviä vuosittain. Kolmekymmentä vuotta sitten oli itsestään selvää, että kunnalle säädetty velvoite järjestää palvelut tarkoitti samalla palvelujen tuottamista joko yksin tai yhteistyössä muiden kuntien kanssa.

Monet pitävät edelleen kuntaa turvallisena palvelujen tuottajana ja yhteisten asioiden hoitajana. He vierastavat ajatusta, että hyvinvointipolitiikan toteuttajana voisi olla yksityisiä ja voittoa tavoittelevia yrityksiä. Heidän mielestään palveluihin liittyy sellaisia altruistisia piirteitä, ettei tuotantoa voi jättää markkinaehtoisille yrityksille. Heille kunta sopii erinomaisesti hyvinvointipalvelujen tuottajaksi. He pitävät luonnollisena, että kunnille voidaan säätää myös muita velvoitteita ympäristönsuojelusta ja kaavoituksesta nuorisotyöhön ja ravitsemusvalistukseen. He katsovat, että kunta julkisen vallan käyttäjänä kohtelee asukkaita tasapuolisesti.

Monet uskovat, että kunta kykenee loihtimaan todeksi kaiken hyvän, mitä lain kirjoittajan mieleen putkahtaa, että kunta paitsi vakuuttaa asukkaansa myös järjestää ja tuottaa palvelut. Sen lisäksi kunta on asukkaiden yhteisö, joka vaikuttaa paikalliseen kulttuuriin ja sosiaaliseen ilmapiiriin. Kunta on yhteisönä itseisarvoinen ja sen lisäksi tuottajana tehokas. Kunnalla on kaikkivaltiaan rooli.

Kunnan johtavien luottamushenkilöiden ja viranhaltijoiden suhtautuminen tähän kehitykseen on ambivalentti. Toisaalta valitetaan kunnalle tulevia uusia tehtäviä, toisaalta suhtaudutaan kielteisesti, jos kunnalta siirrettäisiin niitä pois. Tämä on käynyt ilmi kunta- ja palvelurakennemuutoksen yhteydessä. Kuntalaiset kokevat kunnan välineenä turvallisiksi, mutta kunnan ja kunnallisten palvelujen toiminnan tehokkuutta epäillään yleisesti.

Voiko kunta olla tasapainoisesti altruistinen ja rationaalinen, edistää ihmisten välistä luontaista sosiaalista vastuuta ja toteuttaa tehokkaasti palveluja? Periaatteessa se on tietysti mahdollista, mutta käytännössä kohdataan ongelmia: miten jakaa mielenkiinto tasapuolisesti samaan aikaan veronmaksajan etujen, tuotannon tehokkuuden, henkilöstön intressien, asiakkaan etujen ja asukkaiden hyvinvoinnin kesken? Käytännössä välineellinen rooli, huoli taloudesta ja tehokkuudesta nousee etualalle. Kunnan menoista kuluu suurin osa hyvinvointipalveluihin, joten olisi suorastaan kummallista, elleivät ne täyttäisi myös päättäjien mielen. Ongelmallista on se, että näin elinoloihin vaikuttaminen, ongelmien ehkäisy ja laajempi ote hyvinvoinnin perustekijöihin jää palvelutuotannon varjoon, ja ottaessaan kannettavakseen tuottajan murheet kunta samalla pyllistää asiakkaan murheille.

Tällä peruskonseptilla toimittaessa ulkopuolinen arviointi olisi yksi mahdollisista uuteen ajatteluun johtavista ärsykkeistä. Tavalla tai toisella kunnan *luottamus- ja virkamiesjohdon on avarrettava ajatteluaan ja ymmärrettävä, että kunnan tehtävä on auttaa asukkaita parantamaan elämänsä hallintaa*. Kun kunnan perustehtävän painotusta pitäisi muuttaa ja tärkeiksi koettujen toimintojen rinnalle ja ehkä ohikin pitäisi nostaa uusia tavoitteita ja toimintamalleja, päädytään

helposti näennäisten muutosten tielle. Asiakirjoihin lisätään uusia tunnuslukuja, ja kokouslistat pitenevät uusilla kohderyhmillä, mutta todellista henkistä uusiutumista ei tapahdu. Sen tähden ulkopuolinen kriittinen arviointi ja muutostuki ovat tarpeellisia. Tietoisuuden val-lankumous vaatii liikkeelle lähteäkseen muutakin kuin kupin kahvia ja kokouspullan.

KUNTA JÄRJESTÄJÄNÄ JA VAKUUTTAJANA

Vähitellen keskustelu tilaajan ja tuottajan roolin selkeyttämisestä on voimistunut. Monet kunnat ovat virittelemässä tavalla tai toisella toimintonsa siten, että kunnan sisällä on erillinen tilaajaorganisaatio, joka päättää palvelujen hankinnasta, myös itse tuotettavien palvelujen hankinnasta. Sen lisäksi kunnat ovat korvanneet omaa tuotantoaan ostopalveluilla. Sen sijaan että ne tuottaisivat kaikki itse, ne tekevät sopimuksia yksityisten yritysten ja järjestöjen kanssa.

Ostamiseen liittyy ongelmia. Huono sopimus voi koitua monella tavalla kohtalokkaaksi. Toimintakonsepti voi osoittautua monimutkaisemmaksi kuin halvimman tarjouksen tehnyt myyjä on ymmärtänyt. Ostamiseen liittyvää osaamisvajetta voi parantaa ryhtymällä muiden kuntien kanssa yhteistyöhön. Isommassa ostorenkassa ainakin kustannusten tasaamiseen on paremmat mahdollisuudet.

Edellä hahmotellun perustehtävän toteuttamiseksi tarvitaan vielä yli tämän menevää taitoa sopimusta tehtäessä. Nyt ei enää riitä, että osataan sopia palvelutuotteiden konkreettisimmista osista. Sen lisäksi pitäisi edellyttää palvelun tuottajalta aktiivista otetta asiakkaiden omatoimisuuden edistämiseksi, ei vain oireiden nopeaa käsittelyä. Sopimuksen tekeminen vaatii aikaa. Ei ole helppoa löytää oikeaa tapaa määritellä tulos. Itse asiassa sama koskee kunnan omaa tuotantoa. Miten hyvin tunnetaan sen todellinen sisältö, toiminnan tulos, ja miten tosiasiallisesti siihen pystytään vaikuttamaan?

Tärkeintä on, että kunta eli kunnan johto on itse perillä, mitä se haluaa. Jos avarampi näkemys kunnan tehtävästä ja hyvinvointivastuusta on mennyt perille, sopimuksen muoto alkaa kyllä vähitellen

hahmottua. Hyvinvointivastuutaan kunta ei voi delegoida, ainoastaan toimeenpanotehtäviä.

Kunta- ja palvelurakenneuudistuksen yhteydessä yhtenä vaihtoehtona oli antaa palvelujen järjestäminen ja rahoittaminen aluekunnan tehtäväksi ja jättää nykykunnille lähiyhteisön tehtävät. Jos ajatusta sovelletaan edellä esitettyyn kehikkoon, aluekunta hoitaisi kunnalle kuuluvat välineelliset tehtävät ja lähikunnat huolehtisivat itseisarvoisesta paikallisesta yhteisötuesta. Kunnan laajan hyvinvointitehtävän hoitamisesta osavastuu olisi aluekunnalla, koska uudistetun toiminta-ajatuksen tulisi näkyä myös sen palveluissa. Kumppanuuspohjalta nouseva yhteistoiminta lähikuntien ja aluekunnan kesken tarjoaisi kuitenkin mahdollisuuden jatkuvaan uudistumiseen.

Tällaisessa mallissa välineellinen puoli tulee hoidetuksi tehokkaasti suurkunnan toimesta. Se voisi toteuttaa rationaalisen palvelurakenteen. Altruistinen tehtävä, sosiaalisen yhteyden voimistaminen, jäisi lähiyhteisön eli nykyisten kuntien tehtäväksi. Ihmiset tuntisivat kuuluvansa edelleen kotikuntaansa, joka tarjoaa sitä yhteisöllisyyttä, jota kunnalta odotetaan ja joka ennen muuta auttaisi yksinäisiä ja heikoimmassa asemassa olevia.

Tätä samaa vaihtoehtoa kuvasin kirjassa *Takaisin tulevaisuuteen*. Monet kunnanisät ja -äidit suhtautuivat siihen torjuvasti. Pelättiin oman kunnan jäävän marginaaliin. Epäilyyn oli perusteita, mutta nykyinen moni kunta huomaa lähivuosina, ettei se jäänyt edes marginaaliin.

Kunta- ja palvelurakenneuudistus lähtee liikkeelle lähinnä terveyskeskusmitoituksesta. Perusterveydenhuollon ja samaan kokonaisuuteen liittyvien sosiaalihuollon palvelujen turvaamiseksi kunnan tai kuntien yhteistoiminta-alueen väestöpohjaksi edellytetään 20 000 asukasta. Mutta samalla on todettu, että laajempi alueellinen yhteistyö saattaa osoittautua hedelmälliseksi kattavan palveluverkoston turvaamiseksi. Laajempi aluepohja on vähintään sairaanhoitopiirin kokoinen. Kunnan on kannettava vastuunsa asukkaidensa hyvinvoinnista siis osittain omin voimin ja osittain yhdessä yhteistoiminta-alueen ja laajemman sosiaali- ja terveysterveysalueen kanssa. Jotta edellä

hahmoteltu laaja vastuu hyvinvointipolitiikasta toteutuisi, ylikunnallisten yhteisöjen on omassa toiminnassaan edistettävä kunnan kokonaisarviointiin perustuvaa toimintapolitiikkaa ja painotettava niitä seikkoja, jotka asianomaisen kunnan hyvinvointiprofilissa vaativat muutosta.

Monissa sairaanhoitopiireissä on herännyt kiinnostus aluekunta-idean soveltamiseen hiukan muunneltuna. Se tarjoaa luontevan tavan yhdistää itseisarvoinen ja välineellinen rooli toisiinsa. Näin päästään tehokkaampaan tuotantoon ja samalla voidaan varmistaa, että paikalliset näkökohdat otetaan tulevaisuudessakin huomioon. Mallissa pyritään yhdistämään tehokkaan tuotannon edut ja lähiyhteisön turva.

KUNTA EDUNVALVOJANA

Kunnan välineellisen roolin eli palvelujen tuottamistehtävän korostaminen oli perusteltua silloin, kun muuten ei voitu turvata palveluja maan kaikkiin osiin. Neljäkymmentä vuotta sitten ei ollut ajateltavissa, että maahan rakennetaan kattava terveyskeskusverkosto ilman voimakasta julkisen vallan ohjausta. Nyt verkosto on kattava ja voidaan kysyä, eikö kannattaisi ottaa oppia palveluketjujen tarjoamasta edusta.

Valtakunnalliset ketjut pystyvät paikallisia tehokkaammin ottamaan käyttöön uudet toimintatavat ja huolehtimaan hankintojen tehokkuudesta. Niiden välinen kilpailu pakottaisi etsimään tehoa ja rationalisoimaan tukipalvelujen päällekkäisyyksiä. Asiakkaat voisivat valita haluamansa ketjun tai vaihtoehtoisesti voitaisiin muodostaa asiakasyhteisöjä, jotka vakuutuslaitoksen tapaan huolehtivat kustannusten tasaamisesta. Vaihtoehdot moninkertaistuisivat, mikä antaa tilaa omatoimisuudelle ja asiakaslähtöisille valinnoille.

Jos ajatellaan, että kunta ei enää olisi oikea organisaattori järjestämään palveluja, jäädään kysymään, mitä virkaa kunnalla oikeastaan on. Mielestäni kunnalle jäisi tässä vaihtoehdossa hyvin selkeä tehtävä keskittyä laajan hyvinvointitehtävän toteuttamiseen ja toimia kun-

talaisten edunvalvojana. Jos järjestämisvastuu olisi annettu valtakunnallisille organisaatioille, kunta seuraisi, toteuttavatko ne omatoimisuutta edistävää toimintapolitiikkaa, ja jos näin ei käy, se toimisi kuntalaisten asianajajana suhteessa organisaattoriin tai palvelun tuottajaan.

Kunnan tehtävä lähestyisi edellä kuvattua itsearvoista roolia. Se olisi kiinnostunut välineiden riittävydestä ja laadusta, mutta tarkastelisi kuntalaisten hyvinvointia laajemmastakin näkökulmasta kuin vain palvelujen tuottajana. Itse asiassa juuri tässä vaihtoehdossa kunnalla olisi erinomaiset edellytykset tarkastella tasapuolisesti tapoja, joilla ongelmia ehkäistään ja tapoja, joilla hoidetaan seurauksia. Tätä vaihtoehtoa kuvasin kirjassa *Pelastusrenkaan paikkaus* mahdollisuutena, johon on ehkä turvauduttava etäisemmässä tulevaisuudessa, koska kansainvälistyvässä maailmassa on pakko etsiä tehokkaita palvelun tuottamistapoja. Samalla totesin, että yleisvastuuta kuntalaisten hyvinvoinnin tilasta sen sijaan ei voi siirtää markkinoille. Siitä kunta olisi edelleen vastuussa.

Kuinka suurista kustannuksista puhutaan?

Sosiaalimenoista suurin osa kertyy eläkkeistä. Jos onnistumme siirtämään eläkeikää siten, että ihmiset jatkavat pidempään työelämässä, puhutaan todella merkittävistä säästöistä. Kun suuret ikäluokat siirtyvät eläkkeelle ja kun elinikä myös pitenee, parin kolmen vuoden nousu eläkeiässä ei kuitenkaan riitä eliminoimaan kustannusten kasvua. Tähän mennessä ei ole rohjettu asettaa kunnianhimoisempaa tavoitetta.

Jos onnistumme parantamaan ihmisten elämänhallintaa, voimme lisäksi ehkäistä pitkäaikaisia sairauspoissaoloja, pitkäaikaistyöttömyyttä, sosiaalisia häiriöitä ja tarpeetonta ja tehotonta asiakkaiden pallottelua paikasta toiseen. Tämä kaikki näkyy ennen pitkää sosiaalimenojen kasvun hidastumisena. Yhtenä esimerkkinä sosiaali- ja terveyspalvelujen vähenevä kysyntä, kun alkoholin aiheuttamat tapa-

turmat ja sairaudet sekä perhekriisit ja lasten huostaanotot käyvät harvinaisemmiksi.

Vanhusten toimintakyvyn koheneminen siirtää intensiivisen hoidon tarvetta myöhäisemmäksi. Nopea kuntoutus mahdollistaa kotona asumisen nykyistä pidempään. Teknisten keinojen käyttäminen helpottaa yhteydenpitoa ja lisää asiakkaan ja omaisten turvallisuudentunnetta avohoidossa.

Kun tämän politiikan taustalla on muutoinakin aktiivinen pyrkimys parantaa ihmisten kykyä sopeutua yhteiskunnan muutoksiin, tuottavuus kasvaa nopeammin ja työllisyys pysyy korkeammalla tasolla. Se parantaa ratkaisevasti kilpailukykyä ja tekee mahdolliseksi sen, että sosiaalimenot pysyvät kohtuullisina suhteessa bruttokansantuotteen.

Taloudellisten kannustimien rinnalla tarvitaan muitakin keinoja. Kunnia ja häpeä ovat osa kannustinkokonaisuutta. Jos joka vuosi julistetaan kunnat hyvinvoinnin mukaisessa järjestyksessä, luodaan painetta kunnallisiin päättäjiin. Miksi kahdesta samanlaisesta kunnasta toisessa on selvästi paremmin voiva väestö? Taustatekijät voidaan vakioda aina selitysten mukaan, jotta nähtäisiin, johtaako syrjäisyys, suuruus, elinkeinorakenne, vanhusvaltaisuus, nopea kasvu tai jokin muu kunnasta riippumaton tekijä hyvinvointieroihin. Näin huomomin voivassa kunnassa on lopulta vastattava kysymykseen, mitä meidän pitäisi itse tehdä asioiden parantamiseksi. Vertailu pakottaisi valtionkin katsomaan muutakin kuin kunnallistalouden kehitystä. Viime kädessä valtio on vastuussa kansalaisten hyvinvoinnista eikä kunta.

Lopuksi

Kun syksyllä 2004 aloin kirjoittaa kirjaa, jonka nimeksi myöhemmin tuli *Takaisin tulevaisuuteen*, en osannut kuvitella, mihin johtopäätöksiin tulisin päätymään. Vielä vähemmän, että tulisin sen jälkeen kirjoittamaan samaan sarjaan toisen julkaisun jatko-osana. No nyt ollaan kolmannen osan viimeisillä sivuilla. Tarpeetonta sanoa, että tätä kokonaisuutta en osannut suunnitella etukäteen. Ikävää sinänsä, kun on ikänsä tehnyt suunnittelutyötä.

Ensimmäisen osan sytykkeenä oli ajatus, että tarvitsemme alueellisesti kunnollisesti suunnitellut hyvinvointipalvelut. Yllätys itsellenikin oli, että päädyin esittämään kahtakymmentä kuntaa. Ja kuitenkin kaikki oli lopulta hyvin yksinkertaista. Jos halutaan, että kunta hoitaa kaikki sille kuuluvat tehtävät, erikoissairaanhoido mukaan lukien, päädytään pariinkymmeneen kuntaan.

Kirjoittamisen jälkeen sai vauhtia kunta- ja palvelurakenneuudistus. Suomalaisen yhteiskunnan näköpiirissä olevat haasteet ovat kuitenkin niin suuria, että voi hyvin kysyä, pitäisikö selvittää kokonaan muulla kuin kuntapohjalla toimivien palvelujen tarvetta, varsinkin kun kuntien päätöksenteko tuntuu kovin verkkaiselta. Verkkaisuus kohdistuu hallinnollisiin ja toiminnallisiin uudistuksiin. Vielä enemmän mieltäni kuitenkin vaivasi se, ettei ohjausmekanismi tuntunut enää toimivan. Keskitetyt ohjeet koetaan kielteisiksi eikä asiakas- eli

markkinaohjausta ole rohjettu nostaa kunnolla esille. Niinpä ehdotin valtakunnallisia asiakasyhteisöjä, keskinäisiä yhtiöitä, jotka vastaisivat palvelujen järjestämisestä ja asettaisivat palvelujen tuottajat kilpailemaan keskenään.

Tämän jälkeen törmäsin kysymykseen, mikä on oikeastaan yksilön vastuu ja mikä tehtävä jää kunnalle. Vuosia sitten olin pohdiskellut samoja kysymyksiä. Olin korostanut lähiyhteisön vastuuta. Ajatus on kaunis, mutta kun haetaan toteuttamisen keinoja, päädytään helposti moralisoinnin puolelle. Ihmisten pitäisi kantaa vastuunsa. Vanhempien pitäisi hoitaa lapsensa. Niinpä, mutta mitä sitten, jos niin ei tapahdu?

Heikoimpia voitaisiin parhaiten auttaa juuri lähimmäisten tuella. Ammatilliset palvelut ovat tarpeellisia ja välttämättömiä, mutta eivät riittäviä. Tavoite on hyvä, mutta moralisointi ei ratkaise asiaa eikä julkinen valta voi komentaa lähimmäisiä. Sitä paitsi yhteiskunta on koko mitassaan organisoitunut tavalla, joka siirtää enemmän ja enemmän vastuuta ammattiauttajille.

Sosiaaliturvan voisimme järjestää kyllä omavastuuisemmalla tavalla tinkimättä tasa-arvosta. Suurin osa ihmistä hoitaa tosiasiaassa elinkaarensa aikana aivan kunniallisesti omavastuunsa, toisin sanoen maksaa veroja riittävästi saamiensa palvelujen ja toimeentuloturvan vastineeksi. On selvää, että suurin osa ihmisistä saa ja maksaa suunnilleen yhtä paljon. Ihmisen on kuitenkin monesta eri syystä mahdollonta tietää, kuinka juuri hänen kohdallaan tulee käymään. Tasausta tarvitaan, mutta omavastuun merkitystä voidaan korostaa asettamalla ihmisiä eriarvoiseen asemaan. Se on täysin mahdollista rahoitusmallia muuttamalla. Hiukan siihen suuntaan on mentykin. Mutta miten edistää omatoimisuutta ja lähimmäisvastuuta arjen ongelmien edessä?

Kun kolmekymmentä vuotta sitten pohdin omatoimisuuden merkitystä, koin julkisen vallan vieraaksi toteuttamaan tätä tavoitetta. Sehän edustaa juuri yhteisvastuuta, ei omatoimisuutta ja omavastuuta. Mutta jos julkinen valta ei ole asiaa hoitamassa, miten ongelmiin pääsee käsiksi? Sehän merkitsisi, ettei verovaroja saisi käyttää

edes viestintään, jos se korostaa oma- ja lähimmäisvastuun merkitystä.

Jos julkinen valta ei tule kysymykseen, alamme toivoa aktiivisempaa otetta kansalaisjärjestöiltä. Onkin totta, että järjestöjen on arvioitava tehtäviään uudelleen. Tulevaisuudessa niiden huomion toivoisi kohdistuvan enemmän juuri ihmisten omien toimintaedellytysten parantamiseen ja niihin keinoihin, jotka vievät kehitystä tähän suuntaan. Sen sijaan palvelujen tuottajina niiden on kilpailtava entistä selvemmin samoin ehdoin yksityisten ja julkisten palvelujen kanssa. Palvelut ovat eri asia kuin kansalaisvaikuttaminen. Vaikka muutos on koettu kivulloseksi ja osittain epätarkoituksenmukaiseksi, myönteinen sivuvaikutus on järjestöjen roolin selkeytyminen. Järjestöt eivät ole perimmiltään niinkään palvelujen tuottajia kuin jäsenten etuysteisö.

Suurin mullistus koskisi kuitenkin kuntia, jos palvelut siirrettäisiin pois niiden järjestämis- tai ainakin tuottamisvastuun piiristä. Luulen, että harva ymmärtää heti ensi kuulemalta, että sen mukana tulee kauan kaivattu toimija lähiyhteisön kentälle. Mutta niinkin voi ajatella. Jos kunta ei ole enää vastuussa palveluista, se voi ohjata huomionsa kattavasti väestön todelliseen hyvinvointiin, ei vain siihen osaan, jota sen tuottamat palvelut koskevat. Se voi toden teolla edistää terveyttä, ehkäistä väkivaltaa, kannustaa lähimmäisvastuuseen, innostaa järjestöjä toimimalla yhteistyössä muiden vaikuttajien ja toimijoiden kanssa. Kuntalaisetkin kokisivat olevansa vastuullisia kuntalaisia, eivät vain vaatimuksia esittäviä kuntalaisia.

Mutta loppujen lopuksi olipa kunnalla järjestämisvastuu tai ei, olennaista on, että kunnan johto ottaa kokonaistarkasteluun kuntalaisten hyvinvoinnin, ei vain hyvinvointipalvelut. Poliittisen vallan käyttäjien huomio tulisi kohdistua lopputulokseen, kuntalaisten hyvinvointiin. Luottamushenkilöiden tulisi paneutua ja ottaa kantaa suunnitelmaan, jossa sitoudutaan terveydentilan ja sosiaalisen vastuun kohenemiseen, ei vain eriasteisiin keinoihin ja suoritteisiin. Silloin sitoudutaan ehkäisemään sairastelua, juopottelua, tappeluita, tapaturmia, kohtuuttomia terveyseroja, koulun keskeyttämisii, pitkäai-

kaista työttömyyttä ja lasten heitteille jättämisistä. Silloin helsinkiläinen valtuutettu kokee henkilökohtaisen epäonnistumisen tunteen, kun hän näkee Esplanadin puiston penkillä viinan viemiä kuntalaisiaan. Hyvän kunnallispolitiikan vaikuttavuus näkyy ihmisten elämän hallinnan paranemisena ja omatoimisuuden lisääntymisenä.

Jos toimitaan ennakkoluulottomasti, kunnasta tulee osa todellista kansalaisyhteiskuntaa. Se edustaa legitimiä kansaa ja voi toimia kuntalaisten etujärjestönä. Sillä on lisäksi resursseja organisoida lähiyhteisötoimintaa. Kunnasta tulee aidosti kansalaisten etujen puolustaja. Mutta ennen kaikkea kunta edistää kuntalaisten omatoimisuutta luomalla siihen edellytyksiä ja myös riittävästi sosiaalista painetta. Tavoitteena on itsestään ja läheisistään kohtuullisesti huolta kantava ihminen, ja siihen päästään ihmisten erilaisuuden huomioon ottavalla paikallisella toiminnalla. Se ei nojaudu ahdasmieliseen moralisointiin, vaan avarakatseiseen ja innostavaan ihmisen mittojen mukaan rakennettuun tukeen.

Ainakin minulle tämä oli huikaiseva retki. Ryhdyin paikkailemaan pikkupuutteita ja päädyin esittämään asioiden kääntämistä päälaelleen. Kunnan tärkein tehtävä ei olisikaan huolehtia palvelujen järjestämisestä vaan sellaisten puitteiden luominen, jotka auttavat omatoimista selviytymistä elämässä ja tukevat ihmisiä elämän kriisivaiheissa. Eniten itseäni on ihmetyttänyt, mikä tässä yksinkertaisessa asiassa on niin huikaisevaa. Jos olisin tullut maasta, jossa ei ole näin suunnattoman vahvaa kunnallista koneistoa, lopputulos olisi ollut itsestään selvä. Me sen sijaan olemme unohtaneet, että kunta todella voi olla asukkaiden yhteisö, ei vain palvelukoneisto. Mutta ei hätää, ei ole vielä kukaan liian myöhäistä palauttaa kunta siihen tehtävään, johon se parhaiten kuuluu.

Kirjat, joihin tekstissä viitataan

- Ahlman, Erik: Kulttuurin perustekijöitä. Jyväskylä 1976 (1. painos 1939).
- Allardt, Erik: Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo 1976.
- Ash, Timothy: Free World. New York 2004.
- Asplund, Rita – Maliranta Mika: Koulutus talouskasvun kiihdyttävä – myytti vai fakta. Teoksessa: Hyytinen Ari – Rouvinen Petri: Mistä talouskasvu syntyy? Helsinki 2005.
- Bonoli, Giuliano – Geroge, Vic – Taylor-Goodby, Peter: European Welfare Futures. Cambidge 2000.
- Castells, Manuel: End of Millenium. Oxford 1998.
- Colliander, Tito: Lähellä. Tapiola 1973.
- Edelman, Gerald – Tononi, Giulio: Consciousness. London 2002.
- Gould, Raija – Ilmarinen, Juhani – Järvisalo, Jorma – Koskinen, Seppo: Työkyvyttömyyden ulottuvuudet. Helsinki 2006.
- Huovari, Janne – Kiander, Jaakko – Volk, Raija: Väestörakenteen muutos, tuottavuus ja kasvu. Helsinki 2006.
- Ilmarinen, Juhani: Pitkää työuraa! Helsinki 2005.
- Jönsson, Bodil: 10 ajatusta ajasta. Hämeenlinna 2000.
- Kaila, Eino: Persoonallisuus (1934), teoksesta: Eino Kaila: Valitut teokset I. Keuruu 1990.
- Kautto, Mikko (toim.): Suomalaisten hyvinvointi. Vaajakoski 2006.
- Lahtela, Markku: Katso Ihmistä. Jyväskylä 1972.
- Lehto, Markku: Pelastusrenkaan paikkaus. Vammala 2006.
- Lehto, Markku: Takaisin tulevaisuuteen. Vammala 2005.
- Lehto, Markku: Sosiaalipolitiikka edistyksen asialla. Tampere 2001.
- Levitt, Steven – Dubner, Stephen: Freakonomics. London 2006.
- Ojanen, Eero: Hyvyyden maailma. Helsinki 2000.
- Pekonen, Osmo – Pulkkinen Lea: Sosiaalinen pääoma ja tieto- ja viestintätekniikan kehitys; eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan teettämä selvitys. Helsinki 2002.

Pursiainen, Terho: Isänmaallisuus. Tampere 1997.
Riihinen, Olavi: Hyvinvointi ja sosiaali-indikaattorit, julkaisematon käsikirjoitus.
Sihvola, Juha: Yksilönä yhteisössä. Vammala 2000.
Thorsrud, Einar: Job Design in the Wider Context. Teoksessa: Davis, Louis – Taylor, James: Design of Jobs. London 1972.
Torvi, Kai – Kiljunen, Pentti: Onnellisuuden vaikea yhtälö, EVA-raportti, 2005.
Wilenius, Reijo: Tietoisuus ja yhteiskunta. Jyväskylä 1972.

Polemia-sarjassa ovat ilmestyneet

- 1 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1992
- 2 Erkki Mennola
IDEA KUNNASTA (1992)
- 3 Terho Pursiainen
KRIISIAJAN ETIIKKA (1993)
- 4 Työryhmä Kyösti Urponen (pj.), Raija Julkunen, Olli Kangas, Jorma Sipilä,
Asko Suikkanen ja Petri Kinnunen (siht.)
KASVUSTA VASTUUSEEN – sosiaalipolitiikan tulevaisuus (1993)
- 5 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1993
- 6 Pekka Ojala–Aulis Pöyhönen
LÄHEISYYSPERIAATE – hallinnon uusjako (1994)
- 7 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1994
- 8 Jorma Hämälinen–Veikko Teikari
HENKILÖSTÖPOLITIikka PAKKORATKAISUJEN EDESSÄ (1995)
- 9 Terho Pursiainen
NOUSUKAUDEN ETIIKKA (1995)
- 10 Eero Ojanen
EIPÄJOKI
Fiktiivinen reportaasimatka mihin tahansa suomalaiseen kuntaan (1995)
- 11 Heikki Koski
KANSALAINEN, KUNTA JA KANSALAISYHTEISKUNTA (1995)
- 12 Seppo Niemelä
MUUTOSKIRJA
Rohkaisuksi murroksen maailmaan (1995)
- 13 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1995
- 14 Lauri Hautamäki
MAASEUTU ELÄÄ (1995)

- 15 Juha Kuisma–Heikki Haavisto
KAUPUNKI JA MAASEUTU
– avoliitto vai susipari (1995)
- 16 Olli Pusa
ELÄKEPOMMIN VARJOSSA (1996)
- 17 Satu Apo–Jari Ehrnrooth
MILLAISIA OLEMME?
Puheenvuoroja suomalaisista mentaliteeteista (1996)
- 18 Eira Korpinen
OPETTAJUUTTA ETSIMÄSSÄ (1996)
- 19 Erkki Pystynen
LIITTOKUNTA (1996)
- 20 Martti Sinisalmi
TYÖLLISTÄMISTÄ VAI PALVELUA? (1996)
- 21 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1996
- 22 Olli Mäenpää
KUNTIEN ITSEHALLINTO EU-SUOMESSA (1997)
- 23 Tuula–Liina Varis
KRISTALLIYÖ JOENSUUN KAUPUNGINTALON TORNISSA (1997)
- 24 Terho Pursiainen
KUNNALLISTEN KÄYTÄNTÖJEN ETIIKKA
Yhteisöopin alkeet (1997)
- 25 Siv Sandberg–Krister Ståhlberg
KUNTALAISTEN KUNTA JA VALTIO (1997)
- 26 Pertti Hemánus
KUNNALLINEN TIEDOTTAMINEN JA JASKA JOKUNEN
Tutkittua tietoa ja tutkimattomia tulkintoja (1997)
- 27 KANSALAISMIELIPIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1997
- 28 Esko Antola
UUSI EU? (1998)
- 29 Eero Ojanen
YHTEISKUNNAN ITSEPUOLUSTUS (1998)
- 30 Pertti Kettunen
ELINKEINOPOLITIIKAN TAITO (1998)

- 31 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 1998
- 32 Torsti Kivistö
JOUTILAISUUSYHTEISKUNTA (1998)
- 33 Erkki Mennola
IDEA MAAKUNNASTA (1999)
- 34 Jorma Hämäläinen
MINÄ KUNNANJOHTAJA (1999)
- 35 SINÄ KUNNANJOHTAJA (1999)
- 36 Juha Talvitie
KUNTA VAI MAAKUNTA?
Globalisaatio ja regionalismi (2000)
- 37 Juha Sihvola
YKSILÖNÄ YHTEISÖSSÄ
Näkökulmia paikallisuuteen, globalisaatioon ja hyvään elämään (2000)
- 38 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2000
- 39 Seppo Niemelä
TULISIELU
Verkostoajan aluekehittäjä (2000)
- 40 Kauko Heuru
ITSEHALLINNON AIKA (2001)
- 41 Heikki Eskelinen
ALUEPOLITIikka RAUTAHÄKISSÄ (2001)
- 42 Matti Wiberg
PALUU POLITIIKKAAN (2001)
- 43 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2001
- 44 Ilkka Virtanen
YLIOPISTOJEN KOLMAS TEHTÄVÄ (2002)
- 45 Arvo Myllymäki
KUNTIEN KUJANJUOKSU (2002)
- 46 Risto Eräsaari
KUINKA TURVATON ON RIITTÄVÄN TURVALLINEN? (2002)

- 47 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2002
- 48 Pentti Arajärvi
PAREMMINVOINTIYHTEISKUNTA (2003)
- 49 Eero Uusitalo
MAASEUTU KANSAN VAI HALLINNON KÄSISSÄ? (2003)
- 50 Esko Juntunen
KUNNAN ELINKAARIHYPPY
– strateginen kehittäminen ja yhteistyö (2003)
- 51 Pekka Sauri
SUOMEN DEMOKRATISOIMINEN (2003)
- 52 Esko Aho
SATTUMA SUOSII VALMISTAUTUNUTTA (2003)
- 53 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2003
- 54 Seppo Rainisto
KUNNASTA BRÄNDI? (2004)
- 55 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2004
- 56 Markku Lehto
TAKAISIN TULEVAISUUTEEN
– valtion ja kuntien yhteinen taival (2005)
- 57 Tarmo Pukkila
IKÄVALLANKUMOUS (2005)
- 58 Matti Wiberg
VALTA KUNNASSA (2005)
- 59 Soili Keskinen
ALAISTAITO
Luottamus, sitoutuminen ja sopimus (2005)
- 60 KANSALAISMIELIPIIDE JA KUNNAT
Ilmapuntari 2005
- 61 Samuli Skurnik
OSUUSTOIMINNASTA OPPIA?
Kuntapalvelut uudessa talousmallissa (2006)

- 62 Markku Lehto
PELASTUSRENKAAN PAIKKAUS (2006)
- 63 Pasi Holm
VEROKIRJA (2006)
- 64 Matti Virén
KANSALAISEN KUNTAUUDISTUS (2006)
- 65 Markku Lehto
OI OMA KUNTANI (2006)

Kunnallissalan kehittämissäätiö KAKS rahoittaa kuntia palvelevaa tutkimus- ja kehittämistoimintaa. Tavoitteena on näin tukea kuntien itsehallintoa ja parantaa niiden toimintamahdollisuuksia.

Rahoitamme hankkeita ja tutkimuksia, joiden arvioimme olevan kuntien tulevaisuuden kannalta keskeisimpiä. Tuloksien tulee olla sovellettavissa käytäntöön. Rahoitettavilta hankkeilta edellytetään ennakkoluulotonta ja uutta uraa luovaa otetta.

Säätiöllä on *Polemiikki*-niminen asiakaslehti ja kaksi julkaisusarjaa: *Polemia-sarja*, jossa käsitellään kunnille tärkeitä strategisia kysymyksiä ajattelua herättävällä tavalla.

Tutkimusjulkaisut-sarja, jossa julkaistaan osa säätiön rahoittamista tutkimuksista. Pääosa säätiön rahoittamista tutkimuksista julkaistaan tekijätahon omissa julkaisusarjoissa.

Toimintamme ja julkaisumme esitellään tarkasti kotisivuillamme *www.kaks.fi*.

Vuonna 1990 perustettu itsenäinen säätiö rahoittaa toimintansa sijoitustuotoilla.

Osoite	Kasarmikatu 23 A 15 00130 Helsinki
Puhelin	(09) 6226 570
Telekopio	(09) 6226 5710
Asiamies	Lasse Ristikartano, (09) 6226 5720
Tutkimusasiamies	Veli Pelkonen, (09) 6226 5740
Taloudenhoitaja	Anja Kirves, (09) 6226 5730

Tutustu kotisivuihimme (*www.kaks.fi*)!

